# MÜÜRILEHT

NÜÜDISKULTUURI HÄÄLEKANDJA

SAJA VIIES NUMBER : MÄRTS 2021

HIND 2€

9 772346 662013

## #105 : DEMOKRAATIA

# JUHTKIRI

## IGAV POLIITIKA JA TÜÜTU DEMOKRAATIA

Sellest ajast saati, kui ma mäletan, et minus tekkis huvi poliitika vastu, olen ma selles ikka alati pigem pettunud olnud. Lünklikust sotsiaalsüsteemist kuni jätkusuutmatu keskkonnapoliitikani – mulle tundub alalõpmata, et erakonnapoliitika on kokku jooksnud, võim korrumpeerib inimest ja lõviosa valijatest ei huvitu (või ei oska aru saada) sellest, millist poliitikat nende valitud rahvasaadik tegelikult ellu viib. Kõigest sellest hoolimata ei ole ma aga siiski kunagi pettunud demokraatias.

Demokraatiast rääkides tuleb sageli jutuks rahva enamuse tahe, mis justkui peaks olema kõikides otsustes määrav. Tahtmine on edasiviiv jõud ja evolutsioonilisest vaatepunktist lähenedes võib arvata, et nende isendite, kes eriti midagi ei tahtnud, järeltulijaid meie seas ilmselt väga palju ei ole. On igati loomulik tahta eri asju ja terve meie elu tiirleb selle ümber. Ennekõike tahame me, et meist hoolitaks, et me saaksime ennast teostada ja väljendada, et me oleksime majanduslikult kindlustatud ja terved ning mõned väiksed variatsioonid sõltuvalt inimesest veel. Küllap on need inimlikud tahtmised meil üsnagi universaalsed ja loogiliselt mõeldes peaks ühiskonna jõukus aitama kaasa kõigi selle liikmete heaolule, üksteisest hoolivad inimesed suurendama kõigi turvatunnet, mitmekülgne kultuuri- ja ettevõtluskeskkond võimestama kõiki selles osalejaid jne. Vähemalt sellisena näevad ühiskonna toimimist need, kelle senine isiklik elukogemus on toetanud säärast mõtteviisi. Siis tulevad aga valimised ja – hops! – püünele pääsevad sellised poliitilised jõud, kelle eesmärk on kogu senine ühiskond koos selle demokraatlike väärtustega pilbasteks laiali lammutada. Selgub, et rahva hulgas on märkimisväärne hulk neid, kelle tahtmised ja tegelikkus pole enam küllap ammu omavahel sünkroonis ning kes on seetõttu valmis loobuma kergekäeliselt ka sellest ebaõiglasest nähtusest nimega demokraatia.

Jätame aga korraks kõrvale kõik need poliittehnoloogide osavalt püstitatud strateegiad, millega õiglus seatakse nende jaoks, kellega ei ole arvestatud, justkui jälle jalule näiteks kellegi teise õiguste piiramisega. Hoolimata sellest, millisele populistlikule lubadusele valijad oma hääle annavad, vajavad nad tegelikult seda, et neile pakutaks poliitikaid, mis võimaldaksid neil tunda ennast selle ühiskonna osana. Ma ei arva samas, et mingisugused kiired ja lihtsad kõigile sobivad lahendused on siin üleüldse võimalikud, aga tahan osutada, et äärmusluse ja populismi tõusu taga on pikalt vindunud protsessid ning praeguse valitsuse vahetusega ei kõrvaldatud probleemi, vaid see pühiti külaliste silme alt lihtsalt vaiba alla. Sinna, kus seda on eelistatud ka varasematel aastatel targu peidus hoida. Kui me mõtleme, kes on sellist elukorraldust eelistanud, siis ei tasu näidata näpuga mitte Reformierakonna poliitikutele, nagu on olnud juba mõnda aega tavaks teha, vaid tuleb mõista, et need poliitikud ja nende programmid on Toompeale valinud ikkagi Eesti rahvas. Need on n-ö edumeelsed inimesed, kes on valinud poliitikaid, mis on küll esindanud nende tahtmisi, aga pole arvestanud alati teiste omadega. Ent stabiilsemad on sellised ühiskonnad, kus universaalsed baasvajadused on kaetud võimalikult paljude jaoks. Kui me oleme päriselt edumeelsed ja targad, siis me mõistame, et kui meie enda kõht on täis ja tuba soe, siis ei ole vaja mõelda järgmiseks ilmtingimata, kuidas osta endale kallim auto, vaid hoopis, kuidas keegi teine veel nüüd sellesse sooja tuppa upitada.

Foto: Riina Varol

Tõsiasi on ju ka see, et paljud meie tahtmised on ebaproportsionaalsed ja -vajalikud ning kui me igale oma tahtmisele joovastunult järele jookseme, toob see endaga kaasa enamasti rohkem kahju kui kasu. Mulle tundub, et selleks, et päriselt nii mõtlema hakata, on inimesel tarvis ennekõike ületada iseennast – õppida talitsema oma ihasid ja soove, mis paraku sageli teiste vajadustest üle sõidavad. Ja kui juba edukam osa rahvast sellega hakkama ei saa, siis milles me süüdistame täpsemalt neid, kes on rohkem maha jäänud ja kelle elu keskmes on igapäevane olelusvõitlus? Proovigem esmalt iseennast ületada, enne kui nõuame seda teistelt – siis tekib ehk ka mõistmine, et see ei olegi nii lihtne.

Demokraatiale tuleks kasuks, kui valijad ei mõtleks ainult iseendale, vaid annaksid oma hääle nendele saadikutele, kes suudavad mõelda kõigi Eesti inimeste peale. Seda tehes tuleb õppida ka leppima, et see tähendab igavaid poliitilisi otsuseid, mis lähtuvad paljudest tüütutest väikestest pisiasjadest, millesse süvenemiseks on vähestel aega, mille puhul ei tunne eriti keegi, et ta saab lõpuni oma tahtmise, ja mille tagajärjel on kõik lõpuks natukene rahulolematud. Sellest vaatepunktist on poliitikas pettumise tunne paratamatu ja käib asja juurde – me juba oleme kord sellised, et tahame alati natukene rohkem.

**Helen Tammemäe**, peatoimetaja

Esikaanel Jan Kaus. Foto: Renee Altrov

Müürileht on keskkonnasõbralik trükis, mille tootmisprotsessis on kulutatud vähe energiat, kasutatud minimaalselt keskkonda saastavaid kemikaale ning arvestatud maailma metsade keskkonnasõbraliku, sotsiaalselt õiglase ja majanduslikult elujõulise majandamisega.

NORDIC SWAN ECOLABEL
Trükitoode
4041 0820

## TOIMETUS

| | | |
|---|---|---|
| Helen Tammemäe | peatoimetaja | helen@muurileht.ee |
| Henri Kõiv | tegev- ja sotsiaaliatoimetaja | henri@muurileht.ee |
| Mariliis Mõttus | elustiili- ja muusikatoimetaja | mariliis@muurileht.ee |
| Maia Tammjärv | kirjandus- ja teadustoimetaja | maia@muurileht.ee |
| Aleksander Tsapov | kultuuritoimetaja | aleksander@muurileht.ee |
| Pille Sepp | keeletoimetaja | pille@muurileht.ee |
| Tanel Mütt | müügi- ja reklaamijuht | tanel@muurileht.ee |

Makett/kujundus: Madis Katz
Illustraatorid: Andrei Kedrin, Ann Pajuväli, Ave Taavet, Jaan Rõõmus, Liisa Kruusmägi, Lilian Hiob, Maris Tammer, Stella Salumaa, Vahram Muradyan, Villem Roosa
Fotograafid: Aleksander Kelpman, Janis Kokk, Ken Mürk, Priit Mürk, Renee Altrov, Tõnu Tunnel

**KOLLEEGIUM**: GUSTAV KALM, PIRET KARRO, MARGUS KIIS, KEITI KLJAVIN, AHTO KÜLVET, KAISA LING, ELLEN MACKAY, SILLE PIHLAK, BERK VAHER, KEIU VIRRO

**VÄLJAANDJA**: SA KULTUURILEHT

TOETAB KULTUURIMINISTEERIUM

**TRÜKK**: PRINTALL · **TIRAAŽ**: 3500

**JÄLGI MEID**
@Muurileht

**SAADA MEILE**

Uudiseid ja pressiteateid: *uudised@muurileht.ee*

Kirju, heliplaate, raamatuid ja muid väljaandeid Müürilehe aadressile Voorimehe 9, 10146 Tallinn

Müürilehele pakke saates palume märkida adressaadiks kindlasti „Müürileht".

**KAASAUTORLUSEST**

Müürileht ootab kaastöid, milles on ajakohased ideed ja nende veenvad põhjendused; mis on kirjutatud loetavas eesti, vene või inglise keeles; milles ei leidu arutut idiootsust, vaid troonib silmapaistev mõtteselgus. Palavalt oodatud on artiklid ühiskonna, kultuuri, teaduse ja laiemalt elu kohta. Toimetus jätab endale – iseenesest mõista – õiguse valida, millised tekstid avaldatakse. Aga kuna määrav ei ole ainult tekst, on tervitatud ka illustratsioonid, fotod, koomiksid, plakatid ja muud ajaleheformaati sobivad väljendusvormid! Kaastööga seoses võta ühendust mõne meie toimetajaga.

**TOETA MÜÜRILEHE VÄLJAANDMIST**

Telli Müürileht püsilepinguga 1.80 € eest kuus: *tellimine.ee/muurileht*

Reklaami Müürilehes: *muurileht.ee/reklaam*

**INFO TELLIJATELE**

Müürilehe levi korraldab Express Post. Kui värske leht õigel ajal kohale ei jõua, siis võta ühendust Express Posti klienditeeninduskeskusega telefonil (+372) 617 7717 või kirjuta aadressil *tellimine@expresspost.ee*.



## SISUKORD

**DEMOKRAATIA**

SOTSIAALIA
Demokraatia tulevik – *Tõnis Saarts* [5–7]
Kui vitaalne on Eesti esindusdemokraatia? – *Tõnis Leht* [12]
Referendum – kas demokraatia otsetee või lühiühendus? – *Marleen Allemann* [13–15]
Mis tolku on rahvaalgatustest? – *Henri Kõiv* [16–19]
Noored ja demokraatia – kes neid suudaks ühenda? – *Andrei Liimets* [20–21]
Eesti meeleavalduskultuuri loovaimad näited – *Müürilehe meeleavaldustoimkond* [25]

PERSOON
Intervjuu Ahto Lobjakaga – *Henri Kõiv* [8–11]

KÜBERILM
Aktivismist sotsiaalmeedias – *Elsbeth Hanna Aarsalu* [22–23]

KESKKOND
Pained metsakava koostamise ümber – *Maie Kiisel* [26]
Kes esindab karusid? – *Madis Vasser* [27]

KIRJANDUS
Demokraatiast kirjanduszüriides – *Pille-Riin Larm* [28]

**KULTUUR**

PERSOON
Intervjuu Jan Kausiga – *Maia Tammjärv* [29–33]

SKEENE
DJ-ankeet: Hannaliisa Uusmaa [34]

ARVUSTUSED
Uued plaadid [35]

KUNST
Kuidas rääkida kunstivaldkonnas rahast? – *Airi Triisberg* [36–37]

POST-FAKT
Märtsikuu kultuurisoovitused – *Ave Taavet* [39]

## Andres Aule

**Andres Aule** on eesti luuletaja ja libertaar.

VALGUSE JÕUD

Mu vend, su üle valvas demokraatia,
kuid täna rohkem valvab miski muu,
ja nimelt sisehääle salamine sosin:
‹Meil tuleb olla valgusele truu!›

Ja seda valgub igast praost ja pilust.
Ent mis on valgus? Kõik on suhteline.
Kas see, kui veenvalt seinal maalitud on kolle?
Või hääl, mis suunab: ‹Mine! Ära mine!›?

On valgus seal, kus vaikselt toimetavad
ta jõud. Ka siis, kui sina neid ei näe.
Kuid see ei vabasta sind nende sosinatest,
mis sinu usust omandavad väe.

Illustratsioon: Ann Pajuväli

**163 700**

Nii palju inimesi kasutas möödunud aastal oma põhitööl kaugtöö võimalust.

## NÄITUSEMAJADE PITSITAMINE

Galeriid ja näitusemajad pidid oma uksed viiruseohu tõttu taas kuuks ajaks sulgema. Kes on vähegi harjunud näitustel käima, see teab, et viimane asi, mida seal karta tuleb, on ülerahvastatus. Enne võid ehituspoest sügelised saada kui galeriis võõrast isikut aevastamas kuulda. Sellest lähtuvalt tegid kunstiinstitutsioonid Vabariigi Valitsusele avaliku ühispöördumise, millega nõutakse võrdset kohtlemist olenemata tegevusalast.

*Vaade Flo Kasearu näituselt „Ohustatud liigid" Tartu Kunstimuuseumis 2020. aastal. Foto: Sille Annuk / Tartu Postimees / Scanpix*

## PRÜGIKASTI DILEMMA

Maalehe ja Eesti Ekspressi ajakirjanikud paljastasid adekvaatse järelevalve ning paberimajanduse puudumise Eesti jäätmekäitluses ja ringmajanduses. Kuidas peaksid inimesed leidma edaspidi motivatsiooni oma pakendiprügi sorteerimiseks ja piimapaki pesuks, kui on teada, et suure tõenäosusega läheb kogu hoolikalt sorteeritud rämps otse põletusahju?

## PANDEEMIA ON MORSIPIDU

Veebruari viimastel päevadel eraldus Antarktise jääkilbist enam kui tuhande ruutkilomeetri suurune ja 150 meetri paksune jäämägi. See on umbkaudu Hiiumaa või Suur-Londoni mõõtu kamakas, mis hakkab nüüd avamerel oma elu elama. Nagu sellest veel vähe oleks, on täheldatud ka Golfi hoovuse nõrgenemist, mis võib tuua väga jahedad tagajärjed ka Eestile. Kliimasoojenemise eitajad võiksid nüüd korra maha istuda.

## RAHVUSKONSERVATIIVNE VÕIDUJOOKS

Isamaaliste mõttekoda, Nõmme raadio omaniku vastasutatud Põliseestlaste Rahvaerakond (lühendina PERE), Isamaa Parempoolsete tiib, EKRE koos Sinise Äratusega jt – konkurents rahvuskonservatiivsete inimeste tähelepanu ja südame nimel hakkab kiskuma järjest tulisemaks. Lisaks laiema tähelepanu pälvimisele peavad killustuvad parempoolsed jõud hakkama poliitilise turuosa eest üha rohkem üksteisega madistama, mis võib demokraatia seisukohast tervitatav olla.

# IDENTITEETIDE UURIJA: LINDA KALUJUNDI

*Linda Kaljundi. Foto: Elmo Riig / Sakala / Scanpix*

Möödunud aastal toimus Eesti Kunstiakadeemias n-ö vahtkonnavahetus – tuhandeid tudengeid õpetanud David Vseviovist sai emeriitprofessor ja uueks kultuuriajaloo professoriks sai ajaloolane Linda Kaljundi. Selle aasta veebruaris avati Kumus uus püsinäitus „Identiteedimaastikud. Eesti kunst 1700–1945", mille kuraatoriks oli samuti Kaljundi koos Kumu direktori ja kunstiteadlase Kadi Polliga. Uus püsinäitus jõudis muidugi kohe vaidlusi tekitada, kuna sellega kaasneva ajutise näituse tööde pealkirju oli osaliselt muudetud. Raske oleks muidugi ette kujutada, kuidas identiteediajaloo kriitiline uurimine nüüdisajal poleemikat ei tekitaks. Linda Kaljundi on käsitlenud oma töödes nii ajaloo- kui ka kunstimuuseumi kuraatori ja teadlasena eestlasi eri nurkade alt: metsarahvas, soomeugrilased, mälupoliitika ja -konfliktid, põlisrahvas jne. Mis peaks defineerima meid keskkonda armastavate põliselanikena või valge talurahvana globaalses ja võrgustunud maailmas? Kui palju me toitume rahvuslikest müütidest ja kangelaslikest minevikusündmustest? Rahvusliku ajaloo taasmõtestamine on oluline töö ja hoolimata sellest, et see tekitab ohvrinarratiiviga harjunud kaasmaalastes paksu verd, tuleb Kaljundi tegevust eestluse ja mälukonfliktide aktualiseerijana märkimisväärseks pidada.

# VÄÄRIB JÄLGIMIST:

## *instagram.com/ragnarkondappreciationsociety*

*@ragnarkondappreciationsociety*

ERRi Valga ja Läti korrespondendi Ragnar Kondi mütsid on olnud juba pikemalt televaatajate südames. Abikaasa Kersti kootud mütse on tal oma kolmekümne jagu ning selleks, et kogu kollektsioonist ülevaade saada, tuleb kas valvsalt „Aktuaalset kaamerat" vaadata või suunduda Instagrami, kus on avatud Ragnar Kondi fännilehekülg, kuhu tundmatu autor agaralt Ragnari tegemistest kuvatõmmiseid postitab. See on kodumaine *normcore* pea oma täiuslikkuses.

# SEAPÕIS

Avalikkust šokeeris äsja uudis, et kaubanduskeskused on lubanud oma avalikud WiFi-võrgud kinni keerata, et takistada ühe hirmsa haiguse levikut. Oh teid õnnetuid, te ei aimagi, mis koletut tulevikku on juba näinud Müürilehe oraakli kuivanud silmad. Egas sellise avaliku hüve kinnikeeramine ei lahenda traadita interneti usku inimeste kooskäimist ja kõrge resolutsiooniga videote ületarbimist. Sõltlane leiab alati mingi viisi ja lahenduse, kuidas seaduse eest pakku minna. Juba kõige lähedasemas tulevikus hakkab mööda riiki levima koletu katkuna põrandaaluste WiFi-urgaste pandeemia. Mahajäetud laudad, kolhoosikeskused, puhkebaasid, lasteaiad, pankrotistunud restoranid, omanikuta suvilad, vanad pommivarjendid jne saavad salapaikadeks, kuhu WiFi-maanid hakkavad rajama oma kasimata pesasid. Kohtades, kus kõigile piisavalt andmesidet ei jätku, tekivad põlengud ja pussitamised, 720 resoga videote vaatamisest deliiriumis noored moodustavad järjekordi andmevahetuspunktide ees, suunamudijad ja tuuberid paiskavad tekkinud mustale turule solksisu, mis tekitab tugevaid kõrvalnähtusid. Aasta lõpus, kui olukord hakkab väljuma kontrolli alt, otsustab Vabariigi Valitsus moodustada kriisistaabi, mida tuuakse juhtima Balilt erilennuga saabunud Juhani Särglep.



# DEMOKRAATIA TULEVIK – KAARDISTADES 21. SAJANDI ÖKODIGIKODANIKE ÄNGI

**21. sajandi poliitikat hakkavad suuresti kujundama viis võimsat allhoovust: identiteedipoliitilised kultuurisõjad, globaliseerumise vastuoksused, keskklassi hääbumine, tehnoloogiline revolutsioon ja kliimamuutus. Milline on nende viie makrotrendi mõju tulevikus nii demokraatiale kui ka poliitikale laiemalt?**

**Tõnis Saarts**

**Tõnis Saarts** on Tallinna Ülikooli võrdleva poliitika dotsent. Ta on analüüsinud juba kaks aastakümmet eri väljaannete veergudel Eesti poliitilisi arenguid. Oma akadeemilises töös on ta keskendunud erakondadele, valimistele, ühiskondlikele lõhedele, demokraatiale ja populismile.

21. sajandi edenedes hakkab demokraatia välja nägema tunduvalt teistsugune kui see, millega oleme seni harjunud. Me peame olema valmis täiesti uuteks ühiskondlikeks vastuoludeks (tehnoloogiahiiud *vs.* kodanikud, kliimaegoistid *vs.* planeedipäästjad), uuenduslikeks kodakondsusmudeliteks (digikodanikud ja ökokodanikud) ning seninägematuteks demokraatia vormideks (vikidemokraatia ja kosmopoliitne demokraatia). Ilmselt vaadatakse aastal 2099 meie ajastule tagasi samasuguse imestuse ja mõistmatusega, nagu meie vaatleme poliitikat sõdadevahelisel perioodil (1920–1939): üht-teist on tuttavlikku, aga kõik näib kuidagi primitiivne ja üsna mõistetamatu. Kontrast võib olla isegi suurem, kui me ehk praegu aimame.

### IDENTITEEDIPOLIITILISED NULLSUMMAMÄNGUD

20. sajandi teise poole sotsiaalteaduste kõige suuremaks valearvestuseks oli eeldus, et mitmed algupärased identiteedid, nagu rahvus- ja usuidentiteet, on vaikselt välja suremas ning inimeste poliitilised huvid taanduvad edaspidi peaasjalikult majanduslikule ratsionaalsusele. Kiputi ignoreerima sotsiaalpsühholoogias hästi tuntud tõika, et identiteedid mängivad inimeste vaimse heaolu seisukohast üliolulist rolli, sest nendega seostuvad väärikus, sotsiaalne tunnustatus ja staatus.

Kui alates 1970. aastatest hakkasid majanduspoliitilised lahkarvamused erakondade vahel järjest tasandama ning klassikonflikt kaotas oma senise mobiliseeriva jõu, siis ebavõrdsus ja ilmajäetuse tunne ei kadunud sellega paraku kuhugi. See andis sõnaosavatele poliitikutele võimaluse hakata mängima identiteedipoliitilistele narratiividele, kus peamiseks sõnumiks oli see, et sinu „hõimult" on ebaõiglaselt midagi ära võetud ja sa väärid enamat. Kui vasakpoolsed kutsusid inimesi koonduma n-ö progressiivsete identiteetide (sugu, rass ja seksuaalne orientatsioon) lipu alla, siis nad ei kujutanud ette, et parempoolsed võivad sama edukalt taaselustada rahvus- ja usuidentiteedi. Nõnda oleme me jõudnud 21. sajandi esimesteks kümnenditeks täiemahulise kultuurisõja lävele, kus iga identiteedigrupp üritab propageerida oma väärtusagendat, arendada oma ohvrinarratiivining, mis kõige hullem, oma visiooni teistele kompromissitult peale suruda.

**Demokraatia pole äärmusliku polariseerituse tingimustes jätkusuutlik, sest oma olemuselt on ta üles ehitatud tasakaalude otsimisele, mitte „võitja võtab kõik" loogikale.**

Seda uut kultuurisõda analüüsides toob **Francis Fukuyama** oma hiljuti ilmunud raamatus[1] välja kaks peamist põhjust, miks seesugused identiteedipõhised konfliktid võivad 21. sajandi demokraatiale eriti halvaks muutuda. Esiteks näeme me seda, kuidas olemasolevad „hõimud" killustuvad järjest väiksemateks kogukondadeks. Igaühel neist on oma eripärased poliitilised nõudmised ja ohvrinarratiiv. Liigne ühiskondlik fragmenteeritus muutub demokraatiale aga mingist punktist hallatamatuks. Teiseks oleme me tunnistajaks sellele, kuidas eri gruppide vahel tekivad järjest ületamatumad lõhed ja polariseeritus matab enda alla igasuguse ratsionaalse demokraatliku dialoogi: üksteist ei kuulata, kompromisside leidmist peetakse nõrkuseks, mitmekülgsed koalitsioonid eri ühiskonnagruppide ja klasside vahel muutuvad järjest võimatumaks. Vana tõde on aga see, et demokraatia pole äärmusliku polariseerituse tingimustes jätkusuutlik, sest oma olemuselt on ta üles ehitatud tasakaalude otsimisele, mitte „võitja võtab kõik" loogikale.

Võib muidugi küsida, et mis on praegu teisiti kui ligi sadakond aastat tagasi sõdadevahelisel perioodil, mil

jätkub >

< eelneb

äärmuslus ja polariseeritus samuti maad võtsid ja paljudes kohtades demokraatiale saatuslikuks said. Toona ju suudeti sellest ometi välja tulla. Tõsi, ühest küljest oleme võrreldamatult paremas seisus kui 1930. aastatel – demokraatlik kultuur on nii tugevalt Lääne ühiskondade DNAsse kirjutatud, et seda niisama lihtsalt välja juurida ei õnnestu. Teisalt aga muudab interneti ja sotsiaalmeedia tulek meie ülesande üha keerukamaks. Liiga paljud on sulgunud oma „kõlakambrisse", kuhu kostab vaid mõttekaaslaste seisukohti ning dialoogi vastaspoolega ei teki. Sotsiaalmeedia on murendamas pluralistliku demokraatia üht kõige olulisemat tugisammast – avalikku sfääri. Avalikku sfääri kui ühtset kommunikatsiooniruumi, milles enamik ühiskonna liikmetest osaleb ja peab enamvähem ratsionaalset ja argumenteeritud diskussiooni.

**Demokraatlik kultuur on nii tugevalt Lääne ühiskondade DNAsse kirjutatud, et seda niisama lihtsalt välja juurida ei õnnestu.**

20. sajandi demokraatia pidi selleks läbi tegema kaks maailmasõda ja suure majanduskriisi, et ära õppida, kuidas äärmusliku polariseerituse tingimustes ikkagi lõpuks keskpõrandale kokku tulla. Mis katastroofe peame me kogema 21. sajandil, mõistmaks, et kultuurisõdadest kantud identiteedipoliitilised nullsummamängud pole jätkusuutlikud? Ja isegi kui me jõuame sellele arusaamale, siis kas me saame hakkama jätkusuutliku demokraatia ehitamisega „kõlakambrite" ja üksteisele vastanduvate „hõimude" maailmas? Tõepoolest, tuleviku demokraadid peavad olema ülimalt leidlikud ja pühendunud, et luua selleks täiesti uut tüüpi institutsioone, mille kaudu edendada laialdasi ja ühendavaid identiteete.

## GLOBALISEERUMISE VÕITJAD JA KAOTAJAD

Tänapäevastest kultuurisõdadest, „hõimustumisest" ja polariseerumisest kõneledes ei saa me kuidagi jätta mainimata populismi temaatikat. Populismi esilekerkimist on üritatud seletada mitmel viisil. Üks neist teooriatest haakub juba eespool kirjeldatud väärtuspõhiste kultuurisõdade teesiga[2]. Nimelt on alates 1970. aastatest toimunud läänemaailmas nn vaikne väärtusrevolutsioon (*Silent Revolution*), mille käigus on just noorema põlvkonna hoiakud muutunud järjest sallivamaks ning ühiskondlikku kirjusust soosivamaks. Samas peab vanem põlvkond endiselt au sees traditsioonilisi väärtusi ning nad tunnevad ennast selles mitmekesistuvas ja hägustuvate piiridega maailmas järjest ebamugavamalt. **Trump** ja Brexit polnud seega midagi muud kui vanema põlvkonna meeleheitlik appikarje: „Peatage rong!"

**Kui juba muretsetakse selle pärast, et kapitalilt teenitud tulu ületab tegelikku tootlikkust ja see süvendab ebavõrdsust, siis praegune seis võib olla tuleviku kõrval lapsemäng.**

Teine seletus on aga majanduslik ja seostub ennekõike globaliseerumise mõjudega. Viimased 40 aastat domineerinud neoliberaalne globaliseerumismudel on põhinenud riigi vähesel sekkumisel majandusse, inimeste ja kaupade vabal liikumisel. Sellest mudelist on ennekõike võitnud haritud keskklass, kelle karjääri- ja teenimisvõimalused on tänu üleilmastumisele märgatavalt laienenud. Puutudes kokku peaasjalikult vaid samasuguste jõukate ja edukatega, on neil vähe aimu, mis elu elavad globaliseerumise kaotajad. Teisisõnu inimesed, kes kogevad iga päev üleilmastumise pahupoolt: peavad tulema toime langevate ja stagneeruvate sissetulekutega, tunnevad muret olemasolevagi töökoha kaotamise pärast ettevõtete Aasiasse liikumise tõttu, näevad pöördumatult muutuvat kultuurimiljööd lähimas naabruskonnas, kuhu saabuvad immigrandid jne. Enamik neist inimestest kuulub töölisklassi ja tunneb, kuidas globaliseerumise võitjad neile ülevalt alla vaatavad, neile nagu kantslist oma multikultuurseid ja liberaalseid väärtusi jutlustavad ning kuidas lipsustatud kosmopoliitse eluhoiakuga poliitikud ei taha kaotajate muredest juba aastakümneid midagi kuulda[3]. Globaliseerumise kaotajad on vihased – koguni nii vihased, et võivad viia riigi välja EList ja vallutada parlamendihoone.

**Kestliku globaliseerumise mudel peaks võimaldama valitsustel senisest enam sekkuda turgude toimimisse, reguleerida globaalseid finantsvooge ning tugevdada heaoluriiki, et pakkuda võimalusi ja turvatunnet ka globaliseerumise kaotajatele.**

Jah, koroonakriis võib küll globaliseerumise tempot mõnevõrra maha võtta, kuid üleilmastumist vaevalt enam tagasi keerata õnnestub. Globaliseerumise võitjate ja kaotajate vastasseis on miski, mis hakkab paratamatult punase niidina läbima kogu 21. sajandi demokraatiat ja poliitikat. Näeme juba praegu selle uue lõhe kinnistumist ja süvenemist parteipoliitikas, mille väljenduseks on parempopulistide ootamatu edu paljudes riikides[4].

Mida siis teha? Tuntud majandusteadlane **Dani Rodrik** toob välja nn globaliseerumise paradoksi[5]. Üleilmastumisega seostub kolm võtmetemaatikat: globaal-majanduslik integratsioon, rahvusriiklik suveräänsus ja demokraatia süvenemine. Rodriku väitel saab neist korraga edendada vaid kaht, kuid mitte kunagi kolme. Globaal-majanduslik integratsiooni ja rahvusriikliku suveräänsuse kombinatsiooni on valinud autoritaarne Hiina. Läänemaailma ja liberaalse demokraatia ellujäämise seisukohast oleks ilmselt kõige optimaalsem valik rõhuda rahvusliku suveräänsuse taastamisele koos demokraatia süvenemisega rahvusriiklikul tasandil. Rodrik kutsub seda kestliku globaliseerumise mudeliks. Demokraatia on selles mudelis muidugi liberaalse näoga (mitte populistlik ja autoritaarne, nagu soovivad paremäärmuslased). Kestliku globaliseerumise mudel peaks võimaldama valitsustel senisest enam sekkuda turgude toimimisse, reguleerida globaalseid finantsvooge ning tugevdada heaoluriiki, et pakkuda võimalusi ja turvatunnet ka globaliseerumise kaotajatele. Ühesõnaga, mainitud uudne lähenemine peaks ravima mitmeid senise uusliberaalse globaliseerumise liialdusi. Küsimus on, kas me suudame seesuguse jätkusuutliku üleilmastumise mudeli üles ehitada. Kas meil on selleks poliitilist tahet? See muutub demokraatia saatuse seisukohast otsustavaks küsimuseks, sest vanamoodi jätkamisel pole tulevikku.

Kui see tõepoolest õnnestub, siis võib-olla suudame sajandi lõpuks liikuda juba uuele tasandile ning hakata eksperimenteerima kosmopoliitse demokraatiaga, mida viivad ellu maailmakodanikud ning kus on maailmaparlament ja tõeliselt mitmekülgne globaalne kodanikuühiskond[6].

## KESKKLASSI HAJUMINE ROBOTISEERIMISE TUULTES

Lähimate aastakümnete jooksul võib läänemaailmas kaduda robotiseerimise ja digitaliseerimise tõttu hinnanguliselt kuni 45% töökohtadest. Esialgu ähvardab see mehaanilisi lihttöid, kuid mida aeg edasi, seda enam automatiseeritakse ka vaimsemat pingutust nõudvaid keskklassi spetsialistide tööotsi. **Daniel Susskind** rõhutab oma põnevas raamatus tööhõive tuleviku kohta[7], et robotiseerimine ei toimu suure pauguga, vaid on järkjärguline protsess, mis viib meid kummalisse olukorda, kus majandus küll kasvab tänu pidevale tehnoloogilisele innovatsioonile, kuid sellega ei käi enam kaasas võrreldavat hõive tõusu. Töö ei kao päriselt, kuid seda jätkub järjest vähematele ülivõimekatele.

Pole raske aimata, kuidas seesugused arengud mõjutavad klassistruktuuri ja kihistumist. Kuid meie õnnetuseks hakkab ebavõrdsust võimendama ka teine sama ohtlik tendents – kapitali ja omandi täiesti pretsedenditu kontsentratsioon. Rikkus koondub tuleviku järjest väiksema arvu edukate tehnoloogiafirmade ja digihiidude kätte. Neid tehnoloogiagigante ei saa niisama lihtsalt väiksemateks tükkideks lõhkuda või kergekäeliselt uutega asendada. Kui juba muretsetakse selle pärast, et kapitalilt teenitud tulu ületab tegelikku tootlikkust[8] ja see süvendab ebavõrdsust, siis praegune seis võib olla tuleviku kõrval lapsemäng.

Põhimõtteliselt võime sattuda silmitsi olukorraga, kus väikesele majanduseliidile ja nende värvatud üksikutele õnnelikele töötajatele vastanduvad töötute ja vaeste massid. Keskklass on määratud selles olukorras hääbuma. Kuid just demokraatia seisukohast on viimase püsimine hädavajalik. Fukuyama[9] toob välja mitmed põhjused, miks keskklass on demokraatia tugisammas. Esiteks, kui keskklass moodustab ühiskonnas enamuse, toetavad nad mõõdukat ümberjagamist ja stabiilsust ega lähe kaasa äärmuslike revolutsiooniliste loosungitega. Teiseks, just keskklassi hulgas on kõige enam levinud sallivad ja liberaalsed väärtused – need on aga lääneliku demokraatia alusmüüriks. Kolmandaks, tänu meritokraatlikule eluhoiakule on keskklass väga valvas korruptsiooni ja võimu kuritarvituste suhtes.

Niisiis on keskklassi ja tema elujärje hoidmine ka robotiseerimise ja digitaliseerimise tingimustes tuleviku demokraatia jaoks üks tõsiseimaid väljakutseid. Kuigi kujuteldav on ka n-ö tööjärgne paradigma, kus inimese sissetulek, staatus ja eneseteostus ei ole enam tööga seotud, siis selle lähenemise juurutamine võtab aega inimpõlvi. Lahendusi on vaja palju kiiremini: olgu selleks siis kodanikupalk, haridussüsteemi ja ümberõppe põhjalik ümberkorraldamine, tehnoloogiahiidude ja kapitali maksustamine, usurfakturatsioon (ettevõtte kasumi ja omandiõiguse jagamine), kodanikele tasu maksmine nende genereeritud digiandmete kasutamise eest, riiklik vaba aja poliitika vms. Teisisõnu paistab, et me vajame uut *New Deal*'i, millega riik võtab kohustuse seista suurema sotsiaalse õigluse eest, et inimeste staatus ja eneseteostus säiliksid ka olukorras, kus töötegemine muutub kohustusest privileegiks. Ilma selle uue ühiskondliku lepinguta pole võimalik päästa keskklassi ja sellega koos ka demokraatiat.

**Me vajame uut *New Deal*'i, millega riik võtab kohustuse seista suurema sotsiaalse õigluse eest, et inimeste staatus ja eneseteostus säiliksid ka olukorras, kus töötegemine muutub kohustusest privileegiks.**

## KODANIKE JA DIGIHIIDUDE VÕITLUSTANNER

**Jamie Susskind** väidab oma raamatus „Future Politics"[10], et tulevikudemokraatia võtmeküsimuseks saab see, kuidas, mis määral ja mis tingimustel me lubame (digi)tehnoloogial dikteerida ühiskonnas ja poliitikas toimuvat. Järjest võimekamaks muutuv ja meie igapäevaelu igasse sfääri tungiv tehnoloogia hakkab dikteerima, kuidas me mõistame selliseid poliitika sõlmküsimusi nagu vabadus, võim, sotsiaalne õiglus ja demokraatia.

Me ei tohi unustada, et tulevikumajanduses domineerivate digihiidude kätte ei koondu ainult majanduslik kapital, vaid ka info valdamisest tulenev poliitiline võim. Tehnoloogia mõju aina kasvab, et piirata meie vabadusi, kujundada meie meelsust ja käitumist ning reguleerida ligipääsu hüvedele ja ühiskondlikule tunnustusele. Sellele kõigele lisandub suurenev tehnoloogiline võimekus meie käitumist pidevalt jälgida – järelevalveühiskond pole enam orwellilik utoopia, vaid saab reaalsuseks. Tuleviku kodanikuühiskonna suurimaks väljakutseks saab võitlus selle nimel, et tehnoloogiafirmad ega ka riik ei kahmaks endale neis küsimustes liigset võimumonopoli. Seega kujuneb 21. sajandi kodanikust ennekõike digikodanik – tahab ta seda või mitte.

Milline võiks siis tuleviku demokraatia digitehnoloogia peadpööritava arengu kontekstis ikkagi välja näha? Teatud tendentse näeme me juba praegu: valimiskampaaniad kolivad järjest enam sotsiaalmeediasse, kus kasutatakse sihtgruppide mõjutamiseks tehisintellekti ja suuri andmemassiive; me räägime e-demokraatiast ja e-valitsemisest; kodanikud ise kasutavad sotsiaalmeediat poliitiliseks osaluseks ja mobiliseerumiseks (näiteks tänu Facebookile võimalikuks saanud revolutsioonid ja liikumised). See kõik on aga tegelikult harjumuspäraste praktikate jätkamine uute vahenditega. Tõelised uuendused demokraatia vallas seisavad alles ees. Näiteks võib internet pakkuda uut hingamist nii arutlevale kui ka otsedemokraatiale, kui me suudame veidigi leevendada juba eespool kirjeldatud avaliku sfääri fragmenteerituse ja „kõlakambrite" ründava labasuse probleemi, tuues arutelud tagasi viisakale ja argumenteeritud pinnale. Kuid kujuteldavad on veelgi fantastilisemad demokraatia vormid. Mõelgem näiteks vikidemokraatiale, kus kodanikud saavad panustada seaduste ja poliitiliste dokumentide loomesse umbes samas vormis nagu Vikipeedia artikleid kirjutades. Brasiilias ja Uus-Meremaal on seda juba katsetatud. Või kuidas oleks andmedemokraatiaga (*data democracy*), kus valitsus teeb otsuseid suurandmete pealt, mis võimaldab teha üsna täpselt kindlaks kodanike tegelikke hoiakuid, ootusi ja käitumist? Veelgi rohkem edasi arendatud versioon oleks tehisintellektidemokraatia (*AI democracy*), kus tehisintellekt suudab teha meie kohta teadaolevate andmete baasil palju optimaalsema ja ratsionaalsema otsuse kui me ise, vastata valitsuse igapäevastele nanoküsitlustele jne. Tõsi, viimase kahe demokraatiavormi puhul on probleem, et kaob ära kodanik kui subjekt ja ka poliitilise osaluse vajadus – kas nendeta on demokraatia ikka veel demokraatia?

**Me peame olema valmis, et meid kodanikena ja meie demokraatiat tervikuna ei hakkaks kujundama süsteemid, mis pole päris meie kontrolli all ja mille toimimisloogikat me lõpuni ei adu.**

Tulevikudemokraatias tuleb ilmselt leida mingi tasakaal nende eri vormide vahel, kus ühest küljest on väärtustatud arutelu ja osaluse komponent (arutlev ja vikidemokraatia), kuid teisalt ratsionaalsus ja tulemuslikkus (andme- ja tehisintellektidemokraatia). Nii või teisiti peame olema valmis, et meid kodanikena ja meie demokraatiat tervikuna ei hakkaks kujundama süsteemid, mis pole päris meie kontrolli all ja mille toimimisloogikat me lõpuni ei adu. Võitlustanner kodanikud *versus* tehnoloogia on alles kujunemas, kuid muutub peagi juba otsustavaks.

## LISAME VÕRRANDISSE KLIIMAMUUTUSE

Tunnustatud poliitikateadlane ja võimusuhete uurija **Michael Mann** on väitnud, et 21. sajandil hakkavad meie tulevikku kujundama kaks peamist ideoloogiat: roheline maailmavaade ja paremäärmuslus[11]. Teise puhul on asjad üsna selged – piisab vaid viimase kümnendi hoiatavate arengute jälgimisest. Kliimamuutus ja sellega vältimatult kaasnevad tagajärjed avavad aga demokraatia tuleviku jaoks täiesti uued perspektiivid.

Mõelgem ise eespool toodu kontekstis, et kui me lisame võrrandisse, kus on juba ees kultuurisõjad, globaliseerumise varjuküljed, automatiseerimine, töökohtade kadu ning tehnoloogia kõikjale ulatuv mõju, ka kliimamuutuse, siis mis tulemuse me saame. Täiusliku tormi, sest kliimamuutusega hakkavad kaasas käima seninägematud rändevood, ressursipuudusest tingitud sõjad, genotsiid, täiesti uued ühiskondlikud ja poliitilised vastasseisud. Viimase puhul võime näiteks kujutleda, kuidas uuenenud poliitspektri ühel tiival võtavad koha sisse planeedipäästjad ja teisel kliimaegoistid. Planeedipäästjad kutsuvad üles oma riigis kohe midagi ette võtma, kuid tunnevad kaasa ka kliimapõgenikele piiri taga. Kliimaegoistid aga see-eest ütlevad, et kliimamuutus pole meie süü ning meie seetõttu ohverdusi tegema ei hakka. Üks on aga selge: 21. sajandi kodanikust saab öko- või kliimakodanik, isegi kui ta seda ise ei taha. Kliimamuutuse väljakutse on lihtsalt nii tõsine ja vältimatu, et see ei jäta palju valikuvõimalusi.

**Üks on aga selge: 21. sajandi kodanikust saab öko- või kliimakodanik, isegi kui ta seda ise ei taha. Kliimamuutuse väljakutse on lihtsalt nii tõsine ja vältimatu, et see ei jäta palju valikuvõimalusi.**

Kas demokraatia elab selle täiusliku tormi üle? Praegu me seda veel ei tea, sest töötavaid lahendusi kliimamuutusega rindapistmiseks tegelikult pole. Paljud autorid maalivad pilte antikapitalistlikust ökodemokraatiast, mis põhineb ülemaailmsel solidaarsusel, võrdsusel ja koostööl[12]. Täna paistab see utoopilise soovmõtlemisena, homme võib-olla enam mitte…

Lõpetuseks tuleb tõdeda, et väljakutsed, mis demokraatial 21. sajandil ees seisavad, tunduvad olevat veelgi tõsisemad kui sõdadevahelisel perioodil ligi sadakond aastat tagasi. Toona päästis meid mitmete riigimeeste südikus, väljaspool kasti mõtlemine ja kõigutamatu usk, et demokraatia on väärtus, mille säilitamise nimel tasub pingutada. Jääb vaid loota, et kui seesugused riigimehed pole juba meie seas, siis nad on vähemalt sündimas.

[1] *Fukuyama, F. 2018. Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition.*
[2] *Norris, P.; Inglehart, R. 2019. Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism.*
[3] *Diamond, P. (toim.) 2018. Crisis of Globalization: Democracy, Capitalism and Inequality in the Twenty-First Century.*
[4] *Kriesi, H.; Grande, E. jt. 2012. Political Conflict in Western Europe.*
[5] *Rodrik, D. 2012. Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist.*
[6] *Bray, D; Slaughter, S. 2015. Global Democratic Theory: A Critical Introduction.*
[7] *Susskind, D. 2020. World Without Work: Technology, Automation and How We Should Respond.*
[8] *Piketty, T. 2014. Capital in the Twenty-First Century.*
[9] *Fukuyama, F. 2014. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy.*
[10] *Susskind, J. 2018. Future Politics: Living Together in a World Transformed by Tech.*
[11] *Mann, M. 2012. Sources of Social Power: Volume 4, Globalizations, 1945–2011.*
[12] *Wainwright, J.; Mann, G. 2017. Climate Leviathan: A Political Theory of Our Planetary Future.*

# TSENTRIST, KES TEGI VÕIMALIKUKS EKRE VÕIMULETULEKU

**Eestis pole olnud normaalset vaba ajakirjandust. Meil puudub iseseisev kodanikuühiskond. Kõik vähegi olulised avalikud konkursid on Eestis ette ära otsustatud. Ahto Lobjaka diagnoos Eesti ühiskonna kohta kõlab kohati karmilt ja šokeerivalt, ometi on ka tema nõus, et kahe-kolmekümneaastase demokraatia kohta oleme väga heas kohas.**

Intervjuu **Ahto Lobjakaga**. Küsis **Henri Kõiv**, illustreeris **Andrei Kedrin**



Ahto Lobjaka osalusmuskel on väsinud. Veel paar aastat tagasi võis tema lõikavat poliitanalüüsi kuulda raadiost või lugeda lehest iga nädal. Intervjuud kokku leppides hoiatab ta mind, et päevapoliitikat ta enam regulaarselt ei jälgi. Lobjaka tegevus arvamusliidrina on koondunud nüüdseks peaasjalikult Postimehe väitlussaatesse „Lobjakas *vs.* Vooglaid". Ta usub, et liberaalid sallivad teda selle saate tõttu isegi vähem kui **Varro Vooglaidu**, kellega vestlemine on aidanud tal isikliku maailmavaate aluste üle juurelda. Need alused moodustavad selle intervjuu taustarütmi, kuid juttu tuleb veel Eesti ajakirjanduse enesetsensuurist, arvamusvabaduse piiridest, Eesti poliitilise kultuuri paigalseisust ja „Harta12" autorite ajaloolisest lühinägelikkusest.

**Eesti rahvas teab sind ennekõike kui viljakat poliitkolumnisti. Mulle on jäänud mulje, et alates sellest, kui Postimees käivitas sinu väitlussaate Varro Vooglaiuga, pole sa avaldanud Eesti üleriigilistes päevalehtedes mitte ühtegi kolumni. Kas väsisid kirjutamisest lihtsalt ära või pole sõna Ahto Lobjaka jaoks Eestis enam piisavalt vaba?**
Vabaduses pole siin küsimus. Ausalt öeldes kadus mul ära kirjutamishuvi. Arvamusrüütliks olemine nõuab energiat ja meeleseisundit, mis saab ühel hetkel otsa.

**Kuidas sa üldse Postimehe kolumnistiks sattusid? Võib-olla kümme aastat tagasi oli teistsugune olukord, aga juba mõnda aega on sealsetel arvamuskülgedel andnud tooni Ivan Makarovi, Lauri Vahtre ja Tarmo Pikneri ahta intellektuaalse haardega tekstid. Nende kõrval esindasid sinu arvamuslood ka maailmavaateliselt teistsugust äärmust. Kohati tekkis tunne, et Ahto Lobjakas on Postimehe indulgents, et ikka oleks võimalik öelda, et leht on tasakaalus.**
Ma pole Postimeest juba aastaid lugenud. Mul on tunne, et seal avaldatakse põhiliselt kirjutisi loodusteadusliku taustaga intellektuaalidelt alates Teaduste Akadeemia esimehest kuni meestearstideni, kes kõik tahavad väga agaralt rakendada oma kogemusi ühiskonna ehitamise teenistusse. Need autorid on mures, kuidas inimene endaga hakkama saab, kui tema bioloogilisi karakteristikuid talle kogu aeg otsaette ei kirjutata. Aga kui rääkida äärmustest, siis näen ennast ääretult tsentristliku inimesena. Ma olen pidanud silmsidet sellega, mida võib pidada õhtumaise tsivilisatsiooni keskmeks – indiviidi autonoomia ja õigusega otsustada enda identiteedi üle nii palju, kui see on vabas ühiskonnas võimalik.

**Nii et kuvand sinust kui äärmuslikult liberaalsest arvamusliidrist ei pea paika?**
Jah, sellest saavad kõige paremini aru need, keda on tõesti põhjust äärmuslasteks nimetada, ehk inimesed, kes loobivad selliseid termineid nagu „kultuurimarksism". Nemad saavad aru, et nad ründavad äärmuslikust positsioonist midagi, mille ründamiseks tuleb seda äärmuslikuna kujutada. Mind üllatas senise peavoolu nõustumine sellise kirjeldusega. See algas juba Postimehe vana kaardiväega, kui lehes tekkis ruum arvamustele, mida ühe Euroopa lehe palged ei tohiks taluda: bioloogiline rassism, arusaam, et inimühiskonda tuleb üles ehitada loodusteaduste põhjal. Sellised seisukohad ei saa olla legitiimseks arutelu objektiks ühiskonnas, mis on otsustanud ennast rajada indiviidi õiguste ja vabaduste vundamendile.

**Kas selliste ideede esiletõusmine Postimehes laialdasemalt on kuidagi tingitud väljaande omaniku ehk Margus Linnamäe maailmavaatest või on Postimehe toimetajad täiesti iseseisvalt teinud otsuseid, mille tulemusena on Postimehe üldpilt praegu selline, nagu ta on?**
See algas ikkagi Postimehe ja teiste väljaannete enesetsensuurist. Nimetame seda globaalse tuule suuna muutumise tunnetamiseks kusagil 2015. aasta paiku. Tekkis arusaam, et meediaväljaandel on mõistlik triivida n-ö keset tuult, mitte hoida vana kurssi. Kui taustsüsteem liikus, siis meediaväljaanded liikusid sellega kaasa. Nii asetuti kohale, mis varasemas taustsüsteemis oli kusagil servas, kuid uues kontekstis on kenasti keskel. Küsimus on valikute tegemises, rõhuasetustes ja kaalukeskme liikumises sinna, kus asub biologistlik alalhoidlikkus vms – mil muidugi pole mingit pistmist konservatiivsusega. Kese, millest äärmusi määratletakse, on nüüd seal.

**Rahvusvaheline meediaorganisatsioon Piirideta Reporterid tegi Eestile üle mitme aasta hoiatuse. Põhjuseks on Postimehe omaniku poliitiline sekkumine väljaande tegevusse, mille tulemusena on ka mitmed ajakirjanikud ja toimetajad nüüdseks Postimehest lahkunud. Nendest lahkumistest on jäänud mulje, et Postimehes pole sõnavabadusega kõik korras; et tegemist pole ainult enesetsensuuriga, vaid kõrgemalt tasandilt tulevate suunistega. Kas ka sinul kolumnistina tuli mingeid arvamusartikleid sahtlisse panna või ümber kirjutada, sest mõni lause ei sobinud või mõni väljend oli ebakohane?**
Lühike vastus on ei. Ma ei ole ise Postimehe toimetuse liige olnud, aga ma pole kuulnud ka sellest, et kellelegi oleks öeldud, mida kirjutada. Ma ei leia, et väljaande ideoloogilise palge määramine on miski, mida omanik teha ei tohiks. Kui miski on sinu oma, siis sa võid selle põhimõtteliselt ka kinni panna. Linnamäe võib teha Postimehest kas või jalgpallivõistkonna. Näiteks **Rupert Murdoch** ostab väljaandeid, vahetab välja nende juhtkonnad ja sekkub lausa küsimusse, keda toetab väljaanne järgmistel valimistel. Probleem tekib siis, kui inimesed, kes täidavad institutsiooni rolli, nt peatoimetajad, ei säilita iseseisvust. Põhimõtteliselt peaks olema nii, et n-ö mitteajakirjanduse tõukavad ajakirjanikud ise ära ja seal ei tööta. Selline eneseregulatsioon peaks ise terad sõkaldest eraldama.

Omaniku diktaadist olemuslikult ohtlikum on poliitilise võimu mõju toimetuse otsustele ja ajakirjanike meelsusele. Eestis pole olnud normaalset vaba ajakirjandust. On olnud häid ajakirjanikke. Kuid Eestis on tavaline see, et „suured ajakirjanikud" – inimesed, kes on saanud omaette institutsioonideks – on mingil hetkel läinud riigi palgale. Võim loob neile hea põlve. Sellel kõigel on omad põhjused ja tagajärjed, mille vastu on väga vähe huvi tuntud. Kui vaadata seda ühiskonnateadlasena, siis on selge, et need inimesed saavad selle võimaluse avalikus sektoris teenete eest, käsi peseb kätt. See, kes mängu kaasa ei tee, ei jõua kusagile. See on Eestis laiem fenomen. Ma olen selles mõttes väga küüniline – mulle meeldib osundada siseministeeriumi kunagist asekantslerit **Erkki Koorti**, kes ütles ühes arvamusloos välja avaliku saladuse: kõik avalikud konkursid, mis vähegi midagi maksavad, on Eestis ette ära otsustatud. Inimesed, kes on võimu juures, ei anna midagi kellelegi tasuta.

**See on üllatav kriitika, sest Eestit tõstetakse ajakirjandusvabaduse poolest mitmesugustes edetabelites alati positiivselt esile.**
Kui ajakirjandus on midagi laiemalt institutsioonina, siis ta on nagu neljas seisus. Seisusel on õigused, vabadused ja kohused. Ajakirjanduse kohus seisusena on heita valgust. Kõik, kes tahavad midagi varjata, peavad teda kartma. Avalik huvi tahab valgust. Valgustada ei saa sõbramehelikult. Valgustada ei saa poolikult. Sa pead igale poole valgust heitma. Võtame näiteks **Andrus Karnau**, kes on jäänud lühikese aja jooksul ilma kahest ametist, olles samal ajal võtnud üha kriitilisema seisukoha võimu suhtes. Mis on tema valikud praeguses Eestis, kui ta tahab jätkata oma erialal? Palju võimalusi pole. Nendel inimestel pole tihti ka mujale minna. Kui ma lähen valgusega liiga kaugele, siis ma avastan ennast ühel hetkel tänavalt, mitte riigisinekuurist. Väga vähesed inimesed on nii tugevad, et nad lähevad põhimõtete ja ametiau nimel kraavi kaevama.

**Kas see on midagi olemuslikult uut või Eesti ühiskonnale ainuomast? Minu meelest võiks sellised eetilised dilemmad juba ajakirjandusse sisenedes oma peas läbi käia.**
See on omane noorele ja nõrgale demokraatiale. Väga vähe on seda, mis suudab võimule vastu seista, kui võim – talle omaselt – püüab oma haaret ühiskonna üle maksimeerida. Keelata saavad talle seda üksnes ajakirjanikud ise, kuid väga paljud ostetakse üht- või teistmoodi ära.

Küsimuse võiks sõnastada nii: kes on Eestis praegu need inimesed, kes saavad aru, kui olemuslikult oluline on meile vaba ajakirjandus kui institutsioon – vaba esmajoones riigi survest? Sellele küsimusele ei saa muidugi vastata, küsimata, kas riik saab sellest aru. Seni on viimase küsimuse vastuseks, et aru saavad need, kes pole parajasti võimul. See on halb märk.

**Miks sa otsustasid hakata juhtima väitlussaadet koos Varro Vooglaiuga?**
Mulle on Varro jätnud sümpaatse mulje. Temaga on võimalik rääkida maailmavaatelistest küsimustest mõistlikus protseduurilises raamistikus. Ta maailmavaade ei ole lõppkokkuvõttes rassistlik või jämedakoeliselt biologistlik mõnes muus mõttes – välja arvatud naise staatus ühiskonnas. Doktor Vahtre või perekond Helmega ei debateeriks ma kunagi, sest nende arusaam inimesest on kolkalikult piiratud või lausa kurjusest kantud. Kui sa esindad paleokonservatiivseid vaateid raamistikus, kus sa tunnustad teisi ühiskonna võrdõiguslike liikmetena, siis ma ei näe arutlemises mingit probleemi.

**Aga kas selle saate loomise taga oli esialgu ka mingi konkreetsem mõte?**
Mõte oli ilmselt näidata, et kaks äärmuslast suudavad omavahel rääkida ilma kõige selle halvata, mis on muutunud osaks avalikust ruumist. Postimehe toimetuses arvati, et see võiks rahustava efekti poolest olla kuidagi heaks eeskujuks.

***Väga vähesed inimesed on nii tugevad, et nad lähevad põhimõtete ja ametiau nimel kraavi kaevama.***

**Vilja Kiisler, inimene, keda paljud peavad sinu mõtteliseks kaasteeliseks, oli selle saate suhtes väga kriitiline. Ta nimetas Varro Vooglaiu legitimeerimist olulises meediaväljaandes väga halvaks mõtteks ja lisas, et inimvaenulikkuse ja kurjusega ei pea dialoogi astuma. Mida sa Viljale vastaksid?**
Mitte keegi ei dikteeri mulle seda, mida ma teen – ei konservatiivid ega ka liberaalid. Seda esiteks. Minu jaoks on Varroga debateerimine huvitav, sest ta sunnib mind uurima isiklikke vaatepunkte minu jaoks mõistetavates, mõistlikes ja legitiimsetes piirides. Mul oleks samamoodi huvitav olla saates moslemist fundamentalisti või ortodoksse juudiga, kelle maailm on väga erinev meie omast. Neil kõigil on üks jumal ja nad

***Varro on mulle meenutanud, et needsamad liberaalsed väärtused, mida ma kaitsen, pole tekkinud tühjale kohale, vaid need on tekkinud läbi segase, mudase, verise ja higise ajaloo, mis on kestnud vähemalt kaks tuhat aastat.***

jätkub >

< eelneb

lähtuvad arusaamast, et me kõik oleme mingil tasandil „valgust näinuna" samad. Ma ei talu seda, kui teatud osalt ühiskonnast võetakse inimese staatus, nagu seda on teinud oma sõnavõttudes EKRE poliitikud.

**Kas Varroga pole seda siis ette tulnud?**
Ei, lähim asi on naiste positsioon ühiskonnas. Samas, kui me aktsepteerime näiteks amišite traditsioonilist elulaadi USAs, siis ma ei näe, kuidas Varro vaated sellest erinevad. Ma ei näe teda kurjuse kehastusena. Vastupidi, ma arvan, et ta on üks vähem kurjasid inimesi, keda ma tean. Tal on öelda midagi väga olulist selle kohta, mis on kogukonna roll väärtuste kujunemises. Ta on mulle meenutanud, et needsamad liberaalsed väärtused, mida ma kaitsen, pole tekkinud tühjale kohale, vaid need on tekkinud läbi segase, mudase, verise ja higise ajaloo, mis on kestnud vähemalt kaks tuhat aastat. Praegused liberaalsed väärtused on oma elu võlgu kogu- ja ühiskondadele, mis juurisid järjepidevalt välja halba ja hoidsid alal head. Kokkuvõttes on Varro aidanud mul mõelda.

**Aga samas võitleb Varro samasoolistele abiellumisõiguse andmise vastu ja naistelt abordiõiguse äravõtmise nimel.**
Nii palju, kui mina aru saan, ei meelduks talle see, kui samasoolised paarid saaksid abielluda ja võtta üle institutsioonid, mis kuuluvad tema moraalse maailmapildi keskmesse; et seda tehes võtaks riik temalt midagi ära. Ma saan sellest mõttest aru. Minu poolest võiks abielu üldse ära kaotada ja jätta selle kiriklikuks institutsiooniks, kuid kõik soovijad saaksid perekonnaseaduse alusel võrdselt leibkondi moodustada – mis oleksidki kokkupuutepunktiks riigivõimuga. Meie arusaamad lähevad lahku kohas, kus enamus otsustaks midagi, mis võtab inimeselt päriselt õigusi ära, näiteks naistelt valimisõiguse. Erinevalt Varrost puudub mul igasugune usk enamusse.

**Miks?**
Enamus on emotsionaalselt manipuleeritav. Mitte tingimata alati, aga väljaspool nn konstitutsioonilisi momente – iseseisvusreferendum näiteks – on ta reeglina nüri instrument mõne poliitilise jõu väga konkreetsete huvide teenistuses. Nagu seda oli katse korraldada „abielureferendum". Ja kui Lääne tsivilisatsiooni ajalugu meile midagi õpetab, siis seda, et õigus on vähestel, kui mitte lausa üksikutel.

**Mil määral oli teie väitlussaate eesmärk püüda kuidagi kahe vastandliku maailmavaate vahel mingit silda ehitada?**
Ma ei jaga juba eos ühise kommunikatsiooniruumi loomise eesmärki. See pole teostatav ilma vaimse vägivallata. Ma ei soovi Varro kuulajaid ja lugejaid deradikaliseerida. Mina kellegi meelt ei muuda. Ma arvan, et liberaalid Eestis sallivad mind seetõttu isegi vähem kui Varrot.

Lääne ajakirjanduses eksisteerib selline asi nagu parallelism – on olemas parteid ja nende vaadetele vastavad ajalehed. Postimehes ilmutavad ennast meesteärstid, liberaalsema maailmavaatega inimesed on koondunud Eesti Päevalehe ja Delfi ümber. Kui Postimees on otsustanud esindada seda meesšovinistlikku peavoolu, siis iseenesest pole ju probleem selles, et teine pool ei pääseks ajalehe tasandil püünele.

**Kas Eesti pole liiga väike ja meie väljaannete hulk napp, et sellist parallelismi endale lubada? Ühel hetkel need kaks meediaruumi ei saagi enam kokku. Keskealised mehed loevad Postimeest ja nad ei mõistagi seda, kuidas Eesti Päevalehe lugejad maailmast aru saavad.**
Rong ühise aruteluruumi loomiseks on ammu läinud. Sotsiaalmeedia platvormid on tekitanud võimaluse ja vastupandamatu kihu organiseeruda viisil, mis varem polnud võimalik. See organiseerumine trumpab igal juhul üle ükskõik millise katse hoida Eesti leheturgu mingisuguses tasakaalus. Küsimus on kompromissituses, millega see rong on lahkunud – tundub, et avalik arutelu meile harjunud kujul pole üldse enam võimalik. Mina viiksin selle tagasi **Nietzsche** lause juurde: „Jumal on surnud." Niipea kui jumala positsioon on vakantne, on absoluutne tõde koos sellega kadunud. Läås on elanud tõejärgses ajastus kaks-kolmsada aastat. Pärast „jumala surma" arvati pikka aega, et vähemalt ratsionaalne arutelu, millest kõik aru saavad ja millele kõik kuuletuvad, on võimalik. See, mis viimase kümne aastaga on kadunud, on „avalik mõistus" ehk inglise keeli *public reason*.

Tegelikult on kõlakambrid alati eksisteerinud, lihtsalt veidi teistsugustes vormides. Kui palju oli näiteks 20. sajandil natsidel ja kommunistidel omavahel ühist pinda? Ühtne arutelupind on minevik nii Eestis kui ka mujal maailmas. Ma kahtlen ka sellise ühise ruumi kunstliku taasloomise vajalikkuses. Normaalses ühiskonnas on arvamuste paljusus iseenesestmõistetav ning keegi ei saa sundida meid teiste juttu kuulama ega sellega nõus olema.

**Läås on elanud tõejärgses ajastus kaks-kolmsada aastat. See, mis viimase kümne aastaga on kadunud, on „avalik mõistus".**

**Ratsionaalne arutelu on ju üks demokraatia baaseeldusi. Kas me saame selle nõnda lihtsalt loovutada?**
Demokraatiasse on sisse ehitatud konflikt enamuse tahte ja õigusriigi vahel. Ratsionaalne arutelu – seesama „avalik mõistus" – on olnud Lääne ühiskondades selles konfliktis sadakond aastat vahendajaks. Paradoksaalselt seal, kus see 20. sajandi esimesel poolel kõige katastroofilisemalt läbi kukkus ehk Saksamaal, on see praegu kõige tugevam. Tugev on see ka Prantsusmaal ja Põhja-Euroopas. Ajalooline kogemus ja mitmeparteisüsteemid koos on lasknud tekkida kodanikupatriotismil, mis neid ühiskondi seob – ja lubab nende liikmete enamusel ratsionaalset arutelu pidada.

Probleem on ilmselgelt tekkinud aga seal, kus võim on binaarne, valik „jah" ja „ei" vahel. Vanades vabades ühiskondades on sellisteks kohtadeks kaheparteisüsteemiga USA ja Suurbritannia. Demokraatia peab seal kindlasti vastu, aga destabiliseerumine on ilmne. Nooremates ühiskondades – Ida-Euroopas, sh Eestis – on võimulolija kiusatus võimule jääda alati suur ja nagu osutavad Poola ja Ungari, siis tasakaalustavad mehhanismid on toored ja neid pole piisavalt. Olukorras, kus sotsiaalmeedia oleks nagu selleks tehtud, et kogukondi polariseerida, taandub küsimus institutsioonide tugevusele. Mida vanem on vaba ühiskond, seda tugevam see reeglina on.

**Eesti probleem pole see, et kaks aastat tagasi tuli EKRE võimule. Eesti probleem on see, et kui EKRE tuli võimule, siis ühiskond jätkas, nagu poleks midagi juhtunud.**

**Kas meil on võimalik murelike kodanikena ise midagi teha, et neid institutsioone kaitsta?**
Ma olen pessimistlik teadliku aktivismi mõttekuse suhtes. Mulle näib üha enam, et ühiskonna arengukaart on võimalik püsivalt muuta ainult seda aeglaselt painutades. Kõige rohkem oleks vaja lahti saada sellest alateadlikust rindementaliteedist, mida on rahvasse sisendanud pea kõik valitsused pärast 1991. aastat ning mis aitab valijaid mobiliseerida ja võimul püsida, aga halvab praktiliselt kõik selle, mida Läänes kutsutakse kodanikuühiskonnaks ja mis peab toimimiseks olema iseseisev. Aga meil on isegi „vabakond" riigi kreatuur, valitsuse rahastada ja presidendi patroneerida.

**Kas need etteheited kodanikuühiskonnale pole mitte kümme aastat ajast maas, kui mõelda sellistele algatustele nagu Noored Kooli või sellistele protestiliikumistele nagu Eesti Metsa Abiks?**
Jääkeldris torkas president **Ilves** meid, et Eesti suurim kodanikuühiskonna organisatsioon on Kennelliit 3000 liikmega. Ma saan tast aru, ta vaatas Eestit keskmise läänlase pilguga. Ma ei ole kindel, et kümnekonna aastaga midagi olemuslikult muutunud on.

Eesti Metsa Abiks ei erine juurtelt eriti fosforiidikaevandamisvastasest liikumisest 35 aastat tagasi. Kumbki pole igapäevaelu organiseerimine, vaid reaktsioon ohule, et lõpeb maailm, nagu me seda teame. Aga see ei ole tingimata kodanikuühiskonna küpsuse väljendus. Küps on ta seal, kus võim tema tegevusest orgaaniliselt välja kasvab, mitte seal, kus ta mobiliseerub kramplikult apokalüpsiseohtu tunnetades.

Toimiv kodanikuühiskond poleks lasknud võimul viimased 25 aastat tegeleda haldusreformi nime all Eesti ääremaastamisega väljaspool Tallinna ja Tartut. EKRE on suuresti selle poliitika sümptom. Haldusreform näitab Eesti ühiskonna võimetust ise organiseeruda, et takistada pikema vinnaga, raskemini nähtavaid protsesse, mis õõnestavad tema olemasolu eeldusi rohkemgi kui fosforiidikaevandus või RMK. Otsustavalt suudavad Eesti ühiskonda suunata praegu ainult poliitikud, aga nende perspektiiv jääb lühikeseks, paari aasta pikkuseks ning pöördumatult rikutuks võimu korrumpeerivast mõjust.

**Põhiväärtused pole midagi väärt, kui nad on mingisuguse toetusnumbriga trumbatavad.**

**Vahetame käiku. Ma saan aru, et sa oled elanud pikalt Eestist eemal?**
20 aastat.

**Ja see juhtus suhteliselt kohe pärast taasiseseisvumist?**
Ma läksin ära 1991. aasta augustis.

**Kuna olid elanud terve oma elu seni totalitaarses režiimis, siis mis sinu jaoks Lääne riigikorralduse juures kõige enam harjumist nõudis?**
Ma ei tulnud ära ainult totalitaarsest režiimist. Eesti oli tol ajal muutumas. Eesti oli väga emotsionaalne. See kõik nõudis sult osalemist ja hoolimist. Elu välismaal võimaldas lõdvestuda sellel, mida ma nimetaksin osalusmuskliks. Teatud mõttes loobusin ma ka Postimehes kirjutamisest põhjusel, et osalemise muskel väsis ära.

**Ma küsin seda, sest kui ma sinu raadiosaateid kuulanud olen, siis mulle tundub tihti, et sa võrdled Eesti demokraatiat näiteks Suurbritannia mõõdupuuga, kus demokraatia traditsioon on mitu inimpõlve pikk ning, nagu sa mainisid, see on vere ja mudaga välja võideldud. Sealsed elanikud pole omaks võtnud ainult demokraatlikke institutsioone, vaid ka sellised mõisted nagu „õigusriik" ja „võimude lahusus", aga ka näiteks „võrdne kohtlemine". Nendel mõistetel on seal pikk ajalugu, mistõttu inimesed saavad neist ehk ka paremini aru. Ma kahtlen, kas 30 aastaga on võimalik sellist laiapõhjalist arusaama juurutada. Äkki me ei peaks olema nii kriitilised?**



Eesti demokraatia on kahe-kolmekümneaastase demokraatia kohta väga heas kohas. Eesti probleem pole see, et kaks aastat tagasi tuli EKRE võimule. Eesti probleem on see, et kui EKRE tuli võimule, siis ühiskond jätkas, nagu poleks midagi juhtunud. See on juhtunud selle tõttu, mis on toimunud viimased 25 aastat. Reformierakond ja Toomas Hendrik Ilves edendasid riigiideoloogiat, osaliselt heas usus. Selle usu keskmes oli soov sisendada Eesti inimestele, et me oleme samasugused eurooplased nagu kõik teisedki; et Eesti riik on sama palju väärt kui Suurbritannia, Soome või Rootsi. Tekkis mulje, nagu nende põlvkondadepikkune töö ei olekski väärtus, nagu meil polekski vaja tööd teha.

Ühiskonnad, mis on meist rohkem ja kauem vaeva näinud, on meist paremad, nad on kindlamad. Kui Eestis sellist mõttekäiku väljendada, siis öeldakse, et sa pole patrioot ega toeta oma riiki piisavalt. Reformierakond ja Ilves devalveerisid oma riigiideoloogiaga demokraatia ja õigusriigi tähenduse. Nad jätsid sellest välja venekeelse vähemuse. Nad propageerisid ja juurutasid rahvusluse sildi all patronaažil põhinevat konformismi, milles riigi institutsioonid suleti kriitikutele ja muidu teisitimõtlejatele. Võimu kombitsad jõudsid paljudesse kohtadesse, kus nad vabas ühiskonnas ei peaks olema. Tulemuseks oli muu hulgas see, et kui EKRE tuli võimule, siis ajakirjandus ei osanud reageerida.

**Kuidas siis oleks pidanud reageerima?**
Ma vist isegi säutsusin, et kui toimusid 2015. aasta teledebatid, siis ma poleks lasknud EKREl neis osaleda. Kui sa oled avalik-õiguslik meedia, siis sul peavad olema mingid väärtuspiirid ja inimestel, kes neid rikuvad, ei ole õigust saada eetriaega, ükskõik kui suur on nende toetus. Põhiväärtused pole midagi väärt, kui nad on mingisuguse toetusnumbriga trumbatavad. Rootsis näiteks on mindud nii kaugele, et kui nende paremäärmusliku partei juht ütleb sellises debatis midagi, mis riivab kellegi põhiõigusi, siis riigitelevisioon palub vabandust. Midagi sellist oleksin ma tahtnud näha ka Eestis. ERR oleks võinud märgistada EKRE ja teiste äärmuslaste eetrisselaskmise n-ö tervisehoitusega demokraatiale või õigusriigile. Ja kui keegi **Helme** oleks öelnud ETV kaamerasse, et „kui on must, siis näita ust", siis tulnuks see kaamera sulgeda.

**Kas meil on õigus ühiskonna teatud liikmeid ja nende vaateid nõnda välja lõigata?**
Arvamusvabadusel on alati teatavad piirid. Need on vajalikud selleks, et arvata saaks turvaliselt, nii füüsilises kui ka eneseväärikuse mõttes. Meie ühiskond koosneb – põhiseaduse kohaselt – indiviididest, kes on võrdsed. Nendel, kes seda ei aktsepteeri, pole kohta debatis, nende arvamusi ei tohiks avaldada, sest nad lõhuvad meie ühiskonna baasturvalisust. See on ka põhjus, miks Saksamaal Alternative für Deutschland või Prantsusmaal Front National ei saa kunagi koalitsiooni. Seal on see iseenesestmõistetav.

**Üheksa aastat tagasi olid sa üks neist, kes koostasid dokumendi, mis algas järgmiste sõnadega: „Eesti demokraatia laguneb meie silme all." Kuidas sulle praegu tundub, kas Eesti demokraatia püsib paremini koos ja Silvergate'ist on tehtud omad järeldused?**
Kui viimast üheksat aastat teleskopeerida, siis „Harta12" lõi teatavas mõttes poliitilise niši EKREle. Kelle loosung on see, et Reformierakond ei kuula rahvast, on korruptiivne ja valetab? Probleem oli toona selles, et Reformierakond proovis ignoreerida avalikku õiglustunnet. Öeldi, et oodake ära järgmiste valimised, minge poliitikasse, aga kuidagi teisiti midagi muuta ei saanud. Mulle tundus, et lahenduseks võiks olla igapäevane osalusdemokraatia, mis ei olnud väga kaugel **Hans H. Luige** kunagisest mõttest, et Delfi kommentaarium on Eesti aju. Nüüd on mul piinlik. Me andsime aju funktsiooni impulsiivsele kriitikale. Andsime impulsile legitiimsuse, sotsiaalmeedia tegi ära ülejäänu. Harta oli üks nendest kividest, millest laoti see müür, mille pealt EKRE tõusis valitsusse. Me olime võimaldajad. Selles oli süüdi meie enda ajalooline lühinägelikkus. Reformierakonna pattude eest maksti Eesti ühiskonna arengupeetusega.

**Millest selline valearvestus?**
Minu idee oli tuua võimalikult palju tähelepanu ja survet toonasele poliitilisele võimule, et ta ennast ise reformiks. Panna ta olukorda, kus ta ei saa öelda, et meid ei huvita. Ma olin idealistlik ja arvasin, et Reformierakond ise ongi „viga" Eesti demokraatias. Tegelikult oli Reformierakond sümptom, nagu oli sümptom Toomas Hendrik Ilves. Nad kõik on mingi võimalikkuse väljendused. Nad olid Eesti ühiskonna toonase arengutaseme maksimum. Midagi paremat me ei saanudki loota. Minu kontseptsioon parteidest oli münchhausenlik – et neid on võimalik kuidagi iseend koos Eesti ühiskonnaga juukseidpidi sellest soost välja tõstma sundida.

**Aga te tahtsite ju luua parteidemokraatia kõrvale sellist vormi, mis poleks erakondlik, vaid kus inimesed saaksid kaasa rääkida vabade kodanikena.**
Me pidasime silmas põhimõtteliselt seda, mille tegi palju tõhusamalt ära Facebook. Rahvakogus üritati ju 19. sajandi vahenditega 21. sajandi sotsiaalmeediat imiteerida. Seda ma nägin ette, et rahvakogust ei sünni mitte midagi. Ta tuli, läks ja suri kiiresti. Keegi teda ei mäleta. Ainukene tulemus praktilises plaanis oligi ju see, et parteide loomiseks vajalikku liikmete arvu vähendati.

**Harta oli üks nendest kividest, millest laoti see müür, mille pealt EKRE tõusis valitsusse.**

**Meil on tänu rahvakogule ju ka rahvaalgatuse meede.**
Iga poliitik, kes selle poolt hääletas, teab, et kollektiivsed pöördumised ei jõua mitte kunagi mitte kusagile.

**Valitsemise vallas pole siis üheksa aastaga mingisugust muutust toimunud?**
Kõik on professionaalsemaks läinud. Meil oli peaminister, kes palus vabandust. Reformierakonna peaministrid ei saanud selle tähtsusest näiteks aru.

**Tõnis Saarts on väitnud, et Jüri Ratas valitsusjuhina muutis Eesti poliitikategemise stiili põhjamaisemaks, mis väljendub ka näiteks oma tegude eest vastutuse võtmises. Kas oled sellise hinnanguga nõus?**
Ma ei näe siin mingisugust Eesti poliitilise kultuuri arengut. Reformierakond üritas kohaneda muutuvate oludega eelmise kümnendi alguses ja Keskerakond eelmise kümnendi lõpus. Keskerakonna jaoks tähendasid muutuvad olud, et nad polnud enam opositsiooni tsementeeritud. Ukse avanemisel olid nad sunnitud tõestama oma sobivust valitsusparteina. Nende otsused on olnud puhas poliitiline kalkulatsioon. Ühe käega palus Jüri Ratas vabandust, teisega legitimeeris EKREt ja nende vaateid valitsuspartnerina. See on Eesti poliitilisele kultuurile hoop terveks põlvkonnaks. Meil läheb 15–20 aastat aega, et jõuda sinna, kus me olime aastal 2014.

**Eelmine valitsus oli Eesti poliitilisele kultuurile hoop terveks põlvkonnaks. Meil läheb 15–20 aastat aega, et jõuda sinna, kus me olime aastal 2014.**

**Kas EKRE pole samuti mitte meie ühiskonna arengutaseme sümptom, millest me 2014. aastal tahtsime lihtsalt mugavalt kõrvale vaadata?**
EKRE on nišipartei. Ta sai vähem kui viiendiku valimistel antud häältest. Aastatel 2014–2019 töötas grupp endisi rahvaliitlasi ja teisejärgulisi oportuniste selle niši sisse. See nišš on globaalne sümptom, aga ei kohalikul ega ka globaalsel tasandil pole mingit põhjust, miks need inimesed peaksid võimu juures olema ja vabu ühiskondi lõhkuma. On palju põhjuseid, miks nad võimust isoleerida, nagu tehakse Saksamaal ja Prantsusmaal – või vajaduse korral kohtu alla anda, nagu juhus **Donald Trumpiga**.

Lihtne aritmeetika ütleb meile, et Reformierakonnal on kaks korda rohkem toetajaid kui EKREl. Peame lootma, et nüüdsel Reformierakonnal on selgem ajalooline visioon kui tema kümne aasta tagusel eellasel. Poliitikud on „tellija materjal" ja iga ühiskond on omad ära teeninud, aga see ei tähenda, et paremini ei saaks.

**EKRE nišiparteiks nimetamine kõlab nagu soovmõtlemine. Kui EKRE on nišipartei, siis on ju seda ka sotsid ja Isamaa, viimaste küsitlustulemuste põhjal isegi Keskerakond. Millest ikkagi see impulss ja ühtäkki tärganud soov vabu ühiskondi lõhkuma hakata, mida 15% Eesti elanikest rahumeeli aktsepteerib?**
Keskerakond, sotsid ja Isamaa on kõik – vähemalt sõnades – avatud ühiskonna pooldajad. See asetab nad kollektiivselt põhimõttelisse vastasseisu EKREga – ja teebki viimasest nišipartei. Ennustamine on tänamatu töö, aga mulle näib, et nüüd vähemalt ei karda enam keegi, et EKRE võtab järgmistel valimistel poole häältest. Millegipärast kartsid paljud seda pärast eelmisi valimisi tõsimeeli ning hirm oli üks argument, miks EKRE valitsusse võeti.

Ma arvan, et suur osa EKRE poolt hääletajatest ei taha tegelikult diktatuuri, nad lihtsalt ei näe läbi perekond Helme manipulatsioonidest. Kui me rääkisime avalikust mõistusest, siis nemad on Eesti alateadvus. Kui mõistus magab, sünnivad seal koletised. Selle alateadvuse sisu on pärit Nõukogude Liidu aegadest – hoiakud geide, teist nahavärvi inimeste, naiste suhtes, sekka antisemitismi ja naiivset natsihalust. EKRE on nostalgiapartei, mis seab talle õnneks ka piirid.

**Mulle näib, et nüüd vähemalt ei karda enam keegi, et EKRE võtab järgmistel valimistel poole häältest. Millegipärast kartsid paljud seda pärast eelmisi valimisi tõsimeeli.**

**Kas need piirid tähendavad, et vaatad Eesti demokraatia arengule praegu otsa lootusrikkalt või pigem murelikult?**
Senikaua, kui Eesti valikuid dikteerib Euroopa Liit, pole põhjust muretseda, vajaduse korral aitab Euroopa Kohus. Kui me sealt väljume – võimule tuleb EKRE vms –, siis ma kardan, et on 10–15 aasta küsimus, kuni meil rakendub Türgi stsenaarium: fundamentalistide ekstsesse korrigeerib jõustruktuuride sekkumine, valimised lahendust ei too jne.

Üheks viitsütikuks jääb õnnetu, oma saatuse üle mitte mingit kontrolli omav vene vähemus, kes on lükata ja tõmmata ühelt poolt Moskva ja teisalt Eesti poliitikas väga laia ja sügava juurestikuga rahvusliku fundamentalismi vahel. Selle probleemi lahendamiseks on viimase 30 aastaga aeg rohkem ära teinud kui Eesti riik.

# KUI VITAALNE ON EESTI ESINDUSDEMOKRAATIA?

**Kuivõrd peab pelgama, et Eesti esindusdemokraatia on taandumas bürokraatliku masinavärgi ja kitsaste erihuvide fassaadiks?**

**Tõnis Leht**

Moes on esindusdemokraatia kehva tervise üle kurtmine ja seda ka Eestis. Murelikke diagnoose panevad teadlased, ajakirjanikud ja isegi tegevpoliitikud. Eurobaromeetri uuringud näitavad, et parteide suhtes on meil usaldus väga madal (Eestis 19% ja ELis keskmiselt 23%). Märkimisväärne hulk valijaid väljendas 2019. aasta kevadel oma pettumust süsteemis ka valimiskastide juures. Poliitmaastikule raputust lubanud ja otsedemokraatia loosungitega lehvitanud EKRE toetus tegi eelmiste valimistega võrreldes hüppe üles.

Seda mõttearendust ärgitas kirja panema **Tõnis Saartsi** Vikerkaares ilmunud artikkel esindusdemokraatia tulevikust[1]. Saartsi arutlus tugines muu hulgas **Yannis Papadopoulose** raamatule „Democracy in Crisis?". Papadopoulos näeb praeguse esindusdemokraatia peamise probleemina poliitilise võimuvõitluse ja sisulise poliitikakujundamise teineteisest lahku kasvamist (*decoupling of politics and policy*). See tähendab, et kodanikele nähtav poliitikaväli (*politics*), kus toimub parteide avalik konkurents, ei haaku enam nende areenidega, kus tehakse inimeste elu reaalselt mõjutavaid otsuseid ja töötatakse välja reformikavasid (*policy*). Meedia jaoks on sisulised valdkonnapoliitikad ja strateegiad igavad ning tehnilised. Nendesse süüvimine nõuab heal tasemel uurivat ajakirjandust, mida praeguses meedias napib üha enam. Reaalset elu suunavad mittevalitavad asutused ja ametnikud, kes paremal juhul kaasavad küll eksperte ja huvigruppide esindajaid, kuid olulised otsused ja poliitikadokumendid sünnivad ilma laiema poliitilise arutelu ning ajakirjanduse tähelepanuta.

**Pragmaatiliselt hinnates on avalik poliitiline heitlus ja tegelik poliitikakujundamine olnud alati otsekui poliitilise keha kaks jalga, mis kõnnivad eraldi radadel ning astuvad samasse jälge ainult aeg-ajalt.**

Probleem eksisteerib kahtlemata ka Eestis, kuid kas siin peitub fataalne oht meie esindusdemokraatiale? Papadopoulose tees viitab pisut idealiseerival moel varasematele aegadele, kui poliitikakujundamine ja parteipoliitika olid tihedamalt seotud ning uuriva ajakirjanduse suurema tähelepanu all. Pragmaatiliselt hinnates on avalik poliitiline heitlus ja tegelik poliitikakujundamine olnud alati otsekui poliitilise keha kaks jalga, mis kõnnivad eraldi radadel ning astuvad samasse jälge ainult aeg-ajalt. See kehtib ka ajakirjandusliku tähelepanu kohta. Meedia vahendid ja tähelepanuvõime on ikka olnud piiratud ning kunagi ei ole võimalik valgustada iga ametkondlikku nurgatagust, kus otsuseid tehakse. Eesti kontekstis pole olukord sugugi kõige hullem ning seda eriti meie Ida-Euroopa saatusekaaslastega võrreldes.

**Tõnis Leht** on saate „Poliitikaguru" juht Kuku raadios ning SA Liberaalne Kodanik nõukogu liige. Ta on õppinud Tartu Ülikoolis politoloogiat, töötanud ametnikuna Riigikantseleis ja ajakirjanikuna ERRis ning olnud väikeettevõtja meediapõllul.

## EESTI MÄRGILISED REFORMIKAVAD

Sarnaselt läänemaailmaga on Eestiski andnud viimase 7–8 aasta jooksul tooni väärtuskonfliktidel ja identiteedil põhinevad poliitilised teemad ning populistlikud parteid. Eriti EKRE valitsuses oleku ajal, mida iseloomustas rohke kära ja palju ühiskondlikku erutust, kuid selle võrra vähem tegelikult ellu viidud poliitkaid. Kas väärtuskonfliktide vohamine avalikul poliitareenil on tähendanud, et sisulisteks reformideks ja praktiliste teemadega tegelemiseks pole parteidel energiat jagunud? Päris nii mustvalge olukord kindlasti pole. Endiselt toimub enamik suure reaalse mõjuga muutusi avaliku parteipoliitilise heitluse kaudu, ehkki konkreetne tõuge muutuse algatamiseks ei pruugi tulla parteide endi seest. Survet muutusteks võivad tekitada näiteks kodanikuühiskond, ärihuvid ja Eesti puhul Euroopa Liit. Reeglina on taolised olulise mõjuga poliitikateemad ka meedia terava tähelepanu all. Toon mõned märgilisemad näited.

Kõige mõjusam hiljutine näide just parteipoliitiliselt algatatud ulatuslikust muudatusest II pensionisamba reform, mis rakendati edukalt Isamaa valimisvankri ette ning viidi eelmise koalitsiooni tahtel kiirkorras ellu. Tegemist on viimase kümne aasta ühe kaalukaima reformiga ning seda plaani ei eostatud bürokraatlikus keskkonnas. Konkreetse eelnõu meisterdamine käis küll rahandusministeeriumi kabinettides ennaktempos ja varjatult, et eelnõuga kiiresti riigikokku jõuda, kuid vähemalt muudatuste aluspõhimõtted olid varasematest poliitilistest debattidest teada ja saanud tugevat ühiskondlikku kriitikat. Ajakirjandus on käsitlenud II samba reformiplaani plusse ja miinuseid suure põhjalikkusega juba hetkest, kui **Helir-Valdor Seeder** vastava mõtte 2017. aasta sügisel välja käis.

Mõned aastad varasemast ajast leiame töövõimereformi, mis valmis samuti avaliku poliitilise võitluse tähe all. Esmane eelnõu sai nii tugeva meedia ja avalikkuse kriitika osaliseks, et valitsusest tulnud eelnõu istus 2014. aastal tükk aega riigikogu sotsiaalkomisjonis, läbis seal uue kirgliku vaidluste faasi ja andis tulemuse, millega olid enamvähem nõus ka sihtgruppide esindajad. Reformini viis laiem ühiskondlik arusaam, et töövõimetuspensionäride süsteem on muutunud jätkusuutmatuks. Suurte avalike vaidluste tähe all viidi 2017. aastal viimaks ellu ka haldusreform. Teema püsis kännu taga aastakümneid, kuid lõpuks muutus arusaamine, et omavalitsuste võimekust on vaja suurendada, nii valdavaks, et kui haldusreformi tõrksalt suhtunud **Andrus Ansip** lahkus peaministri kohalt, läks rong liikuma.

**Ehkki uurivaid ajakirjanikke pole Eestis palju, suudab ajakirjandus endiselt kriitilise hulga olulisi poliitikakujundamise teemasid avalikkuse ette tuua.**

Keskkonnavaldkonnas on paar viimast aastat pressinud avalikku parteipoliitilisse sfääri mitu uut teemat, mis on seni kuulunud pigem kabinetihämarustesse. Üks teravaim neist on vajadus loobuda põlevkivienergeetikast. Kliimaeesmärgid on imbunud meie sisepoliitikasse Euroopa Liidu tasandilt. Pikki aastaid valitses Eestis poliitiline konsensus, et Euroopa kliimaeesmärgid on õiged, kuid Eesti ülesanne on hoida oma põlevkivisektorit võimalikult kaua elus. Põlevkivielektri jätkusuutlikkus tõusis teravalt ajakirjanduse huviorbiiti 2019. aasta algupooles, kui kiire süsinikukvoodi hinnatõus hakkas meie põlevkivijaamu elektriturult välja tõrjuma. Praeguseks laiutab PÕXIT nii meedias kui ka keset poliitikavälja ning parteid on sunnitud valima selgemaid positsioone. Kui arvestada kõrget huvifooni, siis on lootust, et uues koalitsioonileppes lubatud kliimaneutraalsuse ja Ida-Viru ülemineku tegevuskavad ei saa sündida hämaras bürokraatlikus otsustustorus.

## DEMOKRAATIAVALEMI TUGEVAIM LÜLI

Kõik eelnev ei tähenda, et meil ei toimu olulisi protsesse, mis on väljaspool avalikku poliitilist huvi ja ajakirjanduse tähelepanu. Väiksema ulatusega ja tehnilisemat laadi muudatusi ning üksikotsuseid sünnib pidevalt ja paljudele neist ei jätku ei poliitilist ega ka meedia tähelepanu. Loomulikult pannakse ka kokku arengukavu, mida poliitikud ja meedia ei märka. Eks aegade jooksul on koostatud rohkelt strateegiaid, mis pole reaalsust palju mõjutanud, kuid mida selgem on arengukava seos suurte rahadega (eriti ELi vahenditega), seda suurem on ka poliitiline ja pressi tähelepanu. Ajalugu mäletab ka reforme, mille motiivid ja tekkelugu on siiani segased, näiteks apteegireform. Õnneks läbib kriitiline hulk ühiskonda laiemalt mõjutavatest muudatustest siiski avaliku poliitilise konkurentsisõela ning vähemalt osa protsessist on ajakirjanduse tähelepanu all.

Meie ajakirjandus täidab oma rolli demokraatiavalemis jõukohaselt ära. Rahvusvahelises võrduluses oleme pressivabaduse indeksis endiselt väga kõrgel 14. kohal, selgelt paremal positsioonil võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega. Meil on mitu konkureerivat meediamaja, mis kõik tegelevad uuriva ajakirjandusega. Ehkki uurivaid ajakirjanikke pole Eestis palju, suudab ajakirjandus endiselt kriitilise hulga olulisi poliitikakujundamise teemasid avalikkuse ette tuua, et demokraatlik kontroll säiliks.

Poliitikas oluliste teemade esiletõusmist mõjutavad küll muutused keskkonnas (rahvusvahelised suhted, majandus- ja tervisekriisid jne), kuid endiselt on oluliseks teemavalikute filtriks parteid. Neist sõltub poliitilise juhtimise kvaliteet ja esindusdemokraatia tervis. Nüüd, kui EKRE pole enam valitsuses, on ülejäänud parteidel vähemalt teoreetiliselt taas rohkem ruumi, et tegeleda pragmaatilisemate poliitikakujundamise teemadega. Esindusdemokraatiale oleks sellest kasu!

[1] *Saarts, T. 2018. Esindusdemokraatia 21. sajandil – hääbumine või teisenemine? – Vikerkaar, nr 12, lk 71–91.*



# REFERENDUM – KAS DEMOKRAATIA OTSETEE VÕI LÜHIÜHENDUS?

**Kevadesse planeeritud abieluteemaline rahvahääletus teinuks Eesti ühiskonna ühe otsedemokraatia kogemuse võrra rikkamaks, ent mitte tingimata tervemaks. Referendumit seekord ei tule, aga arutelu otsedemokraatia toimimisest on aktuaalne ka pikemas plaanis.**

Kirjutas **Marleen Allemann**, illustreeris **Vahram Muradyan**

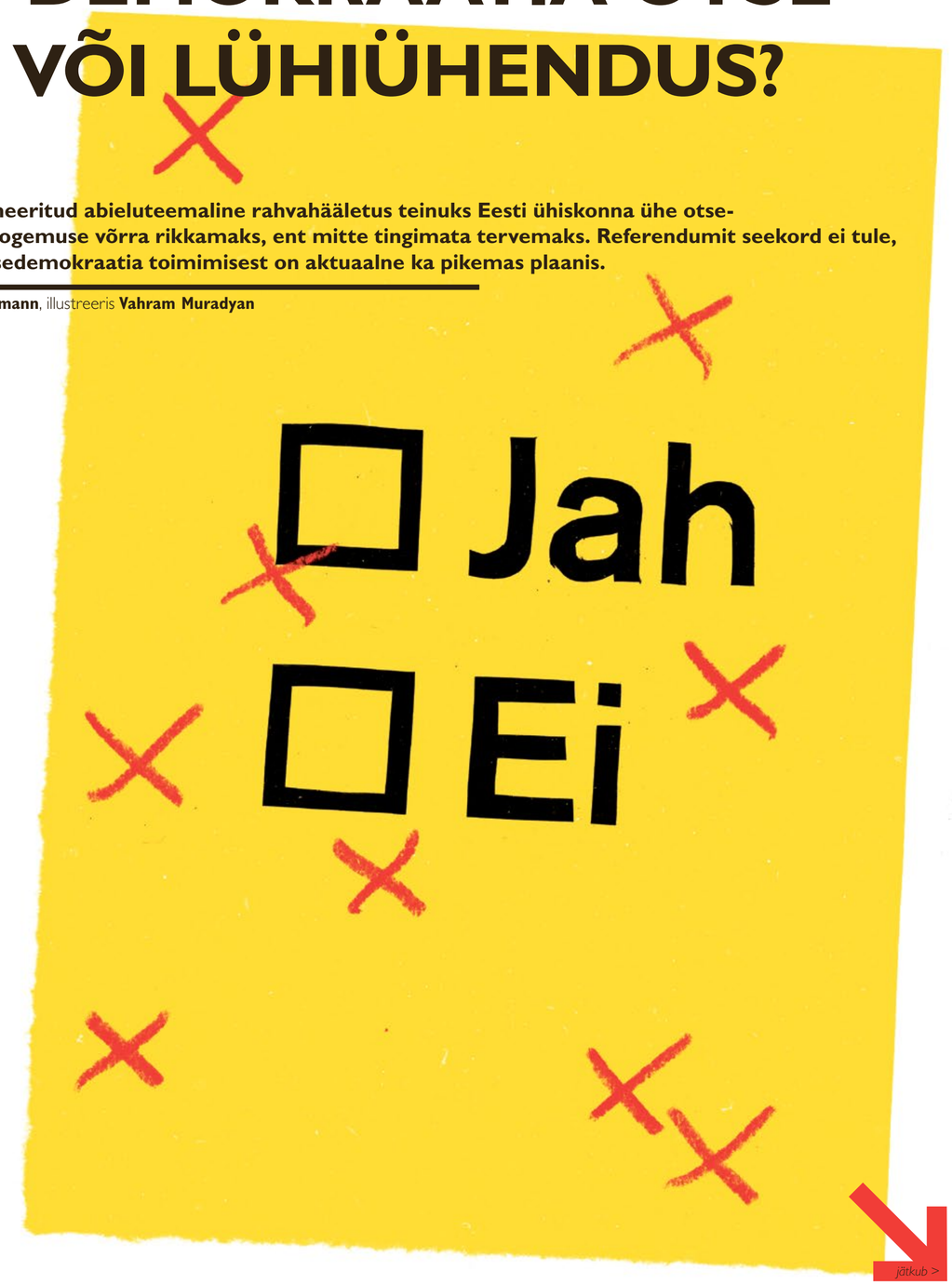


jätkub >

< eelneb

Nagu enamik meist on koolitundides õppinud, pärineb sõna „demokraatia" kreeka keelest ning tähendab otsetõlkes rahvavõimu. Kõlab justkui eliidivastaste unistus – rahva hääl on kuuldav ning rahvas valitseb ise enda üle! Kui rääkida demokraatiast, tuleb paljudele meelde just see rahvavalitsusele viitav definitsioon ning ka meie põhiseadus sätestab, et „Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas".

Niisiis mõtleme demokraatiast sageli kui otsesõnu rahvavõimust, süvenemata sellesse, et esindusdemokraatia ning vahetu ehk otsedemokraatia, mille suurendamist nii mõnedki aeg-ajalt taga nõuavad, on kaks erinevat mudelit. Kuivõrd Eesti puhul on tegemist just esindusdemokraatiaga, on vahetu demokraatia meile võõram ja seetõttu tulekski esmalt selgeks teha, mida ikkagi otsedemokraatiast kõneledes silmas pidada.

***Olukorras, kus parteid ei suutnud enam täita oma rolli ühiskonna liikmete ootuste realiseerimisel konkreetseteks poliitikateks, asusidki inimesed otsima uusi viise, et end kuuldavaks teha.***

## OTSEDEMOKRAATIA HEAD JA VEAD

Otsedemokraatia puhul saab rääkida peamiselt neljast rahvavõimu teostamise viisist: 1) rahvakoosolek, 2) rahvahääletus, 3) rahvaküsitlus ning 4) rahvaalgatus[1]. Iga mainitud vormi korral saavad indiviidid mingis küsimuses isiklikult otsuse langetada või arvamust avaldada ning seeläbi viiaksegi ellu rahva tahet.

***Kvooruminõude puudumine tähendab, et seaduseelnõu või muu riigielu küsimuse saatuse võib Eestis otsustada sisuliselt ka üks inimene.***

Sellisel vahetul protsessil võib olla märkimisväärseid plusse. Kui pakkuda osalusvõimalust kõigile, sh neile, kes ei pea esindusdemokraatiat piisavaks ega toimivaks, võib otsedemokraatia suurendada inimeste usaldust demokraatliku valitsemiskorralduse vastu ning seega vähendada ühiskondlikust elust võõrandumist. Samuti on otsedemokraatia rakendamisel hariv ning teadlikkust tõstev funktsioon, juhul kui rahvahääletusele eelneb tasakaalustatud ning sisuline kampaania, mille käigus inimesed saavad end mõne teemaga mitmekülgselt kurssi viia.

***Kui me tõesti soovime kasutada oma riigivalitsemises senisest enam otsedemokraatia mehhanisme, nõuaks kehtiv rahvahääletuse seadus kindlasti ülevaatamist.***

**Marleen Allemann** omab magistrikraadi politoloogias ja kirjutab aeg-ajalt meedias ühiskondlikel teemadel. Seni pole ta veel väsinud kandmast endas maailmaparandaja vaimu.

Teisalt on otsedemokraatia väga aeganõudev, keerukas ja ka kulukas. Rahvakoosolekute korraldamine võis küll olla võimalik väikestes linnriikides, ent mitte nüüdisaegse riigikorralduse puhul, kus ühes riigis elab koos miljoneid inimesi. Referendumite ja rahvaküsitluste organiseerimine nõuab üsnagi palju rahalisi vahendeid ning läbimõeldud protseduuri paikapanemist. Olgugi et tänapäeval võiksid siin olla teatud määral abiks digitaalsed lahendused, tekitab seegi omakorda uue probleemi, kuna inimesed võivad sattuda hääletamisel ebavõrdsesse seisu. Politoloog **Pippa Norris** on nimelt juhtinud tähelepanu digilõhele (*digital divide*)[2] ehk olukorrale, kus inimeste võimalus ja võimekus infotehnoloogia vahendeid kasutada on erinev, mistõttu võib moodsate tehniliste lahenduste rakendamine võimendada veelgi eri ühiskonnagruppide ebavõrdset positsiooni otsustusprotsessides.

## MIS LOOM ON RAHVAHÄÄLETUS?

Referendumite kasutamine ühe osaluse viisina on üle maailma märkimisväärselt kasvanud alates 1970. aastatest ja seda mitte ainult riiklikul, vaid ka kohalikul tasandil[3]. Poliitikateadlased **Almond** ja **Powell**[4] väidavad, et rahvahääletuste sagenemine on seotud olukorraga, kus inimeste mitmekesised vaated ei saa poliitikakujundamise protsessis esindatud.

1920–1970ndatel, mil Lääne-Euroopa erakonnasüsteemid olid pigem stabiilsed ja parteikonkurentsi suunasid peamiselt klassikuuluvus või uslised vaated, olid valijad üsna selgepiiriliselt jaotunud eri erakondade vahel ja nende valimiskäitumine oli seega ennustatav. Postindustriaalsetes ühiskondades aga klassistruktuur teisenes, parteid muutusid ideoloogiliselt üksteisega aina sarnasemaks ja valijate hulgas oli üha vähem neid, kes seostasid end kindlalt ühe erakonnaga. Olukorras, kus parteid ei suutnud enam täita oma rolli ühiskonna liikmete ootuste realiseerimisel konkreetseteks poliitikateks, asusidki inimesed otsima uusi viise, et end kuuldavaks teha, ning poliitikutelegi tundusid referendumid sageli hea võimalus süsteemist n-ö aur välja lasta ja kodanike pettumust vähendada[5].

Rahvahääletusi on laias plaanis kahesuguseid. Maailmas on enim kasutusel nn konstitutsioonilised referendumid, kus hääletusele pannakse põhiseaduse muudatus(ed) või kogunisti uus konstitutsioon. Nii toimus ka Eestis 1992. aastal referendum põhiseaduse heakskiitmiseks ning 2003. aastal rahvahääletus Euroopa Liitu astumise üle, millega otsustati ühtlasi ka põhiseaduse muutmine. Konstitutsiooniliste referendumite kõrval eksisteerivad aga ka rahvahääletused konkreetsete seaduseelnõude üle, kus inimesed saavad vastavalt mõne seaduse (muutmise) kas heaks kiita või jätta sellele toetuse andmata.

Otsedemokraatia suhtes ollakse eri meelt[6]. On neid, kes pooldavad rahvahääletusi kui nende hinnangul lihtsaimat võimalust tagada suurtes ning keerulistes ühiskondades poliitiline võrdsus ning inimeste vaadete kajastumine (*responsiveness*) valitsemises. Teisalt väidavad kriitikud, et referendumite (ülemäärane) kasutamine seadusloomes nõrgestab esindusdemokraatlikke institutsioone (kutsume ju niigi parlamenti vahel kummitempliks!) ning annab ebapädevatele kodanikele võimu vähemuste õiguste hinnaga. Lisaks võivad referendumid süvendada sotsiaalseid konflikte ning suurendada polariseeritust, mis kahtlemata ei tule kasuks sidusa ühiskonna ehitamisel[7].

## OHT ENAMUSE TÜRANNIAKS

Nagu öeldud, tuuakse rahvahääletuste ja ka üldisemalt otsedemokraatia kriitikana tihtipeale välja seda, et kui enamus otsustab, võivad ohtu sattuda vähemuste õigused. Tegemist on nn liberaalse kriitikaga, mis pooldab esindusdemokraatlikku riigikorraldust ning näeb esindajaid kui filtrit või valvureid enamuse türannia ees. Teisalt võib ka vastu vaielda, kuivõrd see argument paika peab ning miks peaks rahvas tervikuna olema kuidagi kitsarinnalisem, sallimatum, ksenofoobsem või rassistlikum kui nende valitud esindajad[6,7].

Eesti rahvahääletuse seadus ei ütle midagi vähemuste õiguste kaitsmise kohta, selle § 1 lg 2 sätestab vaid, et rahvahääletusele ei saa panna näiteks küsimusi eelarve, maksude või välislepingute ratifitseerimise kohta. Samas on Euroopa Nõukogu juures tegutsev nn Veneetsia komisjon koostanud aga rahvahääletuse hea tava koodeksi[8], mis ei käsitle küll otseselt vähemuste õiguste küsimust, ent annab muu seas soovitusi, kuidas sõnastada referendumi küsimust. Nii leiame koodeksist ka punkti, mis ütleb, et rahvahääletusele pandud ettepanek ei tohi olla vastuolus inimõigustega.

Tõsi küll, on positiivseid näiteid sellest, kuidas rahvahääletusel võidakse jõuda otsuseni, mis ei diskrimineeri vähemusi. Näiteks lirimaa 2015. aasta referendum põhiseaduse muutmiseks, mis ühtlasi legaliseeris abielu samast soost partnerite vahel, oligi esimene kord, kui üks riik seadustas samasooliste abielu just referendumi kaudu. Samuti on samasoolistel paaridel võimalik abielluda Austraalias, kus seda teemat ei pandud küll rahvahääletusele, ent parlamentaarse debati kõrval korraldati lisaks rahvaküsitlus, mille tulemus toetas parasjagu menetluses olevat samasooliste abielu legaliseerivat seaduseelnõud.

Samas on siiski hulk näiteid sellest, kuidas „enamuse türannia" on prevaleerinud. Horvaatia, Slovakkia ja Rumeenia on nimelt riigid, kus konservatiivsete jõudude eestvedamisel pandi referendumile sarnane küsimus, nagu plaaniti ka Eestis. Kõikidel juhtudel oli tulemuseks ülekaalukas otsus, et abielu peaks jääma vaid mehe ja naise vaheliseks liiduks ning samasoolistel paaridel ei tohiks olla võimalust abielluda. Kui Slovakkia ja Rumeenia puhul ei järgnenud rahvahääletusele reaalseid seadusandlikke samme, kuna hääletamise aktiivsus jäi allapoole nõutud osaluskünnist, siis Horvaatias on seetõttu 2013. aastast samasooliste abielu kehtestatud. Võib vaid oletada, mis teed läinuks Eesti, kus rahvahääletustel ei ole mingisugust osaluskünnist ja otsus saab langetatud ka kas või ühe inimese häälega…

## EESTI SEGASEVÕITU SEADUSANDLUS

Nagu mainitud, on iseseisvuse taastanud Eestis toimunud seni vaid kaks rahvahääletust ning mõlemad neist on olnud seotud põhiseaduse muutmisega. Lisaks sellele sätestab põhiseaduse § 105 aga ka võimaluse panna referendumile „muu seaduseelnõu" või „muu riigielu küsimus". Kummagi variandiga neist kahest pole meil siiani kogemust ning seega olnuks kevadesse kavandatud rahvahääletus tegelikult justkui tuleproov.

Riigikohtu endine esimees **Priit Pikamäe** tõi oma möödunud aastal ilmunud arvamusloos[9] välja mitmeid nimetatud põhiseaduse sättega seotud probleeme. Esiteks, meie seadusandluses puudub selgus, mis vahe on seaduseelnõu või muu riigielu küsimuse rahvahääletusele suunamises. Esmapilgul pole ehk tegemist üleliia suure kitsaskohaga, vaid vormilise aspektiga, ent erinevus õiguslikes tagajärgedes on märkimisväärne. Nimelt näeb põhiseaduse sama paragrahv ette, et kui rahvahääletusele pandud seaduseelnõu ei saa osavõtnute hääleteenamust, järgnevad erakorralised parlamendivalimised. Selline klausel sai põhiseadusesse lisatud peamiselt heidutusena, et poliitilised jõud ei manipuleeriks rahvahääletusi korraldades liialt rahva arvamusega, vaid et parlament täidaks ise oma rolli seaduste looja ja vastuvõtjana ning et riigikogu saaks ühes rahvahääletuse korraldamisega ühtlasi teostada ka usalduse kontrolli[10]. See-eest erakorraliste valimiste ohtu pole, kui rahvahääletusele pannakse muu riigielu küsimus, mitte konkreetne seaduseelnõu. Seega on riigikogul oma positsiooni hoidmise hirmus alati kiusatus panna mõni ettepanek formaalselt hääletusele muu riigielu küsimusena, olgugi et sisuliselt võib olla tegemist seaduse muutmise plaaniga. Õigupoolest võib väidelda, kas selline olukord oleks tekkinud ka abielureferendumiga. Kavandatud referendumiküsimus oleks ju puudutanud midagi, mis on kehtivas seaduses juba tegelikult reguleerimist leidnud – kehtiv perekonnaseadus (§ 1 lg 1) sätestab, et abielu sõlmitakse vaid mehe ja naise vahel. Referendumi tulemus oleks seega sisuliselt andnud signaali, kas seda seadusesätet tuleks muuta või mitte.



Teiseks toob ka Pikamäe välja, et meie põhiseaduse ja rahvahääletuse seaduse kohaselt tehakse otsus referendumil osavõtnute hääleteenamusega ehk teisisõnu puudub igasugune kvooruminõue. Maailma praktikas on see pigem tavatu, et rahvahääletuse tulemus on kehtiv olenemata hääletanute arvust. Seega võib seaduseelnõu või muu riigielu küsimuse saatuse Eestis otsustada sisuliselt ka üks inimene. Ükskõik kas minna siis põhiseaduse muutmise teed ja kehtestada rahvahääletustele kvooruminõue või mitte, igatahes vajab see nüanss pikemat süüvimist ning arutelu. Ühelt poolt võib öelda, et las olla, nagu on: need, kes tunnevad, et hääletamisele pandud teema neid puudutab, tulevad ja teevad oma valiku niikuinii, ning need, kes ei osale, ei pea küsimust järelikult piisavalt oluliseks. Samas on aga väga madala osaluse korral võimalik neil, kes pole hääletustulemusega rahul, hakata sedapuhku olukorda kritiseerima hoopis vähemuse türannia argumendiga. Kui tahame jätta kvooruminõude seadusesse lisamata, võiksime vähemalt kokku leppida, et on küsimusi, mida rahvus-, seksuaal-, usu- või teiste vähemuste õigusi austades lihtsalt referendumile ei suunata.

***Kui teemad taandatakse lihtsalt „jah" või „ei" tulemuse üle hääletamiseks, kaob võimalus ühiskondlikuks aruteluks, läbirääkimisteks ja konsensuse otsinguks.***

Probleemitu pole Pikamäe meelest seegi, et sama põhiseaduse § 105 alusel on rahvahääletuse otsus riigiorganitele kohustuslik. Kõik on selge, kui referendumile pannakse seaduseelnõu – kui rahvas seda toetab, võetakse seadusemuudatus vastu, kui mitte, siis järgnevad erakorralised valimised. Tagajärgede selgus puudub aga juhul, kui rahvahääletus toimub muu riigielu küsimuse üle. Riigikogu jääb nii või naa ametisse, ent reaalset kohustust referendumi tulemuste rakendamiseks pole, kuivõrd vastavalt põhiseaduse § 62-le on parlamendi liige oma otsustes vaba ega kanna õiguslikku vastutust hääletamise eest. Sellist segadust seoses rahvahääletuse tulemuse tagajärgedega nägime tegelikult ju juba ka kavandatud referendumi eel. Leidus nii neid poliitikuid, kes väitsid kindlalt, et kui rahvahääletuse tulemus pooldab abielu jäämist mehe ja naise vaheliseks liiduks, võib sisuliselt tühistada ka kooseluseaduse, kui ka neid, kes pidasid referendumit vaid konsultatiivseks ehk põhimõtteliselt olnuks tegu justkui rahvaküsitlusega, mille korraldamist meie seadusandlus aga ette ei näe.

Märgiline on seegi, et tegelikult läheb Eesti oma segaselt deklareeritud seadusesätete tõttu vastuollu ka juba mainitud Veneetsia komisjoni hea tava koodeksiga. Nimelt soovitatakse koodeksis selgelt, et vaidluste, ebaselguse ning valijate pettumuse vältimiseks tuleb rahvahääletuse tagajärjed selgelt paika panna. Ehk on see mõtlemiseks meie seadusandjatele? Kui me tõesti soovime kasutada oma riigivalitsemises senisest enam otsedemokraatia mehhanisme, nõuaks kehtiv rahvahääletuse seadus kindlasti ülevaatamist või referendumite korraldamise põhimõtted vähemalt suuremat selgust pakkuva hea tava koostamist.

## RAHVAHÄÄLETUSE MÕJU ÜHISKONNALE

Abieluteemalise referendumi kavandamise käigus võis nii mõnigi kord poliitikute suust kuulda, et rahvahääletus tuleb korraldada, et ühiskonnas pinged maha võtta ning üheskoos konfliktideta edasi minna. Tegelikult toovad aga mitmed poliitikateadlased[6,11] välja, et rahvahääletuste korraldamine pigem nõrgestab ühiskonna sidusust. Kui teemad taandatakse lihtsalt „jah" või „ei" tulemuse üle hääletamiseks, kaob võimalus ühiskondlikuks aruteluks, läbirääkimisteks ja konsensuse otsinguks ning pigem jääb kõlama „kel võim, sel õigus" mentaliteet.

Eriti silmakirjalikuks võib pidada olukordi, kus populistlikud poliitikud kasutavad rahvahääletust strateegilise vahendina oma partei- või koalitsioonisiseste erimeelsuste lahendamiseks, kas siis lihtsalt mõistmata, et polariseeriv referendum lõhestab ühiskonda, või eskaleerides pingeid meelega, et ise poliitilist kasu lõigata. Ka õigusteadlane **Uno Lõhmus** on manitsenud meid ühes oma arvamuslugudest[12] rahvahääletuste puhul esmalt mõtlema, kellele on konkreetne referendum kasulik ning kas tegemist on ikka poliitikute reaalse sooviga saada teada rahva arvamus või pigem katsega rakendada inimesed oma poliitilise vankri ette.

Veneetsia komisjoni rahvahääletuse hea tava koodeksis rõhutatakse muu hulgas, kui oluline on rahvale referendumi eel piisaval hulgal erapooletu ning asjakohase teabe jagamine ning see, et avalik võim ei kuritarvitaks oma positsiooni üldsuse mõjutamiseks. Kahjuks tõdetakse aga ka teaduskirjanduses, et poliitikud on tihtipeale varmad oma arvamusliidri rolli referendumi tulemuse suunamiseks ära kasutama ja inimesed on hääletades seejuures üsna altid tuginema võimueliidilt saadud signaalidele[6]. Näiteks meenub mulle siinkohal kohe riigikogu esimehe **Henn Põlluaasa** 2020. aasta jõulutervitus, kus ta, kõneledes avalikkusega parlamendi spiikri rollis, väljendas abieluteemalise rahvahääletuse küsimuses vägagi konkreetset seisukohta, esindades nii ilmselgelt oma koduerakonna poliitilist agendat. Samamoodi ei suutnud end Brexiti-teemalise rahvahääletuse eel tagasi hoida Briti poliitikud. Lisaks lobigrupipidele osalesid kampaanias aktiivselt nii leiboristid kui ka konservatiivid, eesotsas tollase peaministri **David Cameroniga**.

***Poliitikud on tihtipeale varmad oma arvamusliidri rolli referendumi tulemuse suunamiseks ära kasutama ja inimesed on hääletades seejuures üsna altid tuginema võimueliidilt saadud signaalidele.***

***Mida enam lükkavad parteid otsuste tegemise rahva õlule, seda nõrgemad on lõpuks nende oskused lepitada vastandlikke seisukohti nii oma erakonna sees, aga ka koalitsioonipartnerite vahel.***

## MIDA SIIS IKKAGI TEHA?

Nagu näha, eksisteerib kõnekaid argumente nii otsedemokraatia (ja sealhulgas ka referendumite) suurema rakendamise kasuks kui ka kahjuks. Ma leian, et me ei tohiks lasta end ühiskonnana ohtudest hirmutada, kuid mõtlematult ei tohiks kaasa minna ka rahvale hoobilt suuremat võimu lubavate loosungitega. On oluline mõista, et kui kasutame senisest enam otsedemokraatlikke osalusvorme, siis teisenevad ka esindusdemokraatia ja senine ühiskonnakorraldus. Poliitikateadlaste **Matthew Mendelsohni** ja **Andrew Parkini** koostatud kogumikus[13] on eksperdid toonud seoses rahvahääletuste sageneva kasutamisega välja mimeid mõttekohti.

Näiteks on tõenäoline, et mida enam lükkavad parteid otsuste tegemise rahva õlule, julgemata keerulistel teemadel ise selgeid seisukohti võtta, seda nõrgemad on lõpuks nende oskused lepitada vastandlikke seisukohti nii oma erakonna sees, aga ka koalitsioonipartnerite vahel. Mida enam kaasatakse poliitikate kujundamisse rahvast, seda prevaleerivam on tahe *status quo*'t säilitada, kuna inimesed on keerukates küsimustes otsuseid langetades sageli ebakindlad, väldivad riske ja hääletavad seega pigem muudatuste vastu.

Kuivõrd Eesti seadusandluse kohaselt sõnastab referendumi küsimuse alati riigikogu, tuleks mõelda, kas rohkemate rahvahääletuste nõudmine on ikka see, mis rahvale reaalselt võimu juurde annab, või võiks leida muid, just aktiivsemat ning sisulisemat osalemist soosivaid vorme. Rahvahääletuse korraldamise võimalus on muidugi kiiduväärt ja võib edukalt eksisteerida kohalikul tasandil (mõelgem kas või kaasava eelarve praktika peale), kuid soovides rohkem võimu ja viise päriselt kaasa rääkida, võiksime ehk senisest veelgi enam pöörata pilgud hoopis rahvaalgatuse ja miks mitte ka arutleva demokraatia poole.

Meil eksisteerib ju Rahvaalgatusveeb, kus saab edukalt algatada petitsioone ega pea jäämа ootama, mil seadusandjad ise meile mõne vastusevariantidega „jah" ja „ei" ettepaneku referendumil hääletamiseks välja pakuvad. Ka arutleva demokraatia vallas on meil kogemus juba varnast võtta – 2013. aasta rahvakogu, mille töösse kaasati nii eksperte kui ka juhuvalimi alusel tavalisi inimesi. Rahvakogu on hea näide sellest, kuidas üheskoos otsiti lahendusi erakondlikku otsustusprotsessi tabanud usalduskriisile. Nii mõnigi kriitik võib ju öelda, et sellised osaluskogud võivad kujuneda mokalaadaks, ent kahtlen sügavalt, kas soovime samas referendumeid, kus rahva hääl võib kehtiva seadusandluse taustal ja meie poliitilist kultuuri arvestades muutuda nii hõlpsalt parteide poliitiliseks mängukanniks.


[1] *Haskel, J. 2000. Direct Democracy or Representative Government? Dispelling the Populist Myth.*
[2] *Norris, P. 2001. Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide.*
[3] *Tierney, S. 2012. Constitutional referendums. The theory and practice of republican deliberation.*
[4] *Almond, G. A.; Dalton, R. J.; Powell, G. B.; Strøm, K. 2006. Comparative politics today. A world view.*
[5] *Qvortrup, M. 2018. Introduction: Theory, Practice and History. – Referendums Around the World.*
[6] *Smith, G. 2009. Democratic Innovations. Designing institutions for citizen participation.*
[7] *Morel, L. 2018. The Democratic Criticism of Referendums. The majority and true will of people. – The Routledge Handbook to Referendums and Direct Democracy.*
[8] *European Commission for Democracy through Law. – Code of Good Practice on Referendums.*
[9] *Pikamäe, P. 2020. Põhiseaduse valgustamata nurgatagused. – ERR, 27.11.*
[10] *Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne, 2020.*
[11] *Taillon, P. 2018. The Democratic Potential of Referendums. – The Routledge Handbook to Referendums and Direct Democracy.*
[12] *Lõhmus, U. 2020. Kas rahvahääletus on demokraatia pidupäev? – ERR, 13.12.*
[13] *Mendelsohn, M.; Parkin, A. 2001. Introduction: Referendum Democracy. – Referendum Democracy. Citizens, Elites and Deliberation in Referendum Campaigns.*

# SEADUSLOOME AHTAD VÄRAVAD – JALA SAAB VAHELE IGAÜKS, EDASI AINULT VÕIMEKAIMAD

**Märtsis esimest juubelit tähistav Rahvaalgatusveeb pole Eesti demokraatiat veel tulevikku viinud. Viie aasta jooksul toimunud kohtumisi algatajate ja seadusandja vahel võiks nimetada eri kultuuride põrkumiseks, kus alles otsitakse ühist keelt.**

Kirjutas **Henri Kõiv**, illustreeris **Jaan Rõõmus**

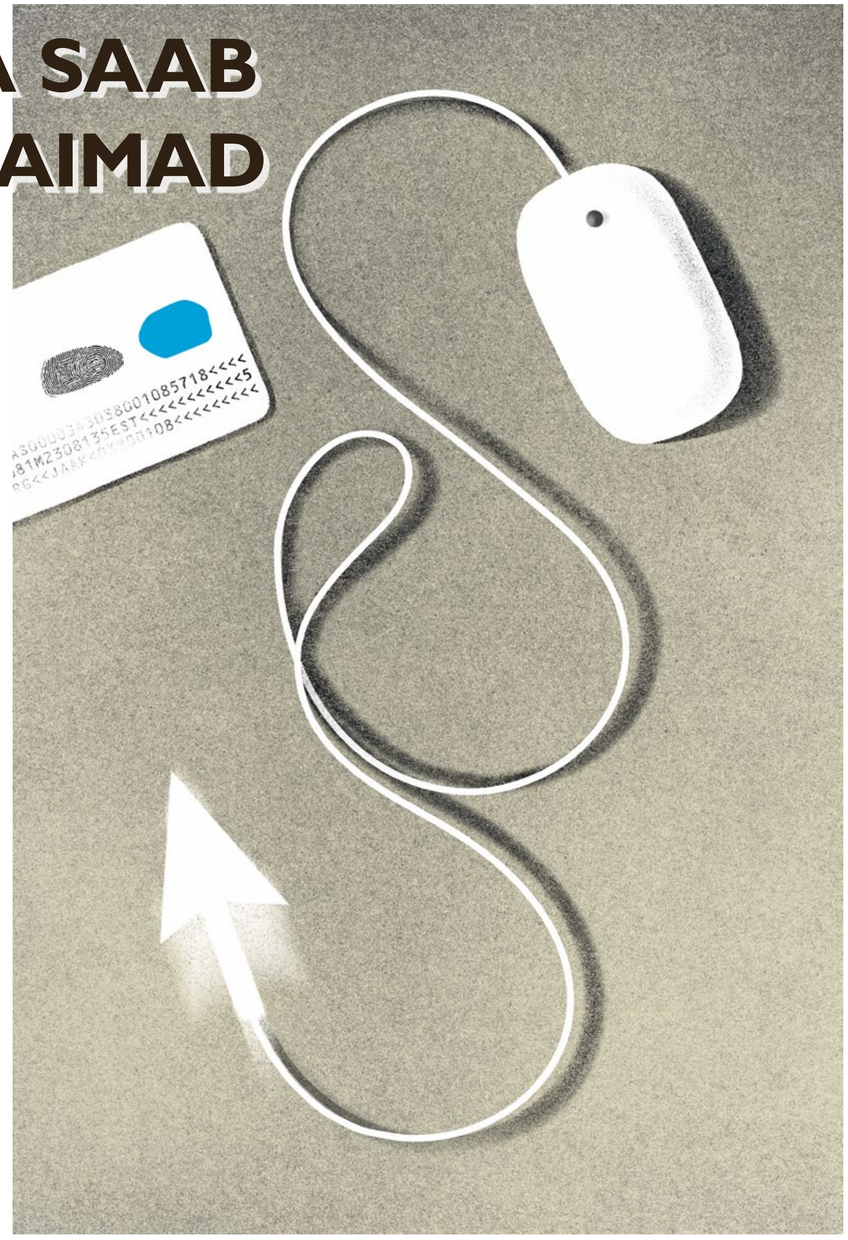

Kolm aastat tagasi võttis **Mailis Kullerkupu** rahulik pereelu Raplamaa metsade vahel ootamatu pöörde. Postkasti saabus teade Keskkonnaametist. OÜ Eesti Killustik soovis rajada naise kinnistust kõigest 500 meetri kaugusele lubjakivikarjääri. Kodu, mille Mailis oli kümne aasta jooksul imekaunisse looduslikku kohta rajanud, oli ühtäkki ohus. Linnulaul võis peagi asenduda lõhkamistest tekkiva müraga, joogivesi muutuda kõlbmatuks, koduaed kattuda paksu tolmukihiga ning vaevaga ehitatud maja kaotada kolmandiku oma väärtusest. Kirja sisuga tutvudes teadis Mailis, et võitluseta ta alla ei anna. Juba järgmisel päeval hakkas ta kohalikke karjäärі vastu mobiliseerima. Nüüdseks on ta korraldanud mitmeid rahvakoosolekuid, kirjutanud abilistega Keskkonnaametile põhjalikke vastukirju, kutsunud probleemiga tutvuma rahvusringhäälingu ning võidelnud välja karjäärile keskkonnamõjude hindamise. Miski pole aidanud. See ajendas naist viimaks koostama pöördumist seadusandjale. Ta on üks 160-st, kes on keskkonnas *rahvaalgatus.ee* oma kollektiivse pöördumisega välja tulnud.

***Mõned pöördumised on täis viiteid, mõned hüüumärke, mõni on väga arusaadavalt liigendatud, teine meenutab üht suurt tekstimassiivi, on emotsionaalsemaid, on kaalutletumaid, mõnel juhul jääb segaseks, mida üldse soovitakse.***

Kunstnik **Laura Kuusk** kuulub samasse klubisse. Enda sõnul on ta portaali sage külastaja ning leiab sealt enamasti ka mõne algatuse, mida allkirjaga toetada. Kui jõudnud enda sõnul tegutsemisfaasi. Tegutsemine tähendas Laura puhul just allkirja andmist. Noore emana ta meelt avaldada ei jõua, siis jääksid jälle raportid lugemata. Seega allkirjastama! Paraku õlitehaseteemalist petitsiooni veel üleval polnud. Laura pidi esimest korda ise koos tuttavatega avaliku pöördumise kokku panema.

Veel viis aastat tagasi poleks Laura ja Mailis ülerriigilise allkirjade kogumise kampaania peale ehk isegi mitte mõelnud. 2016. aasta märtsis avas Eesti Koostöö Kogu Rahvaalgatusveebi, mis oli edasiarendus senistest osalusplatvormidest, nagu Täna Otsustan Mina (TOM) ja *osale.ee*. Tehnilistest muudatustest isegi olulisem oli riigikogus vastu võetud seadusemuudatus, mis kohustas parlamenti vähemalt 1000 toetusallkirjaga pöördumisi menetlusse võtma ja riigikogu komisjonis arutama. Tegemist oli ühe rahvakogust tulnud ettepanekuga, mis pidi muutma Eesti demokraatiat senisest avatumaks ja kaasavamaks. Lõpuks ometi said murelikud kodanikud otsetee seadusloomes kaasarääkimiseks. Koostöö Kogu nägemuses on Rahvaalgatusveeb Eesti elanike värav seadusloomesse. Kuigi Mailise ja Laura näited annavad põhjust arvata, et see eesmärk on nüüdseks saavutatud, avanesid seadusloome väravad esialgu üsna vaevaliselt.

***„Mina tajusin signaali, et meid ei taheta sinna. Miks sa tuled oma teemaga? Ära sega meid!"***

## PARTEIPOLIITIKA KÄEPIKENDUS

Riigikogu kodulehel on võimalik tutvuda kõigi 1000 allkirja kogunud kollektiivsete pöördumistega. Kronoloogiliselt esitatud loendi alguses on algatuste autoriteks Eesti Kaubandus-Tööstuskoda, Eesti Puuetega Inimeste Koda, Eesti Proviisorite Koda, Eesti Ametiühingute Keskliit, Eesti Lasteaednike Liit… Esimene varasema erakondliku kuuluvuseta inimene selles nimistus on **Kaur Kender**. Esialgu olid sellest võimalusest suutelised kinni haarama ennekõike tuhandete liikmetega katusorganisatsioonid või piisavalt tuntud avaliku elu tegelased.

***Faktide asemel tuleks panustada eeltöösse. Kutsuda poliitikuid kohvile, et kaardistada nende kõhutunnet, sest komisjoni istungil tuleb tegeleda väga palju just kõhutundega.***

Mis kõige kummalisem, allkirju üritasid koguda ka parteid, kes toona parlamenti kuulusid. Näiteks eelmises riigikogu koosseisus tulid Vabaerakond ja Keskerakond mõlemad pea samal ajal välja ettepanekuga loobuda kütuseaktsiisi tõstmisest. Toona juhtis rahanduskomisjon tähelepanu, et parlamendierakondadel on niigi piisavalt võimalusi õiguslooome mõjutamiseks. Kollektiivse pöördumise võiks reserveerida nendele huvigruppidele, kellel sellised võimalused puuduvad.

Siia hulka kuuluvad ka parlamendivälised poliitilised jõud. Näiteks erakond Eestimaa Rohelised on Rahvaalgatuse keskkonnas algusest peale pildil püsinud. Erakonna liider **Züleyxa Izmailova** meenutab, et veel enne portaali ametlikku avamist oli ta lendorava ja metsade kaitseks koostatud petitsiooniga Koostöö Kogu ukse taga. Lõpuks olidki rohelised esimesed, kes oma pöördumise lehele üles panid. Neist said katsejänesed. Izmailova vahendas kasutajate tehnilisi probleeme isiklikult arendajatele. Sünnivaludest saadi aga peagi üle ning nüüdseks on rohelised esitanud kümneid avalikke pöördumisi alates glüfosaadi keelustamisest, eutanaasia seadustamise ning ilutulestiku müügi piiranguteni. Nemad on ka seni allkirjade arvult kõige menukamaks osutunud perekonnaseaduse muutmise petitsiooni loojateks.

Izmailova ütleb, et Rahvaalgatusveeb on roheliste jaoks praegu ainus tööriist riigikogu seinte vahele pääsemiseks. Kollektiivsed pöördumised annavad erakonnale hea võimaluse oma programmilistele positsioonidele rohkem avalikkuse tähelepanu tõmmata. Lisaks rohelistele on parlamendivälistest jõududest platvormil usinalt tegutsemas Vabaerakonna järglane Eesti Tulevikuerakond. Nende eestvedamisel kogutakse allkirju kõrgemate riigiteenistujate palkade vähendamiseks, aga ka näiteks algatusele, mis nõuab erakondade sundlikvideerimist korruptsioonikuritegude eest. Võib julgelt ennustada, et valimiste lähenedes muutuvad mõlemad parlamendivälised jõud platvormil veelgi aktiivsemaks.

## KÕIK ON OODATUD

Rohelistel ripub praegugi üleval kaks algatust, kuid viimase aastaga on pilt Rahvaalgatusveebis muutunud tunduvalt mitmekesisemaks. Möödunud aastal kasvas hüppeliselt nii allkirjastamiseks esitatud algatuste arv kui ka kogutud digitaalsete allkirjade hulk, viimane näiteks 2019. aastaga võrreldes üle viie korra. Eesti Koostöö Kogu demokraatia valdkonna eksperdi **Kadri Org-Lilleväli** sõnul keskenduti esimesel viiel aastal platvormi populariseerimisele ning kasutusmugavuse tagamisele. Vaikselt on hakatud lõikama senise töö vilju.

Sellest annab tunnistust **Helen Star Cave'i** lugu. Helen on elanud 15 aastat Eestist eemal ja toimetab nüüd vaikselt metsatalus. Enda sõnul liigub ta ringi peamiselt ingliskeelses inforuumis. Teadmisi Eesti seadusandja mõjutamiseks nappis. Ometi oli Rahvaalgatusveeb Heleni esimene mõte, kui ta alustas oma kampaaniat 5G-tehnoloogia vastu. Ta polnud sealjuures isegi kursis asjaoluga, et üks 5G-vastane algatus kogus juba vähem kui aasta tagasi platvormil 1000 toetusallkirja. Toonastel algatajatel kulus selleks aasta, Helen sai allkirjad kokku paari päevaga. Platvorm oli tõepoolest vahepeal lendu tõusnud.

Rahvaalgatusveebi pöördumistes on hiljuti soovitud **Jaak Joala** kuju eemaldamist, koroonameetmete tühistamist, abordivastastelt katuseraha äravõtmist, **Mart Helme** tagasiastumist ja parvlaev Estonia vraki ülestõstmist. Petitsioonid puudutavad nii Virtsu, Patküla, Viimsi kui ka Kohtla-Järve kogukondi. Paralleelselt on nõutud nii perekonnaseaduse muutmist kui ka selle muutmata jätmist. Kõik see näitab, et platvorm tuksub ühiskonnaga ühes rütmis ning sinna leiavad järjest tee eri taustaga inimesed. See ühtlasi tähendab, et riigikogu liikmed on pidanud muu hulgas arutama küsimusi, mida laiem avalikkus nimetab vandenõuteoreetilisteks. Näiteks 5G keelustamist. Org-Lilleväli suhtub sellesse demokraatlikult: „See ei tee ju kellelegi halba. Riigikogu komisjon sai 5G vastastega kokku, nad vahetasid omavahel mõtteid, kohal olid Terviseameti esindajad ja teadlased, kes selgitasid oma seisukohti. Toimus täiesti demokraatlik mõttevahetus. Ma ei näe mingit põhjust, miks seda peaks kuidagi keelama või takistama." Ja tõesti, miks peaks? Lehe haldajad tegelevad platvormile postitatud sisu moderee rimisega minimaalselt. Rahvaalgatusveebi hea tava ütleb ainult, et platvormilt eemaldatakse vihakõne ja isiklikud solvangud.

## KUIDAS SÜNNIB ÜKS ALGATUS?

Igatahes mitte nii, nagu arvavad jätkuvalt mõned Koostöö Kogule kirjutajad, kelle meelest loovad neid sealsed töötajad. Ühest valemit pole. Laura pöördumine ilmus esialgu meedias avaliku kirja kujul. Esimene 5G-vastane petitsioon oli tõlge ühest üleeuroopalisest kollektiivsest pöördumisest. Vahepeal andsid platvormil tooni Eesti Koostöö Kogu korraldatud uue eakuse rahvakogust pärit ettepanekud. Mõned pöördumised on täis viiteid, mõned hüüumärke, mõni on väga arusaadavalt liigendatud, teine meenutab üht suurt tekstimassiivi, on emotsionaalsemaid, on kaalutletumaid, mõnel juhul jääb segaseks, mida üldse soovitakse. Seejuures on väga oluline pilkupüüdev pealkiri: „Lõpetame veelindude tapatalgud", „Seisame elu eest!", „Ilutulestik ilma ohvriteta". Riigikogus mitmetel kollektiivse pöördumise aruteludel osalenud **Erki Savisaar** väidab koguni, et tema kogemuse põhjal paljud allakirjutanud pealkirjast kaugemale ei loegi.

Algatused võivad sisaldada väga konkreetset nõudmist, näiteks katuseraha jagamise lõpetamist või GMO-kultuuride kasvatamise keelustamist, kuid on ka selliseid, mis soovivad struktuursemat muutust: hoolduskindlustuse süsteemi loomist, kanepituru paremat reguleerimist või kõrghariduse rahastuse korrastamist. Eestimaa Loomakaitse Liidu pöördumises loomakaitseseaduse ja sellega seonduvate õigusaktide muutmiseks oli loetletud kokku 33 nõudmist alates koerte ketis pidamise keelust kuni uimastamata kooriklooma de keetmise keelustamiseni. Pöördumise üks autor **Heiki Valner** põhjendab nõudmiste rohkust sooviga panna ühingu taotlustest märk maha. „Kui ma peaksin neid muutusi ükshaaval nõudma, siis mul jääks eluajast puudu, et kõik need punktid läbi käia," põrutab Valner. Samas ei suuda ta mõista, miks pöördumist maaelukomisjonis arutati: „Nemad võivad käsitleda loomakaitseseadust ja hobuslaste määrust. Kui me räägime karistusseadustikust, siis need on õiguskomisjoni päevakorras, raierahu kehtestamine keskkonnakomisjoni teema. Üks komisjon ei saa tegeleda kõikide asjadega." Sellest võib ka järeldada, et kõiki maailma probleeme ei saa lahendada ühe petitsiooniga. Tulemuste saavutamiseks tuleb sihik paika sättida.

Süsteemne muutus koosneb mitmest väiksest sammust. Kollektiivsete pöördumiste kaudu peaks hakkama neid samme ükshaaval astuma. Heaks näiteks on siinkohal Eesti eri keskkonnaühenduste kaks kliimapoliitikateemalist avalikku pöördumist. 2019. aastal sooviti, et Eesti koostaks strateegia põlevkivienergeetikast väljumiseks. Toona pareerisid ministeeriumite ametnikud seda keskkonnakomisjonis väitega, et Eestil on kehtivad arengukavad, mille koostamisega on palju vaeva nähtud. Pole mingit lootust, et need lahti võetakse. Välja arvatud juhul, kui on suur avalik huvi. Seega koostati peagi uus pöördumine, milles rõhutati vajadust arengukavad kiirendatud korras lahti võtta ja üle vaadata. Suure saali arutelu kliimaneutraalsusest riiklikult tähtsa küsimusena ootab riigikogus jätkuvalt oma järge ning arengukavade ennaktempos nüüdisajastamine võib Euroopa Liidu roheleppe survel toimuda niikuinii. Keskkonnaühendused on aga suutnud teemat petitsioonide kaudu mitu aastat fookuses hoida, kasutades kollektiivset pöördumist edukalt vahendina poliitikakujundamise barjääride kaardistamiseks antud valdkonnas. Ka tagasilükatud petitsioon saab hea analüüsi tulemusena olla edaspidi viljaka huvikaitse aluseks.

## PÕMMPEAD JA SITAVARESED

Vähemalt 1000 allkirja kogunud algatused saadetakse menetlemiseks edasi riigikogu komisjonidesse. Seal saab ka algataja võimaluse oma ideed tutvustada. Paljude jaoks võib see olla erakordne hetk, millele eelneb

jätkub >

< eelneb

mitu unetut ööd, kus oma peas käiakse korduvalt läbi võimalikke vastuseid eri küsimustele. Pulss ei lange ka pärast seda, kui riigikogu raske uks on su järel sulgunud. Lõpuks tuleb aga ilmsiks, et oled närveerinud täiesti valede asjade pärast, sest arutelud komisjonis võivad

***Seadusloomet paremini tundvad isikud peavad eksitavaks võtta kollektiivsete pöördumiste õnnestumise kriteeriumiks üksnes algatatud eelnõude arv.***

kulgeda eriskummalisi teid pidi. Algatanute jutust kumab läbi kriitika ainuüksi koosolekute ülesehituse suunal.

„Sa ei loo sellist keskkonda, mille kohta sa tead juba ette, et see on vaenulik," sõnastab Mailis põhiprobleemi. Kui ta käis oma pöördumist keskkonnakomisjonis tutvustamas, istusid tema vastas Eesti Linnade ja Valdade Liidu esindajad, Mäetööstuse Ettevõtete Liidu juhataja ning Keskkonnaameti, MKMi ja keskkonnaministeeriumi spetsialistid. Mailis ütleb, et ükski neist polnud tema algatuse suhtes sõbralik, s.t tema hinnangul oli tegemist kaevandamise pooldajatega. Istungit juhatanud Erki Savisaar, kes on olnud riigikogus mitme komisjoni eesistuja, selgitab ekspertide ja ametkondade kaasamist – mis on rahvaalgatuste menetlemisel tavapärane praktika – vajadusega kuulata eri poolte argumente. Huvigruppe on enamiku teemade puhul rohkem kui üks, seega kaalutletud otsuse

***Leidub mitmeid näiteid sellest, kuidas kollektiivsed pöördumised on aidanud liita aktiivseid inimesi mingite suuremate protsesside või liikumiste külge.***

tegemiseks peaksid ka teised komisjonis sõna saama. See ongi demokraatia. Samas heidavad mitmed algatajad kutsutud ekspertidele ette erapoolikut suhtumist, näiteks aegunud või moonutatud faktide esitamist. 5G vastased aga leiavad, et komisjoni istungil osalesid ebapädevad eksperdid. Sellised etteheited annavad alust arvata, et paljudel algatajatel puudub ülevaade komisjoni istungite rollist ning struktuurist. Nad visatakse ettevalmistuseta tundmatusse vette.

Kutsutud ekspertidest rohkemgi saavad kriitikat komisjoni lihtliikmed. Need, kes on selles vees kõige enam ujuma harjunud. Küll on probleemiks asjaolu, et nad istuvad koosoleku ajal ninapidi nutitelefonis, vaikivad tummalt parteisõdurite kombel või siis avavad suu, et esitada asjatundmatuid küsimusi või solvata algatajaid isiklikult. Nendest etteheidetest kostab

***Statistika järgi on iga neljas eestlane valmis mingit algatust allkirjaga toetama.***

sügav umbusk poliitiku kui elukutse vastu. Komisjoni aruteludelt on kogunenud piisavalt näiteid ka rahvast põlgavatest rahvasaadikutest. Näiteks kui Laura käis riigikogus oma õlitehasevastast algatust tutvustamas, nimetas palavalt otsedemokraatiat armastav rahandusminister **Martin Helme** allkirjastanuid põmmpeadeks. Veidi varem oli endine riigikogulane **Igor Grězin** ristinud Izmailova maaelukomisjoni istungil siniseks sitavareseks. Selle nimetuse tuletas ta roheliste esinaisel parajasti seljas olnud kleidi värvusest. Vastumeelse algatuse põhjalaskmiseks on isiklikuks minemine rahvasaadikute jaoks käepärane lahendus.

See võib tuleneda ka asjaolust, et komisjoni liikmed pole võimelised algatuse puhul sisuliselt kaasa rääkima, kuna nad pole vaevunud seda läbi lugema. Just niisugune mulje jäi **Jaanus Nurmojale**, kes pani oma pöördumises ette, et riik võiks hakata väiksemahulise eksperimendi käigus uurima kodanikupalga kehtestamise võimalusi ja mõjusid. Eksperimendist komisjoni istungil aga ei räägitud, vaid arutati, miks Eestis ei saa kodanikupalka kehtestada. Oma vastukirjas Nurmojale põhjendas komisjoni esimees **Tõnis Mölder** ettepaneku tagasilükkamist muu hulgas sellega, et kodanikupalga kehtestamiseks puudub rahaline analüüs. Viimast Nurmoja oma petitsiooniga nõudiski. Nurmoja on seetõttu veendunud, et komisjon langetas otsuse ettekujutuse, mitte aga sisu põhjal.

## KÕHUTUNDE HALDAMINE

Ühingu Nähtamatud Loomad juht **Kristina Mering** on käinud riigikogu komisjoni ees korduvalt mitmete loomakaitseteemaliste petitsioonidega. Tema mäletab allkirjade kogumist veel enne Rahvaalgatuse veebilehe käivitamist, kui loomakaitsjad sõitsid bussiga mööda Eestimaad ringi ning ajasid toetusallkirju taga paberi ja pastakaga. Meringu sõnul on loomakaitsjaid pikalt parlamendis pisut kõõrdi vaadatud. „Mina tajusin signaali, et meid ei taheta sinna. Miks sa tuled oma teemaga? Ära sega meid!" meenutab Mering oma esimesi kogemusi. Need tekitasid temas kummastust. Kas me siis ei väärtusta kodanike aktiivsust? Kas me siis ei soovi, et inimesed panustaksid ühiskonna arengusse? Kuigi sõnades seda kõike hinnatakse, siis praktikas pole valitsejad sellega veel lõpuni harjunud, arvab Mering.

Negatiivsetest kogemustest hoolimata pole Mering võtnud seetõttu hoiakut, nagu petitsioonid oleksid demokraatia etendamine, poliitikud Euroopa Liidu käpikud ning faktipõhine arutelu võimatu (need on seisukohad, mida kuulen mitme algataja suust). Jah, komisjoni liikmed võivad olla ebaviisakad, rääkida midagi homoteerullist, kuigi petitsioon keskendub loomade õigustele (teemas püsimine polevat istungitel väga suur väärtus), aga Mering on veendunud, et algataja ei tohi neile reageerida vasturünnaku, omapoolse torke ega isegi mitte silmapööritusega. „Me ise loome eetilisi ja moraalseid standardeid. Ole see inimene, kellega sa ise tahaksid teisel pool lauda asju arutada," soovitab Mering. Ta väidab, et poliitikud on korduvalt imestust avaldanud – teie organisatsiooniga on võimalik rääkida!

Ära lähtu sellest, et sul on õigus. See on Meringu peamine soovitus kõigile vabaühendustele ja aktiivsetele kodanikele, kes kollektiivsete pöördumiste loomist kaaluvad. Faktide asemel soovitab ta panustada eeltöösse. Kutsuda poliitikuid kohvile, et oma ideed arutada, koguda küsimusi ja kommentaare. See olevat hea viis poliitikute kõhutunde kaardistamiseks. „Hiljem pead tegelema komisjonis väga palju just kõhutundega," selgitab Mering.

## VÄHENE MÕJU SEADUSLOOMELE

See on komisjonide otsustada, mis saab kollektiivsetest pöördumistest edasi. Seadusest tulenevalt on võimalusi kuus. Komisjoni jaoks on neist kõige lihtsam ettepanek lihtsalt tagasi lükata. Seda saab teha näiteks juhul, kui eelneva kahe aasta jooksul on sisult sarnast ettepanekut riigikogus juba arutatud. Nii juhtus näiteks Heleni 5G-vastase algatusega. Lisaks tagasilükkamisele on võimalik arutada pöördumist riigikogu suures saalis riiklikult tähtsa küsimusena, edastada ettepanek mõnele pädevale institutsioonile või valitsusele seisukoha kujundamiseks või lahendada ettepanek muul viisil. Viimane on ka kõige sagedasem lahenduskäik, millega on lõppenud veidi rohkem kui pool kõigist kollektiivse pöördumise menetlustest. Täpsemalt tähendab see näiteks seda, et komisjon võtab ettepaneku teadmiseks ning üritab tulevikus konkreetsele temaatikale aruteludes rohkem tähelepanu pöörata või siis viitab mõnele juba töös olevale eelnõule, mis peaks pöördumises sõnastatud ettepanekut võimalusel arvestama. Esmapilgul tunduvad need kõik veidi viisakama võimalusena öelda „ei, aitäh".

Algatajate soov on enamasti ikkagi see, et nende ettepanek tooks endaga kaasa muudatusi senises seadusandluses. Eelnõu algatamisega on lõppenud seni ainult üks kollektiivne pöördumine. Sellegi autoriks oli suure liikmeskonnaga ning märgatavat poliitilist mõjuvõimu omav Eesti Kaubandus-Tööstuskoda. Tegemist on organisatsiooniga, kellel oleks võimalik kutsuda ennast komisjoni laua taha ka kollektiivse pöördumiseta. Määrusega on kehtivat seaduseelnõud täiendatud kolmel korral. Nii muudeti näiteks Eesti Ornitoloogiaühingu palvel jahiseadust nõudega, mis kohustab jahituriste kohustuslikku jahindusalast koolitust läbima. Määruse muutmisega päädis ka päris esimene roheliste rahvaalgatus, mille tulemusena said lendoravad endale juurde 25 uut püsielupaika. Izmailova sõnutsi tähendas otsus lihtsalt seda, et aastaid ministri sahtlis vedelenud dokument sai avalikkuse survel lõpuks ka tema allkirja. Asi seegi.

Kuiv statistika ei peegelda alati täit tõde. Näiteks otsustas maaelukomisjon karusloomafarmide keelustamise menetlemise komisjonis lõpetada, kuid seda üksnes põhjusel, et riigikogu menetluses juba oli samasisuline eelnõu, mille algatasid parlamendi liikmed. Sisuliselt võib Nähtamatute Loomade pöördumine peagi seaduseks saada. Meringu sõnul oli sellise olukorra tekitamine ühingu taotluslik strateegia, mille nimel tegi tööd 20 inimesest koosnev kampaaniatiim. Nemad helistasid läbi kõik riigikogu liikmed, kaardistasid ära nende suhtumise algatusse ning otsisid riigikogust toetajad, kes oleksid valmis eelnõuga ise välja tulema. Karusloomafarmide keelustamise eelnõu on läbinud nüüdseks riigikogus esimese lugemise. Nii kaugele pole loomakaitseühendused antud teemaga varem jõudnud. Tõsi, selleks kulus 15 aastat ja tuhandeid töötunde. Sellist võimekust ei pruugi olla isegi suurte vabaühenduste käsutuses.

Isegi kui karusloomafarmid keelustatakse, tundub rahvaalgatuste mõju numbritele otsa vaadates üsna väike. Seadusloomet paremini tundvad isikud peavad aga eksitavaks võtta kollektiivsete pöördumiste õnnestumise kriteeriumiks üksnes algatatud eelnõude arv. Kõiki ettepanekuid lihtsalt ei saa ühe nupuvajutusega lahendada. Tihti on ökonoomsem liita Rahvaalgatusveebist pärit ettepanek mõne mahukama seadusandliku muudatusega, mõnikord peab ettepaneku mõjusid põhjalikumalt analüüsima ja mõnikord polegi vaja kehtivat õigust muuta, vaid piisab parlamentaarse kontrolli rakendamisest. Nagu kirjutab **Angelika Berg** kollektiivsete pöördumiste praktikat analüüsides: „Parlamentaarne kontroll võimaldab pöördumises toodud teemat tähtsustada, suunata läbimõeldud lahenduste väljatöötamisele (mis võivad küll olla erinevad pöördumises pakutust ning mitte rahuldada pöördujaid) ning hoida teemat aktiivsena ka pärast esmast menetlust Riigikogus."[1] Nii on pöördumistest tulenevalt antud näiteks sotsiaalministeeriumile ülesanne analüüsida esimeste haiguspäevade hüvitamist, töötada eri ministeeriumide koostöös välja lahendused hoolduskoormuse vähendamiseks või lisada II pensionisamba väljamaksete reformimise ettepanek riigikogu Arenguseire Keskuselt tellitud

vanemaealiste rahalise heaolu tulevikustsenaariumide koostamisse. See kõik juba kõlab keeruliselt ja on lisaks sellele meeletult aeganõudev protsess.

Kui kolm aastat pärast komisjoni istungit ilmub Riigi Teatajas määrus, mis on kaudselt saanud tõuke ühest või teisest kollektiivsest pöördumisest, ei pruugi pöördumise algataja sellest arugi saada. Muidugi saab Rahvaalgatusveebi kui seadusloome väravat paremaks disainida, nii et ettepanekute teekond oleks inimestele paremini jälgitav, kuid kui ettepanekule teha ravikanep patsientidele kättesaadavaks tuleb ministeeriumist lõpuks vastuseks eelnõu, mille tulemusena delta-9-tetrahüdrokannabinooli kõik struktuuriisomeerid kuuluvad edaspidi narkootiliste ja psühhotroopsete ainete III nimekirja, siis pole lahendus ainult paremas e-riigi kasutajaliideses. Neid otsuseid peaks keegi ka allakirjutanute jaoks inimkeelde tõlkima.

## KOALITSIOONIDE LOOMINE

Kui mitte uued seadused, siis mis saab olla kriteerium kollektiivsete pöördumiste mõju hindamiseks? Üks võimalus on vaadata, kuidas need on aidanud huvigruppide ja parlamendiväliste organisatsioonide vahel koostööd soodustada. Leidub mitmeid näiteid sellest, kuidas kollektiivsed pöördumised on aidanud liita aktiivseid inimesi mingite suuremate protsesside või liikumiste külge.

Näiteks 5G vastaste kogukond Eestis on leidnud üksteist tänu petitsioonidele. Esimese ja teise 5G-vastase pöördumise algatajatel polnud mingeid varasemaid kokkupuuteid, kuid nüüd saadakse kord nädalas virtuaalselt kokku, käiakse ühiselt Eesti eri paigus kiirgust mõõtmas, loodud on oma meililist ning pandud kokku suunised inimestele, kes soovivad oma kodus kiirgustaset vähendada. Ühiselt koostati ka järjekorras juba kolmas 5G-vastane avalik pöördumine. Helen ise on hakanud looma petitsioone selleks, et kuskil oleks avalikult kättesaadav info muu hulgas vaktsiinide või digivaluuta riskide kohta. PÕXITi petitsioon oli aga otsustav dominokivi, mis viis seni virtuaalreaalsuse maailma arendanud **Madis Vasseri** Eesti Rohelise Liikumise rüppe, kus temast on saanud kõigest paari aastaga üks Eesti häälekaimaid keskkonnaaktiviste.

Lääneranna vallas on mitu kogukonda kasutanud Rahvaalgatusveebi mobiliseerimise vahendina. Kui vallavalitsus tuli välja plaaniga sulgeda vallas lähiaastatel mitu kooli, tuli see teade kohalikele elanikele nagu välk selgest taevast. Otsuse tegemisse ei kaasatud kooliperesid, rääkimata lapsevanematest või kogukonnast laiemalt. Sulgemisohus Virtsu kooli vilistlane **Karin Madisson** otsustas hakata plaani vastu allkirju koguma. Tema pöördumine oli üks esimesi, mis oli riigikogu asemel suunatud kohalikule omavalitsusele. See võimalus tekkis platvormil möödunud aasta suvel. Valla- või linnavolikogu töölauale jõudmiseks peab säärastele pöördumistele olema oma allkirja andnud vähemalt 1% omavalitsuse elanikest. Virtsus saadi vajalik allkirjade arv kokku ning kui Karin käis allkirju vallavanemale üle andmas, rääkis too juba rahva laialdasest kaasamisest Virtsu arengukava koostamisse. Kuigi kooli sulgemise kohta pole uut otsust veel tehtud, on Karini tegevus inspireerinud ka teisi sulgemisohus koolikogukondi. Nii hakkas naabruses asuv Koonga kool samuti sulgemisotsuse vastu Rahvaalgatuse platvormil allkirju koguma. Kariniga võeti ühendust isegi Võru linnast, kus tema sõnul võideldi mingi järvele rajatava atraktsiooni loomise vastu.

Tänu Rahvaalgatusveebile on pirrud süttimas üle Eesti. Vaoshoitud ja digipädevate eestlaste jaoks on kollektiivne pöördumine igati sobilik vastupanu vorm. Statistika järgi on iga neljas eestlane valmis mingit algatust allkirjaga toetama. Samas ei maksa arvata, et rahvaalgatused on imerohi, mis kohe Eestis demokraatia kvaliteeti tõstab, nagu viis aastat tagasi ehk naiivselt loodeti. Meil napib poliitikuid, kes oleksid valmis valimistevahelisel ajal nende lauale jõudvate murelike pöördumistega piisavalt ärksalt kaasa mõtlema. Probleem on aga ka pakkumise poolel. Edukas rahvaalgatus eeldab praegu professionaalset huvikaitset, mida suudavad pakkuda vähesed vabaühendused, veel vähem üksikisikud (kes on saanud vähemalt võimaluse oma mure südamelt ära rääkida). Mering tõdeb siiski, et olukord on aastatega paremaks muutunud ning Toompeal leidub ka selliseid saadikuid, kes kasutavad oma võrgustikke, et kodanikuaktivismile tähelepanu tõmmata. Ta räägib neist kui liitlastest. Need liitlased võivad olla kasulikumad kui tuhanded allkirjad. Sest allkirjad on virtuaalsed. Neil pole veel sama efekti kui tuhandetel plakatitega inimestel tänaval.

Mis mõju on kollektiivsetel pöördumistel olnud algatajate ühiskondlikule aktiivsusele? Mailise nimi on saanud tänu petitsioonile tuntuks. Temaga on võetud ühendust teistestki kaevandustega kimpus kogukondadest. „Meid on nüüd rohkem, oleme ühinenud," ütleb Mailis. Kuigi praegu suheldakse kaevanduste teemal riigikogu liikmetega eraldi, ei välista Mailis tulevikus ka võimalikke avalikke kogunemisi. Laura ütleb mulle, et komisjonis saadud morjendavast kogemusest hoolimata plaanib ta petitsioonide allkirjastamist jätkata: „Tänu petitsioonile kohtusin inimestega, kes mõtlevad samamoodi. See andis jõudu ja julgust juurde." Laura usub, et halvad asjad toimuvad seepärast, et head inimesed on vait. „See on üks veetilk. Kui algatusi lisandub, siis see põimib ühiskonda rohkem ja ärgitab kodanikke tegutsema," toob ta kollektiivsete pöördumiste kohta võrdpildi. Laura on lootusrikas, et millalgi peab langema ka see tilk, mis ajab üle tassi ääre.

[1] *Berg, A. 2019. Kollektiivsete pöördumiste menetlemise praktika Riigikogu XIII koosseisus. – Riigikogu XII koosseis: statistikat ja ülevaateid.*

# NOORED JA DEMOKRAATIA – KES NEID SUUDAKS ÜHENDA?

Noorte huvi poliitika vastu on langustrendis. Nende jaoks on parteidest huvitavamad sotsiaalsed liikumised või ühismeedia grupid. Suur küsimus on, kuidas tõlkida need uued osalusvormid seniste poliitikategemisviiside keelde.

**Andrei Liimets**

Demokraatia hällist Antiik-Kreekas on säilinud rohkem selle valitsemise kriitikat kui kiitust. Märkimisväärne osa hoiatustest pärineb **Platonilt**, kes muretses, et demokraatia tulemuseks on võimu koondumine kolme enamuses oleva, aga valitsemiseks kõlbmatu grupi kätte – nimelt vaeste, rumalate ja noorte. Surm saabus toona sageli ja ootamatult, noori oli ühiskonnas seega alati rohkem kui vanu.

Briti politoloogiaprofessor **David Runciman** on vedanud oma populaarses *podcast*'is „Talking Politics" niite kahe ja poole tuhande aasta tagusest Ateenast tänapäeva, peatudes vahepeal põgusalt nüüdisaegse esindusdemokraatia sünni juures, kui rahva ja võimu vahele tekkisid vahemehed – valijate enamusest targemad, rikkamad, vanemad. Valimiste võitmine eeldas nimelt nutikust, varalist katet ja üldiselt ka elukogemusest tingitud autoriteeti.

*Valimistel on alumine vanusepiirang, aga ülemist mitte, sealjuures on ükskõik, kui dementne valija teoreetiliselt olla võib.*

21. sajandi alguseks pole Runcimani sõnul muutunud niivõrd see, kes meid esindab, vaid see, kes neid valib – seejuures kõvasti haritumaks, jõukamaks, vanemaks. Mitmetes Euroopa riikides on valijaskonna keskmine vanus esimest korda võrdsustumas parlamendi keskmise vanusega või sellest üle tõusmas – kerkivad seejuures jõudsalt mõlemad.

Noorte võimu seega enam kartma ei pea. Kui vähem kindlustatud ja vähem haritud osad valijaskonnast suudavad oma tahte saavutamiseks koonduda, siis noorte puhul on see juba pelgalt demograafilistel põhjustel keeruline. Neid lihtsalt pole piisavalt. Klassikaline etteheide noortele, mille algset kuju väljendas ka Platon, kõlab umbes nii: nad on laisad, ei malda end osalemiseks voodistki välja ajada ega viitsi ühiskonna asjadega tegeleda. Rääkige ainult kaasa ja teid kuulatakse, on kõlanud hilisem demokraatlik mantra. Kui see võis ka kunagi tõsi olla, siis nüüdsel ajal enam mitte – isegi kui iga noor hääletaks, jääks ikkagi peale vanemate tahe.

*Suures osas riikidest on noorte rahulolu demokraatiaga kasvanud just koos uute, senise süsteemi suhtes vaenulike populistlike jõudude esilekerkimisega.*

Runciman nimetabki lääneriikide praegust demokraatiat poliitikaks vanadele inimestele, mis diskrimineerib noori mitmekordselt. Valimistel on alumine vanusepiirang, aga ülemist mitte, sealjuures on ükskõik, kui dementne valija teoreetiliselt olla võib. Tekib nõiaring, kus poliitikast kaugenemine põhjustab noortes apaatsust ja apaatsus omakorda kaugenemist. Nad on poliitikas alaesindatud, kaotavad valimisi ja peavad samas elama tulevikus, mida loovad põlvkonnad, kes muretsevad vähem noortele oluliste nähtuste pärast, nagu keskkonna kadu ja kliimamuutused.

Tulemuseks on katkestus noorte ja demokraatlike struktuuride vahel. Seda kinnitavad mitmed uuringud. Cambridge'i Ülikooli ja 2020. aastal asutatud Demokraatia Tuleviku Keskuse korraldatud mahuka uuringu „Noored ja rahulolu demokraatiaga" kohaselt on noorte rahulolu seoses demokraatia toimimisega üle maailma märgatavalt langenud[1]. Seda mitte üksnes võrdluses teiste vanusegruppidega, vaid ka nende kõrvutamisel eelmiste põlvkondadega samas eas.

**Andrei Liimets** seab Vabaühenduste Liidu sõnumeid ja korraldab noortega tegeleva SPIN-programmi kogukonnatööd. Üle jääval ajal kirjutab kultuurikriitikat ja juhib Raadio 2 filmisaadet „Kinovärgiga mandariin".

Kuigi postsovetlikud riigid on tulemustes mitmeti erandiks, paistavad sarnased trendid silma ka kodumaisest uuringust „Mina. Maailm. Meedia". Alla 30-aastaste vanusegrupis on selgelt madalaim valimisaktiivsus ja erakondlikkus, samuti paistab silma vähene huvi ühiskonnas toimuvate arutelude vastu laiemalt.

## PEIBUTAV POPULISM

„Poliitika ei ole seksikas," kostab küsimuse peale, miks noored poliitikast ei huvitu, pikaaegne Eesti Noorteühenduste Liidu juht **Roger Tibar** (25), kes valiti mullu aasta noorsootöötajaks ning on seatud tänavu üles Reformierakonna kandidaadina Haapsalu linnapea kohale.

Olulise põhjusena näeb ta viimastel aastatel poliitikas toimunud muutusi. „Mõnedel noortel võib tekkida trots sellistes otsustusprotsessides osalemise vastu, mis toimuvad poliitika nimetuse all. Sealt kumab vastandumist ja vaenulikku õhkkonda, mis pole uue põlvkonna jaoks turvaline ega väärtuspõhine ruum."

Uuringu „Noored ja rahulolu demokraatiaga" kohaselt on seosed noorte osaluse ja vastanduva poliitika vahel üpriski keerulised. Suures osas riikidest on noorte rahulolu demokraatiaga kasvanud just koos uute, senise süsteemi suhtes vaenulike populistlike jõudude esilekerkimisega. Mõju pole maailmavaateline – samasugune demokraatiaelevus kaasneb nii vasakkui ka paremäärmuslike erakondade võidukäigu puhul, kusjuures tasakaalukamate jõudude võimuletulekule sarnast tõusu ei järgne.

Fota: Alex Motoc / Unsplash

Demokraatiaplahvatusest on siiski ennatlik rääkida – andmed näitavad, et rahulolu langeb pärast loetud võimutsükleid hüppeliselt, kuna populistlikel erakondadel on raske oma suuri lubadusi täita ning tekib uus võõrandumine.

Samasugune kõikumine kaasneb paraku igasuguse võimu kinnistumisega. Lõuna-Euroopa populistlike jõudude edu selgitatakse omakorda kaugenemisega eelmisel sajandil toimunud demokraatlikest liikumistest, mis lõpetasid rea diktatuure sellistes riikides nagu Portugal ja Kreeka. Järgmised põlvkonnad on kasvanud üles nii, et nende kokkupuude mittedemokraatliku riigikorraga on üha enam hägustuv. Mida kaugemale jääb laulev revolutsioon, seda enam võib sama oodata ka Eesti puhul.

Tibar ei tõtta siiski muretsema ja arvab, et noores demokraatias on kaasamiskultuur alles kujunemisjärgus ning selle edendamine aitaks noorte osalusele kaasa. Osalemistrotsi vältimiseks on tema sõnul siiski viimane aeg kohandada poliitiliste otsuste kujundamise protsessi vastavalt noorte valmisolekule selles osaleda.

„Kuniks riik ei näita eeskuju, võivad ametnikud ja noorsootöötajad võimelda ning tänaval kaasamisest ja osalemisest rääkida, aga see ei jõua laiemas meediaruumis kuhugi," arvab Tibar. Ta toob välja hoopis praeguse üleoleva suhtumise noortesse ning viitab omaenese kandideerimisele tulevatel kohalike omavalitsuste valimistel: „Esimene asi, millega kokku põrkasin, oli see, et nii noorelt ei tohiks inimesed otsustada."

## TULEVIKUNÄGEMUSETA ERAKONNAD

Kui osalus poliitika klassikalistes vormides on nooremates vanusegruppides madal, siis kodanikuaktsioonides kaasalöömises on pilt hoopis vastupidine. Mitmed viimaste aastate silmapaistvaimad meeleavaldused on tõukunud just noortest, näiteks **Greta Thunbergi** veetud ja Rootsist üleilmseks kasvanud kliimaliikumine Fridays for Future. Paljudele noortele pole ühiskondlikuks väljundiks mitte poliitilises süsteemis osalemine erakondade ja valimiste kaudu, vaid ühiskonna mõjutamine mõnes kodanikuühenduses, olgu see siis ajutisema või püsivama moega.

„Ma ei arva, et see on probleem, et meil ei ole rohkem noorpoliitikuid," nimetab **Martin A. Noorkõiv** (31) küsimusepüstitust noorte osalusest poliitikas potentsiaalselt eksitavaks. Noorkõiv on juhtinud aastaid üht kirjeldatud kodanikualgatust, Tartus toimetavat ja DD Academy nimelise programmi kaudu noori võimestavat Domus Dorpatensist.

„Kui rohkem inimesi läheb poliitikasse siirast soovist lahendada mõnd enda jaoks leitud probleemi, siis on hästi. See on loomulik, et noorena pole jõudnud neid probleeme veel avastada. Tegeletakse rohkem enda, kooli, sõpradega ja maailm on selles mõttes väiksem. Poliitika on aga maailmaga tegelemine," selgitab Noorkõiv.

Koos EKRE tõusuga on pälvinud viimastel aastatel üksjagu tähelepanu nende noorteühendus Sinine Äratus. Noorkõivu sõnul on Sinine Äratus erinevalt selle sageli vanemale ja konservatiivsemale osale elanikkonnast suunatud erakonna mainest noortele äge – teeb poliitika käegakatsutavaks, praktiliseks, pungiks. „Siin on probleemi iva – punk saab olla süsteemivastane, isegi süsteemi valitsejana süsteemi vastu olles."

On väga võimalik, et populistlikud erakonnad tabavadki hästi noorusele ja eneseotsingute ajale sageli omast soovi eristuda ning olemasolevale vastanduda. Kodanikualgatused ja -liikumised on atraktiivsed, kuna need toimetavad väljaspool sisse tallatud radu. Samamoodi esitlevad end ka eliidi ja rahva vastandusele ehitatud platvormiga erakonnad.

Erinevus poliitilise liikumise ja erakonna vahel võib muutuda selles olukorras õhkõrnaks, rohkem vormiliseks kui sisuliseks. Teisedki hiljutised pildile pürgijad alates Vabakunnast ja Vabaerakonnast kuni Eesti 200 või prantslaste parteini En Marche! on pugenud oma nahast välja, et teha endale nime ennekõike kodanikuliikumiste, mitte klassikaliste erakondadena. Nii kliimaaktivistid kui ka populistlikud parteid on pakkunud sel maastikul edukalt välja midagi, mida senised erakonnad ei ole suutnud – narratiivi, mis mõjub siiralt ja on ajendatud soovist tegutseda, maailma muuta.

„Valitsuserakondadel ei ole tulevikuvisiooni," ohkab Noorkõiv. „See on modernsuse probleem – tulevik on sama mis praegu, ainult tehnoloogiliselt arenenum ja natuke parem. Ma olen „Star Treki" usku, et peaks maalima ägedaid, seikluslikke, võitluslikke pilte sellest, kuidas elu saab äge olla."

Poliitika noortele atraktiivsemaks muutmiseks tuleks tema sõnul seega loobuda esmalt ideoloogilistest dogmadest, mis on aga paljude oluliste ning pikkade kannatustega välja võideldud nähtuste, nagu inimõigused, puhul keeruline ja problemaatiline. Noorkõiv viitab paradoksile, et kui vältida nende üle arutlemist, muuta miski dogmaatiliseks, siis kasvab peale põlvkond, kes ei tea, miks selline nähtus üldse olemas on, kes pole selleni ise jõudnud, selle üle diskuteerinud ega oska seda ka kaitsta.

## SOTSIAALMEEDIASSE KOLINUD OSALUS

Briti sotsioloog **Colin Crouch** on kirjeldanud selliseid arenguid Lääne ühiskondades postdemokraatiatena, milles ideoloogiline konkurents on muutunud sedavõrd väikseks, et nooremates põlvkondades süvenevad apaatia ja künism. Noored tahaksid muutusi, milleks pikalt sisse töötatud erakondlik ja institutsionaalne maastik pole enam vajalikul kiirusel võimeline.

Noorkõivu sõnul on praegune süsteem jäänud ajast maha noortelt tuleva sisendi poliitiliseks väljundiks muutmisel. Noored ei ole tema sõnul mitte nii väga vähem aktiivsed, vaid ei osata mõõta ega hinnata aktiivsuse uusi vorme, näiteks osalust sotsiaalmeedias. Viimase mõju näeb ta sealjuures positiivsena – tänu sotsiaalmeediale on tekkinud rohkem huvi maailmas toimuva vastu ja rohkem aktiivseid noori. Senine kriitika seoses sealtsamast tulenevate negatiivsete mõjudega lähtub aga suuresti tõsiasjast, et digiplatvorme on seni halvasti ära kasutatud. Sageli on seda teinud just lõhkuvad ja vastanduvad jõud, kellel on vajadus endale hääletoru leida.

„Minu meelest on ka osalus sotsiaalmeedias päris osalus ja paljud noored juba osalevad seal. Tehakse ühiskondlikke asju, aga sellest ei osata nii mõelda. Noored on palju aktiivsemad, kui välja paistab, aga demokraatia uurijad ei saa aru näiteks erinevusest, kas vaadatakse mingit YouTube'i videot või osaletakse ise kanali ülesehituses," mõtiskleb Noorkõiv.

Tema sõnul seisab sama probleemi ees ka rohkem organiseerunud osa Eesti kodanikuühiskonnast, kes ei oska kaasata vähem formaalseid liikumisi. Erakonnad ja institutsioonid on vaevu harjunud arusaamaga, et paljud ei eelista osaleda poliitikas nelja aasta tagant valimistel, vaid pidevalt eri ühenduste kaudu. Ammugi ei saada aru sellest, et pealekasvav põlvkond ei osale enam isegi neis ühendustes, vaid teeb seda hoopis pistelisemalt ja virtuaalsemalt.

Noorkõiv mainib vaikivat eeldust, et kõrge riigiametnik loeb ajalehti ja on seega ühiskonnas toimuvaga kursis. „Peaksime aga eeldama, et praegu oled sa suuremates sotsiaalmeedia gruppides. Sest kui ei ole, siis kus sa oled?"

## KÕIK ALGAB HARIDUSSÜSTEEMIST

Väljakutse tulevikuks pole seega mitte üksnes noorte kaasamine ja demokraatlikes protsessides osalema motiveerimine, vaid ka uute osalusvormide tõlkimine seniste poliitikategemisviiside keelde ning nende viiside ajakohastamine.

*Sinine Äratus on noortele äge, tehes poliitika käegakatsutavaks, praktiliseks, pungiks.*

Uuringu „Noored ja rahulolu demokraatiaga" autorid manitsevad, et vaatamata viimaste aastate tungile just sellega tegeleda, tuleks keskenduda vähem populismile kui ohule. Selle asemel tuleks liikuda tagasi demokraatia aluseks olevate lubaduste paremini pidamisele – kodanike, sealhulgas noorte murede esindamise ning ajakohaste ja efektiivsete poliitikate elluviimise juurde.

David Runciman on käinud välja idee alandada valimiste alumist vanusepiiri 16 eluaasta asemel näiteks kuuele. Kuna teisel pool piiri pole ega peakski olema, ei pea Runciman säärast muutust siiski sugugi nii revolutsiooniliseks, nagu see kõlada võib, vaid millekski, mis muudaks mänguvälja võrdsemaks.

*Kui vältida näiteks inimõiguste üle arutlemist, siis kasvab peale põlvkond, kes ei tea, miks selline nähtus üldse olemas on, kes pole selleni ise jõudnud, selle üle diskuteerinud ega oska seda ka kaitsta.*

Tibar ja Noorkõiv viitavad mõlemad haridussüsteemist saadavale kogemusele. „Olen saanud õpilasesindustelt sageli tagasisidet, et kooli juhtkond ei saa aru esinduse rollist ega võta neid võrdse partnerina ning see tekitab trotsi. Siin on juba väga suur erinevus, kas koolis on töötav sisedemokraatia ja partnerlus, kus tunnustatakse ühiskondlikku panust õppetöö kõrvalt, või on õpilasesindus lihtsalt see, kes korraldab *playback*'i," ütleb Tibar.

Noorkõiv rõhutab samuti demokraatiahariduse olulisust ning läheb sammu võrra kaugemale: „Meil on praegu viis eri loodusteaduste ainet, aga ühiskonda vaadatakse ühe või kahe aine kaudu. Kui me tahame, et kooli lõpetaks rohkem neid, kes tahavad tulevikus poliitikas osaleda, peaks ka kool olema rohkem kaldu demokraatia, mitte tööstuse ja infotehnoloogia poole. Ma ei arva, et on hea mõte luua ühiskonda, mis koosneb programmeerijatest, kes ei saa ühiskonna asjadest aru."

[1] *Foa, R. S.; Klassen, A.; Wenger, D.; Rand, A.; M. Slade. 2020. Youth and Satisfaction with Democracy: Reversing the Democratic Disconnect?*

# AKTIVISMIST SOTSIAALMEEDIAS, KEELE- JA VISUAALITUNDLIKU PILGUGA

Nüüdisajale kohaselt on aktivism leidnud sotsiaalmeedia kujul uue platvormi, kus oma häält kuuldavaks teha. Milliseid keelelisi ja visuaalseid tööriistu valida virtuaalsel tööpõllul ja milline on nende mõju väljaspool veebikeskkonda?

Kirjutas **Elsbeth Hanna Aarsalu**, illustreeris **Johanna Adojaan**

Eelmise sajandi alguses jõudis üleskutse meelt avaldama tulla inimesteni lendlehtede kaudu, kuulujutud ja libauudised levisid keskajal aga hoopis suuliselt. Näiteks maksid rüütlid žonglööridele kiidulaulude eest tasu, et garanteerida häid abielutehinguid.[1] Viimase aja sündmuste valguses, kui avalikkust šokeeris nii 6. jaanuari rünnak „demokraatia kantsile" kui ka YouTube'is üle saja miljoni vaatamise kogunud 21. sajandi tsaaripalee videoportree, on selge, et aktivistidel aitab inimesteni jõuda, neid üles ärgitada ja ühiskonnas käärivaid või tähelepanu vajavaid küsimuskohti tõstatada sotsiaalmeedia. *Hashtag* ei lase unustada, virtuaalmaailm hoiab teemat aktuaalsena.

Sissejuhatuseks aga suured küsimused. Mis on aktivism? Miks minnakse tänavale ega istuta vaikselt (ning praegust olukorda arvestades ka üpris kohustuslikult) kodus? Miks kutsutakse inimesi sotsiaalmeedias üles? Aktivismi eesmärk on ebavõrdsuse vastu võitlemine, parema maailma loomine ning oluliste teemade (eel)kaardistamine. Teiseks peab aktivistidel olema sisemine tung paigalistumise asemel maailma muuta. Uurisin kahelt lähemalt-kaugemalt silma ja meelde jäänud isikult, kuidas nad aktivismi defineerivad ja mis rolli mängib nende tegevuses sotsiaalmeedia.

## AKTIVISM, EESTI KEELES

Instagrami kasutaja *heterokringli* profiililt leiab humoorikaid rõhuasetusi seoses meediasse paisatud LGBT+ kogukonna vastu suunatud kommentaaridega. Profiil sai algtõuke ühe Eesti poliitiku väljaütlemistest sellise nähtuse nagu „homototalitarism" kohta.

Autori sõnul on aktivismi puhul tähtis teadlikkuse levitamine, muutuste loomine ja soov ühiskonnas kaasa rääkida. Lisaks on oluline kirjutada ühiskondlikel teemadel, näiteks rassismist, eesti keeles ja mitte liiga akadeemiliselt, et vastav sõnavara jõuaks inimesteni ja normaliseeruks. *heterokringel* leiab, et sotsiaalmeedia aktivism ja tänavaprotestid täiendavad üksteist. Üürituse kohta leiab küll infot veebist, kuid veel olulisemana toob ta välja suust suhu leviva teabe. Lõpuks peab kogukond selleks reaalselt toimima, et inimesed õigel ajal õigesse kohta kohale tuleksid. Näiteks Stenbocki hommikutel pidid meeleavaldajad poliitikutele päriselt otsa vaatama, et sõnum saaks edasi antud. *heterokringli* postitusi näeb Instagramis, kuid lehel on ka lingid LGBT+ aktivistide ja kunstnike toetamiseks. Twitterit *heterokringel* veel aktiivselt ei kasuta, kuid lähiajal peaks see muutuma.

Kui uurisin autorilt, mis teemad on kõige põletavamad, sain protestiarsenalist vastuseks rassismivastase, vähemuskogukondasid toetava (olgu tegu seksuaal- ja usuvähemuste või pagulastega) ning kliima- ja naisõiguslaste tegevuse. Samal ajal leidub vastukaaluks muidugi ka rassistlikku, rahvuskonservatiivset ja pandeemiapiirangutevastast väljaastumist, välismaal muidugi enam kui Eestis (nt Hollandis Zwarte Pieti[2] vastu protestijate kõrval tänavatele tulnud rassistlikud grupid; Saksamaal koroonapiirangutevastase liikumise Querdenker (ee teisitimõtleja) kogunemised jne). Eestlastele polevat protestimine eriti omane ja selles punktis vaevalt keegi vastupidist arvab.

> *Sotsiaalmeedia aktivisti* heterokringli *sõnul on oluline kirjutada ühiskondlikel teemadel eesti keeles ja mitte liiga akadeemiliselt, et vastav sõnavara inimesteni jõuaks.*

Sotsiaalmeedias saab seda *heterokringli* sõnul teha anonüümsemalt ja juhul, kui füüsiliselt pole võimalust või tahtmist kohale minna.

## VISUAALI VÕIM

Kuigi aktivism seostub esmalt tänavaprotestide ja teatud võitlusvalmidusega, saab seda vaadata ka teise nurga alt. Instagramis ja Facebookis aktiivse kasutaja *mitte_tallinn* profiilidel jäävad silma linnaplaneeringulised lahendused ning kriitika linnavalitsuse ebapädevuse ja tegevusetuse suunal, mille mõju on kogu linnaruumis ja ühiskonnas paratamatult tunda. Kes on vähegi Tallinnas ringi jalutanud või eri linnaosades kodutunnet otsinud, teab, et mõnikord kaob motivatsioon. Rattaga sõitmiseks olgu aga igaühel oma ellujäämisnipid. *mitte_tallinna* võtmes aktivism on positiivne ja ärgitab kaasa mõtlema ning sellesse panustavad ka fotod ja fototöötlused. Lisaks on autor postitanud lehele üleskutse saata halvasti planeeritud linnaruumist pilte, mis annab kogukonnale võimaluse sõna sekka öelda.

*mitte_tallinna* vastustest jääb kõlama mure, et keeruline on olukorda muuta ja otsuste taga seisvate võimulolijate pilku tulevikku suunata. Seda, kas ta on otseselt aktivist, ei oska *mitte_tallinn* öelda. Talle on oluline, et inimesed saaksid enne aktiivset tegutsemist teemasid lahti mõtestada ja n-ö läbi seedida – muidu õhinapõhisusega õppimisprotsessi ei kaasne. See aitab kujundada arvamust, mis ei pea *mitte_tallinna* arvamusega ühtima. Tema sõnul näib, et linnaruumiteemadel võtab sõna paar aktiivset inimest, aga spetsialistid ja koolitajad, kelle võimuses on rahvast harida ja tähtsatele teemadele tähelepanu pöörata, vaikivad. Lõppude lõpuks sooviksime ju me kõik endale ja teistele kõige paremat võimalikku linnakeskkonda.

Platvormidest on *mitte_tallinna* kodu, nagu juba öeldud, Instagramis ja Facebookis: Instagramis saab kõige paremini visuaali jagada, mis on autori peamine materjal, Facebook võimaldab aga kõnetada laiemat kontingenti. Kui üks Facebooki kasutaja kas või kaks sekundit linnaruumi peale mõtleb, siis on mulda pandud seeme, millel on aastatepikkune positiivne mõju, nagu see kõlab *mitte_tallinna* optimistlikus sõnastuses. Kuna *mitte_tallinna* kaasav aktivism lähtub väga tuntavalt visuaalist, nihkusid minugi mõtted aktivismilt pildilis-loomingulisematele radadele.

## FÜÜSILINE *VS.* VIRTUAALNE

Sotsiaalmeedia ja loomingulise tegevuse koostoimega seoses meenub üks hiljuti loetud artikkel fotograafia ning kõigile kättesaadava kunsti kohta Instagrami näitel, kus kunstnik töötab ja teos sünnib *story*'st saadud vastustest n-ö „kohapeal", kogukonnal ehk kunstniku Instagrami konto jälgijatel on võimalus protsessist osa saada, nii et kunsti puhul pole enam tegu ühe „müstilise tegevusega".[3] Lisaks kuulsin ühelt tuttavalt, et ta digijoonistab kohvikutes sealse atmosfääri pärast (võib mõelda kogu kunstiajaloole, kus märkmikusse visandite ja kiirete ülesvõtete tegemine on olnud kunstniku loomulik tegevus). Kunstnik on sel moel osa kogukonnastkohvikust, kuid ühtlasi tegutseb ta avalikus ruumis, luues vahetu suhte ümbritsevaga.

Siinkohal võib osutada ühele sotsiaalmeedia suurele puudusele. Liikumised, helid, lõhnad ja vibratsioonid ehk füüsiline kogemus on inimesele väga vajalik – kuidas peaks seda kõike asendama ekraan? Nii et ka loomingulise külje pealt vaadates peaks sotsiaalmeedias tehtav ja jagatav looming (foto, maal, tekstid, muusika) käima käsikäes füüsilises maailmas toimuva protsessiga. Üht pole teiseta, nii nagu pole tänavaprotesti hästi hallatava virtuaalkogukonna ja informatsiooni levitamiseta. Loomingut puudutav jäi kajama ka *heterokringli* vastustes: postituste sisu on küll poliitiline ja leht võitleb peamiselt LGBT+ kogukonna vastu tehtava propagandaga, kuid pakub autorile ka võimalust eneseväljenduseks.

> mitte_tallinna *sõnul võtab linnaruumiteemadel sõna paar aktiivset inimest, aga spetsialistid, kelle võimuses on rahvast harida ja tähtsatele teemadele tähelepanu pöörata, vaikivad.*

## PILDI TERAVUSTAMINE KEELE ABIGA

Jätsin endale paar päeva aega teema seedimiseks. Mis rolli mängib sotsiaalmeedia minu elus? Instagram toidab visuaalseid vajadusi, *story*'dest saan teateid avalikus ruumis ja linnapildis toimuvast (ühtlasi on mitmed tuttavad välja toonud, et just *story* on määrava tähtsusega, postitusi ei soovitagi enam jälgida), Facebook informeerib ürituste asjus. Ikka jagab keegi tuttavatest olulise kogunemise kohta teavet. Kas keel on oluline? Ikka. Kui kirjeldus on lohakalt vormistatud ja vigu täis, tekib aktsiooni tõsiseltvõetavuses kahtlusi. Muidugi ei tähenda see, et sotsiaalmeedias peaks näpuga kõige uuemate õigekirjareeglite alusel järge ajama. Samuti oleks laiema kogukonna kaasamise nimel vajalik vene- ja ingliskeelne info. Positiivsetest näidetest on jäänud meelde Facebooki postitatud üleskutsed rahvusvahelisele solidaarsusele valgevenelastega, mille tutvustustekstid on selge sõnastuse ja heade tõlgetega.

Sotsiaalmeedias on vaja lühidust ja sõnatäpsust. Maalikunsti vaadates ja visuaalset informatsiooni vastu võttes olen endalt küsinud, millist sõnumit (või kas üldse) teos mulle edastab. Värvi ja joonega saab väljendada tundeid ja kunstis on ka narratiivi, üks ei välista teist. Sotsiaalmeedia tõusust saati igapäeva vormivate visuaalidega harjunud silm – mille kaudu võtame vastu ligi 90% infost – otsib ju sealtki sõnumit, millega visuaali siduda. Eri platvormidel tehtavatel postitustel on (või võiks olla) eesmärk ja kuna enamasti saadab fotot tekstiline osa (või need on ühendatud meemidena), siis ei saa keelest üle ega ümber. Nii mõnigi kord olen leidnud just sotsiaalmeediast valgustavat infot seoses igapäevategemistega (meenub kliimablogi *okopere.com* paberipakendi rubriik, kust sain teada, et olen oma suures tarkuses ajalehed ja koopiapaberid järjepidevalt valesse kohta viinud), aga ka õppinud ja arendanud keelt ning seda mitte keelerakenduste, vaid mitmekeelsete blogide, Instagramis aktiivsete eesti- ja välismaiste väikeraamatupoodide postituste või kirjanike endi paralleeltekstide abiga, rääkimata võõrkeelsest uudisvoost, mis on kõikjal. Üks mu lemmikleht on aga *lyrikline.org*, kus saab vabamal hetkel väga mõnusalt (uudistevabas) keeleruumis ringi rännata ja võrreldauurida keelekasutust maailma eri otstes.

Kuigi minu intervjueeritavad keeleküsimust otseselt väga tähtsaks ei pidanud, teevad nemadki igas postituses valiku ühe või teise sõnakasutuse kasuks. Lisaks ei saa rääkida maailmas aktuaalsetest teemadest, millel puudub eesti keeles sõnavara, seda rõhutas *heterokringel*. Millal näiteks võiks jõuda mõiste „paiksooline" meie igapäevasesse sõnavarra ja EKI sõnastikesse?

Juba leiab nii mõneltki kodulehelt sõnastikurubriigi (vt Feministeeriumi lehte ja Instagramis aktiivset kontot *taskufeminist*) ja selle kirjutise lõpetuseks koostasin väikse sõnastiku, millest võiks olla abi aktivismist huvitujatele (lisaks loomingulistele ja revolutsioonilistele eesmärkidele).

[1] *Mauduit, X. 2021. Calomnies, rumeurs et murmures, comment circulaient les fausses informations? – France Culture, 26.01.*
[2] *Little, B. 2018. This notorious Christmas character is dividing a country. – National Geographic, 06.12.*
[3] *Fletcher, G. 2021. What can social media contribute to the artistic process? – 1854, 25.01.*
[4] *Kuusik, A. 2017. Sõnastik:* ableism *ehk suutmissurve. – Feministeerium, 10.05.*
[5] *Davidjants, B. 2015. Sõnastik: heteronormatiivsus. – Feministeerium, 08.04.*

**Elsbeth Hanna Aarsalu** vaatleb ja mõtleb kaasa. Õpib Tallinna Ülikooli tõlkemagistrantuuris ja loodab, et millalgi saab jälle füüsiliselt kohal käia ja olla. Järgmisel demonstratsioonil uurib aga tähelepanelikumalt loosungite sõnastust ja visuaalset mõju.

**Johanna Adojaan** on loomingulise hing. Antwerpeni kuningliku kunstiakadeemia fotograafia eriala magistrant. Sauna, musta leiva ja looduse igatsuses õhkab ta ikka ja jälle Eesti poole.

## VÄIKE SOTSIAALMEEDIA AKTIVISMI SÕNASTIK

***HASHTAG*'I-AKTIVISM** – sotsiaalmeedias praktiseeritav aktivism, mis loob *hashtag*'ide abiga võrgustiku info levitamiseks.

***DOOM SCROLLING*** – lõputu, enamasti negatiivsete uudiste ja sotsiaalmeedia postituste tarbimine.

***EMOTIONAL ENGAGEMENT*** – paljude sotsiaalmeedia aktivistide tegutsemisprintsiip, mille eesmärk on auditooriumi emotsionaalne suhestumine postitustega.

***ABLEISM* E SUUTMISSURVE** – võimelisuse ja suutlikkuse eelistamine (*able* – suutlik, võimeline); diskrimineerimine ja eelarvamuslik suhtumine erivajaduse/puude alusel, mis sarnaneb paljuski etnilise või rahvusliku tausta, seksuaalse orientatsiooni või soo alusel diskrimineerimisega.[4]

***VIRTUE SIGNALLING* E VOORUSSIGNAALID** – enda n-ö „õige ja tubli" käitumise rõhutamine sotsiaalmeedias, näiteks rassismivastase kirja või vikerkaarevärvide lisamine Facebooki profiilipildile.

**HETERONORMATIIVSUS** – ühiskonnas valitsev eeldus, et heteroseksuaalsus on ainus loomulik seksuaalne orientatsioon, ühiskonnas domineerib heteroseksuaalne iha ning kogu ühiskonnakorraldus järgib vaid heteroseksuaalide perspektiivi.[5]

**EIDŽISM** – eelarvamused, mille objektiks on eri vanusegrupid.

**LINTŠIMA** – teemat või isikut arutelust kõrvaldama, oma vaatepunktist õigust mõistma.

***CROWDSOURCING* E ÜHISLOOME** – ühine teabe kogumine ja sellesse panustamine veebikeskkonnas, nt Vikipeedia.

***SLACKTIVIST*** – tugitooliaktivist, pisut halvustav kirjeldus sotsiaalmeedia aktivisti kohta.

***COUNTERPUBLICS* E VASTUAVALIKKUS** – ametliku avaliku diskursusega opositsioonis või selle tegutsemisloogikat kriitiliselt vaatlev mõtteruum, mis esindab tihti vähemuste või ajalooliselt marginaliseeritud staatusega isikute vaateid.

**SOTSIAALMEEDIA PRESENTS / SOTSIAALMEEDIAS KOHALOLU** (*presence*) – nähtavus ja aktiivsus sotsiaalmeedias; eduka tänavaprotesti eeldus (*@heterokringel*).

**PAIKSOOLISUS E *CIS*-SOOLISUS** – olukord, kus inimese sooidentiteet kattub tema bioloogilise sooga.

**VASTASSOOIHAR** – *heterokringli* pakutud sõna reaktsiooniks pejoratiivse kõlaga „omasooiharale"; seksuaalselt vastassoost huvitatud isik.

# FILMIKRIITIKUTE SULEPROOV KESKENDUB TÄNAVU ÕUDUSŽANRILE

*Kaader Ari Asteri filmist „Pärilik"*

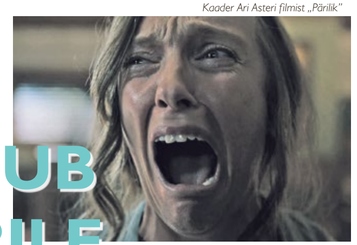

**<3500 TM**

**01.04.**

Müürileht kuulutab taas välja noorte filmikriitikute suleproovi ning 2021. aasta konkurss on õudusfilmide päralt. Ootame eestikeelseid arvustusi ükskõik milliste õudusžanri alla kuuluvate filmide kohta alates peentest psühholoogilistest trilleritest ja *folk horror*'ist kuni tooreste ketassae-*splatter*'iteni. Arvustada võib nii uusi kui ka vanu lühifilme, animatsioone ja täispikki mängufilme.

Vanusepiirangut ei ole – me kõik oleme noored filmikriitikud! Ainus kriteerium on, et oled filmikriitika alal uus tegija. Ideaalne kandidaat on see, kes näitab üles oskuslikku argumentatsiooni ning sõnaosavust, segades teksti loomingulist lähenemist ja ehedat tundeelamust.

Teksti pikkus võib olla **maksimaalselt 3500 tähemärki** (koos tühikutega) ning tööd tuleb saata e-posti aadressil *filmikriitik@muurileht.ee* **hiljemalt 1. aprilliks**.
Konkursile saadetud tööde seast valivad välja parimad žürii esinaine ja Müürilehe peatoimetaja Helen Tammemäe, Linnateatri näitleja Evelin Võigemast, filmikriitik Karlo Funk Filmimuuseumist, ERRi kultuuriportaali vastutav toimetaja Kaspar Viilup ja Müürilehe kultuuritoimetaja Aleksander Tsapov.

Parima kirjatöö autorit ootab rahaline stipendium (400 €) Eesti Filmi Instituudilt. Teise koha pälvijale on tagatud aasta lõpuni prii pääs kõikidele Sõpruse ja Elektriteatri tavaseanssidele. Kolmanda koha saajale kingitakse kinopiletid Sõpruselt ja Elektriteatrilt, mis tagavad sissepääsu vabalt valitud tavaseanssidele.

Valiku parimatest filmiarvustustest avaldame Müürilehe õduseteemalises mainumbris.

Ja viimaks, hirmust ja õudusest kirjutama asudes tasub panna kõrva taha Alfred Hitchcocki öeldu:
***„Hirmu pole raske mõista. Lõppude lõpuks, kas me ei tundnud kõik lapsena hirmu? Midagi pole muutunud sellest saati, kui punamütsike kohtas kurja hunti. See, mis meid täna hirmutab, on täpselt sama asi, mis meid hirmutas eile. Lihtsalt hunt on teine. Selline hirmude kompleks on igas inimeses olemas."***

***Nobedat sulge!***

# Lugeda on mõnus – eriti paberilt.

Hakka tellijaks.

Püsilepinguga leht koju iga kuu **1.80 €** eest.
Vaata: *tellimine.ee/muurileht*

MÜÜRILEHT




# ÜKSKI KORRALIK MEELSUSE AVALDUS EI SAA LÄBI ABSURDITA

Viimased 30+ aastat on Eestis olnud võimalik olla tunnistajaks vaikse ja katsetusliku meeleavalduskultuuri tekkele, mille käigus on püütud eri viisidel oma soove kuuldavaks teha. Anname mõnest sellisest katsetusest lühiülevaate.

**Müürilehe meeleavaldustoimkond**

*100 torti valitsusele. Foto: Priit Simson / Ekspress Meedia / Scanpix*

Meeleavaldus, protest, aktsioon ja muud sellised võimu või *status quo* kritiseerimiseks mõeldud tegevused ei saa läbi ilma keel-põses-kujundite, loominguliste ja absurdsete ideede ning poolkarnevallike meeleoludeta. Eriti juhul, kui ei proovita radikaalse revolutsiooni vaimus valitsust kukutada ega astuda ettekavatsetud füüsilisse konfrontatsiooni jõustruktuuridega. Taasiseseisvunud Eesti seni veel teismeeas vägivallatute sekkumiste kultuur alles otsib end ning katsetab skeemide ja taktikatega, mille hulgas on iseenesest vähe kohalikku ja originaalset, mida välja tuua, aga ometigi võime tagasivaatavalt juba leida vaimukaid, teravaid ja palju tähelepanu äratanud meelsusakte.

*Kingitus kui taktika on meeleavalduskultuuris suur muutus võrreldes varaste 90ndatega, kui pensionärid näiteks tollasel sotsiaalministril Marju Lauristinil jope küljest kapuutsi ära rebisid.*

## KÕIK LILLED MA KINGIKSIN SULLE

Eestis pole kombeks ehitada narrivaid üleelusuuruseid poliitikute puuslikke ja siin pole ka tehaseid, mis toodaksid avaliku elu tegelaste nägudega silikoonmaske, aga seda võib asendada edukalt ka sümboolne paroodia, nagu tõestas möödunud aastal saja sefiiritordi aktsioon superministeeriumi hoone ees. **Jüri Ratta** vabandustort **Martin Helmele** keerati klassikalise liialdustehnikaga absurditeatriks, kui veel peaministrina ametis olnud Ratas sai kingiks sada värvilist torti, mis osteti eraisikute annetuste toel ja rändasid hiljem Toidupanka. Aktsioon tabas Jüri naeruväärset žesti võimendades naelapea pihta, olles samal ajal nii efektne kui ka anekdootlik. Sarnases võtmes võib käsitleda ka kooseluseaduse vastuvõtmise laineharjal toimunud „Ütle läbi lillede" lillejagamist riigikogu liikmetele 2014. aastal, kui samuti annetuste toel koguti 6700 eurot, mille eest osteti terve lillemeri, mille kooseluseaduse pooldajad siis Toompeal rahvasaadikutele laiali jagasid. Mitmetasandiline kujund tõi tõenäoliselt muige suule nii pooldajatel kui ka vastastel. Kingitus kui taktika on olnud korduvas kasutuses. Näiteks 2019. aasta koalitsioonikõneluste aegu jagati saadikutele „Faktitäiuse" raamatuid, et aidata neil teha vahet väljamõeldistel ja tegelikkusel, ning samal aastal jagasid protestivad põllumehed neile mängutraktoreid. See on meeleavalduskultuuris suur muutus võrreldes varaste 90ndatega, kui pensionärid näiteks tollasel sotsiaalministril **Marju Lauristinil** jope küljest kapuutsi ära rebisid.

*Suuremeelses „kinkimistujus" üliõpilased kogunesid 2006. aastal Toompeale, et nõuda ühiselamute kohest renoveerimist, skandeerides muu hulgas selliseid loosungeid nagu „Tudeng ei taha Voitkade kombel punkris elada!".*

*Karusloomafarmide vastased on üldse olnud nõus igasugust ilma trotsima, sest nullindatel avaldati kõledas Tallinna sügisilmas meelt pea porgandpaljalt.*

## REFORMVOODI PEAMINISTRILE

Kuigi üliõpilaste meeleavaldusi on viimasel ajal vähemaks jäänud, siis 90ndatel ja nullindatel toimus neid sagedamini. Suuremeelses „kinkimistujus" üliõpilased kogunesid 2006. aastal Toompeale, et nõuda ühiselamute kohest renoveerimist, skandeerides muu hulgas selliseid loosungeid nagu „Tudeng ei taha Voitkade kombel punkris elada!" ning tarides kohale ka kahekordse reformvoodi, mis oli mõeldud kingitusena **Andrus Ansipile**, kes selle loomulikult ära põlgas.

## HÕBEPABERIGA LOLLUSE VASTU

Teine märgiline miiting, mis sai otseselt inspiratsiooni tollasest peaministrist, oli 2012. aastal toimunud ACTA ehk eelkõige intellektuaalomandit (internetist põllumajanduseni) käsitleva leppe ratifitseerimise vastane kogunemine Tartus ja Tallinnas. Suuremas jaos fooliummütse kandnud rahvahulgad said kostüümiinspiratsiooni Ansipi üsna arusaamatust sõnavõtust riigikogus, millega ta proovis tühistada vastuseisjaid kui marginaalseid vandenõuteoreetikuid: „Sõbrad! Põllumajandusega on nüüd täiesti läbi! Laar üritas, ei saanud hakkama, ACTA teeb selle asja ära! Teate, see, kes midagi taolist väidab, see on seemneid söönud ja mitte neid seemneid, mida meie oma põldudele külvame. Tavaliselt niisugustel puhkudel, kui inimestel sellised kahtlused on, siis selle vastu aitab aeg-ajalt see, et pannakse *foolium* mütsi sisse."

## AKTIVIST PUU OTSAS VÕI PUURIS

Kõik meeleavaldused pole muidugi kaugeltki nii poeetilised ja leebed, aeg-ajalt on inimesed nõus sõnumi edastamiseks ka oma mugavustsoonist välja tulema, olgu selleks keskkonnakaitsjate Haabersti ringristmiku ehitusele ette jäänud hõberemmelga otsa ronimine 2017. aastal või protest karusloomafarmide vastu 2015. aastal Tammsaare pargis, kus loomaaktivist **Allan Jürgens** istus terve päeva puuris, et juhtida tähelepanu karusloomade ekspluateerimisele. Karusloomafarmide vastased on üldse olnud nõus igasugust ilma trotsima, sest nullindatel avaldati kõledas Tallinna sügisilmas meelt pea porgandpaljalt.

## TALLINNA KARTULID JA TOMATID

Omaette kestvusaktsiooni Tallinna linnavõimude vastu on võtnud käsile ettevõtja **Heino Viik**, kellele kuulub maalapp ajaloolisel Harju tänaval, mille taashoonestamisest Tallinna linn loobus. Selleks et mitte võlgu jääda ja rõhutada oma omanikuõigust, külvas humoorikat linnaruumilist sekkumist praktiseeriv Viik oma maalapikesele kartulid koos loosungiga „Kasvatame Tallinnale kartulit". Pärast kartulivõttu lasi ta aga paigaldada Niguliste kiriku kõrvale nõukaaegse põllutöömasina, millelt ei puudunud meeleolu loomiseks ka jõulutuled. Kohaliku linnavõimuga on olnud kana kitkuda ka jalgratturitel, kes astusid möödunud aastal kurikuulsa **Tomati-Talvo** vastu plakatitega, mis kandsid kirja „Me ei ole tomatid".

## HUUMOR PÄÄSTAB MAAILMA

Protestikultuur armastab nalja, sest nalja kaudu saab ilmsiks probleemi naeruväärsus ning nali kergendab ka meelavaldajate ühtesidumist. Kuigi Eesti Vabariigi aastapäeval Lätti alkoholi ja kütuse järele suunduv autorongkäik on sündinud aktsiisitrotsist, siis ometigi saadab see akt protestisignaali, mida ka meedial on raske ignoreerida. Huumor on ventiil, mille kaudu trotsida läbi nalja ja naeru kas või korraks ülekohut, tunda end kas või hetkeks võimestatuna või pöörata tähelepanu jaburatele olukordadele. Miks muidu püstitasid irvhambad **Jaak Joala** kuju saaga tuules Viljandisse kiiresti kokku klopsitud **Üllar Jörbergi** kuju, kui mitte soovist illustreerida kogu Joala ausambaga seotud protsessi tühisust.

# PAINED METSAKAVA KOOSTAMISE ÜMBER

ARVAMUS

**Raske on leida inimest, kes suudaks aru saada, kuhu metsakava koostamise protsess omadega jõudnud on ja mis rolli mängivad selles mitmekülgsed kaasamistegevused.**

**Maie Kiisel**

Kui mõelda, mis eristab metsakava rahumeelsemalt kulgenud, aga kindlasti ka protsessi arengult palju igavamatest arengukavadest, siis see on ilmselt kontekst. Kaasamisprotsessi algus langes ajale, kus konflikt asjaosaliste vahel oli end juba lahti kerinud. **Peeter Vihma** ja **Arho Toikka** (peagi ilmuv[1]) analüüs näitab, et ühelt poolt majanduse ehk metsanduse huvirühmad ning teisalt looduse ja kultuuri eest seisvad huvirühmad jagunesid juba kava koostamise alguses selgeteks leerideks. Kuigi arengukavasse kaasati viivitustega mitmeid metsaaruteludest seni kõrvale jäänud huvirühmi, ei suudetud ministeeriumis veenda protsessi mõjukaid asjaosalisi selles, et otsus peab sündima ühise arutelulaua ümber. Kahtlustavaid huvirühmi ei õnnestunud jällegi uskuma panna, et tegelikke otsuseid ei tehta suletud uste taga. Kahtlustustele võis hoogu anda ka juba tehtud töö ja mõjuanalüüside kõrvaleheitmine. See võimendas muljet, et arutelude käigus kirja pandu ei sobi kusagil mujal vormistatud arvudega.

Vastandumine, mis avalikku debatti jälginutele silma torkas ja mida teadlased ka empiiriliselt tõestada suutsid, ei piirdunud siiski vaid kava koostamises osalevate organisatsioonidega. Osaluspraktikate poolest tavatu protsess kohtus vastasega, mis süttis ja koondus protsessi eel pillutud sädemeist – sotsiaalse liikumisega.

**Laialdases metsaprotestis pole „süüdi" mitte mingi väike radikaalide kamp, vaid arvukad asjaosalised, kes on väga mitmekesistel põhjustel aktivistide kaudu ühise keele leidnud.**

**Sotsiaalsed liikumised pole midagi muud kui eesseisvale ajaloolisele muutusele kuju otsimise esimene etapp. Ehk siis lüke, mis ennustab muutust „metsanduse paradigmas".**

**Mida väiksem on valmidus liikumisele vastu tulla, seda enam see levib, seda jäigemaks ja radikaalsemaks muutuvad selle sõnumid.**

## SOTSIAALNE LIIKUMINE KUI LÕPPEMATU OTSING

Miks üldse rääkida sotsiaalsetest liikumistest? Sest nendega ei saa läbi rääkida samal moel kui organisatsioonidega. Kui lähtuda sotsiaalsete liikumiste uurija **Charles Tilly** käsitlusest[2], ei tuleks liikumisena käsitleda seda, kui keegi korraldab ühekordse protesti või siinmail nii tavapärase allkirjakampaania. Liikumine pole ka huvirühmade etendatud nägelus, mis käivitub arengukavade uuendamise rütmis. Sotsiaalne liikumine ei väljendu tegevustes, mida pika ajalooga eestkosteorganisatsioonid teevad selge plaani järgi või ootuspäraselt. Liikumiste arvuka, mitmekesise ja pühendunud liikmeskonna huvi vaidlusaluse küsimuse vastu tuleb üllatusena. Selline vastane ei tegutse keskselt koordineeritud plaani alusel, vaid kaootiliselt ja loominguliselt. Tema pahameel kestab palju kauem, kui on vaja ühekordseteks ülesastumisteks.

Tõsi, ka sotsiaalsete liikumiste isehakanud aktivistid loovad organisatsioone või tegutsevad käsikäes olemasolevatega. Vahel nimetataksegi Eestis ühendust Eesti Metsa Abiks liikumiseks. Liikumise tunnismärgiks on aga hoopis aktiivsed suhted üksteisest eraldi seisvate avalikkuste vahel, mis tagavad liikumisele palju mitmekülgsema kandepinna, kui suudaks üksik organisatsioon. Seega pole laialdases metsaprotestis „süüdi" mitte mingi väike radikaalide kamp, kes on omandanud enneolematud oskused „rahvast hullutada", vaid arvukad asjaosalised, kes on väga mitmekesistel põhjustel lühikese ajavahemiku jooksul aktivistide kaudu ühise keele leidnud. Olgu need teadlased, loodusturismi ettevõtted, metsarestoranid või metsi kliima päästmise programmi värbavad iduettevõtted, loodushoidlikud metsaomanikud, omavalitsuste ametnikud, tselluloositehase pärast muretsevad linnaelanikud… Muidugi ka kohalikud kogukonnad, kes tegutsevad küll üsna üksinda, kuid siiski liikumisega sünkroonis. Aktivistidele annab kandepinna teiste inimeste sotsiaalne tellimus ja muidugi ka need inimesed, kelle vastu üles astutakse – kõik, kellele saab näpuga näidata kui raiemahtude kasvule kaasaaitajaile.

Kuigi sotsiaalsed liikumised on väga sõnakad, on ometi keeruline kindlaks teha, mis on see tulevik, mida nad tegelikult näha soovivad. Miks nii? Juba viidatud Tilly rõhutab, et sotsiaalne liikumine on lõppematu otsing. See pulbitseb ja muudab pidevalt kuju vastavalt sellele, mida ütlevad vastased ja liitlased ning mida võimaldavad liikmete hetketarkus ja uued avastused. Sotsiaalne liikumine on nagu käsn, mis imab endasse, ja nagu peegel, mis kajab tagasi. Sestap pole mõtet otsida tõde liikumise sõnadest, vaid mõtestada seda rohkem kui ventilaatorit, mis puhub tee puhtaks suurematele muutustele. Poliitikaanalüütikud väitsid ajakirjas Die Gegenwart juba 1848. aastal, et sotsiaalsed liikumised pole midagi muud kui eesseisvale ajaloolisele muutusele kuju otsimise esimene etapp. Ehk siis lüke, mis ennustab muutust „metsanduse paradigmas", nagu sõnastasid oma augustikuises pöördumises pikaaegsed metsamehed.

## KUI IDENTITEET PEITUB VASTASSEISUS

Ajaloolistele eeskujudele tuginedes võib öelda, et sellised liikumised tekivad siis, kui valitsejatel on põhjust oma inimestega läbi rääkida. Tilly hoiatab, et kui seda ei tehta ja kui keegi võidab dialoogi vältimisest majanduslikku tulu, võib valitsev võim oodata peatset kohtumist palju riiuhimulisema seltskonnaga. Siit võib tuletada, et püüded EMA ignoreerida ja demoniseerida andsid nende toetajatele jaksu juurde. Mida väiksem on valmidus liikumisele vastu tulla, seda enam see levib, seda jäigemaks ja radikaalsemaks muutuvad selle sõnumid. Mida radikaalsemaks muutub liikumine, seda raskem on ka seni olukorda valitsenud rühmadel järele anda, sest usalduse kaotanud vastast ei veena enam selles, et „vana klikk" on valmis järeleandmisi tegema.

Kui keegi sooviks asuda usaldust taastama, oleks ta tööpõld väga lai. Globaalse keskkonnakatastroofi ootuses kasvab väikerahva hirm. Mets on arusaadav sümbol, mis sobib esindama kõike seda, mille kadu kardetakse. Nii on metsavaidlus imbunud mitmekesistesse ühiselu vormidesse. Tavaline metsatöötajagi on muutunud seetõttu kui piksevardaks. Tema peal võib oma pettumust välja elada netikommentaator ja tänaval otsa jooksnud koolivend. Ta peab tundma end süüdi, kuigi järgib ometi seadust ja ameti heakskiidetud praktikat. Kui vastasseis on jõudnud argiste suhete süvastruktuuridesse, on üksmeelt keeruline otsida isegi siis, kui keegi mõjukaist rühmadest seda teadlikult teha tahab. Vastasseis võib olla muutunud eesmärgiks iseeneses, sest selles peitub liikumise identiteet. Kui see ära võtta, kaotavad metsasõjas üksteist leidnud inimeste suhted oma mõtte. Seega, kui läbirääkimiste laua taga õnnestuks esindusorganisatsioonid üksteist kuulama panna, pressiksid tagalad läbirääkijatele peale, et need uuesti lahingusse sööstaksid. „Kuis siis nii, et me anname NEILE järele?"

Demokraatliku ühiskonna bürokraatlik kaasamisprotsess, mis on loodud kodanike erimeelsusi kokku sulatama ja toodab seetõttu rohkem mikromuutusi, ei sobi hästi sotsiaalsete liikumiste ihaluste maandamiseks. Arvata on, et üheski riigiasutuses pole ettevalmistust selleks, et lähendada vanu olijaid ei tea kust ilmunud teisitimõtlejatega. Kui seetõttu lastakse olukorral eskaleeruda, jääb kaks ebameeldivat valikut: alustada vaevalist protsessi kaevikutesse tõmbunud leeride lepitamiseks või võtta vastu otsus, mis annab liikumisele selge sõnumi, et neid on kuulda võetud.

**Maie Kiisel** teeb sotsiaaluuringuid. Talle pakuvad huvi sotsiaalsed muutused ja ühiskond, kommunikatsioon ja sotsiaalne innovatsioon keskkonna- ning looduskaitses.

[1] *Vihma, P.; Toikka, A. (ilmumas) Limits of collaborative governance: The role of inter-group learning and trust in the case of Estonian Forest War.*

[2] *Tilly, C.; Woods, L. J. 2013. Social Movements, 1768-2012, 3rd Edition.*



KOLUMN

***Kuidas panna looduse hääl kõlama poliitikas, kus ükski kandidaat ei esinda veel otseselt keskkonna ehk puude, lindude ja konnade huve?***

Foto: Katre Liiv

# KES ESINDAB KARUSID?

Kirjutas **Madis Vasser**, illustreeris **Stella Salumaa**

Veebruari lõpus ilmus raamat „Helerohelised valed" („Bright Green Lies"), kus kasutatakse tekstis loodusele viidates läbivalt asesõna „kes", mitte „mis". Näiteks „maha võeti puu, kes jäi jalgu uuele parkimisplatsile". Autorite põhjenduseks on lihtne asjaolu, et see, kuidas me maailmast räägime, muudab süvitsi meie arusaamu, kogemust ja seeläbi ka käitumist seoses ümbritseva keskkonnaga. Elutute objektidega on tunduvalt lihtsam hooletult ümber käia, kui teha seda elust kihava ökosüsteemi sees. Selline lähenemine ulatub aga rohefilosoofidest kaugemalegi, näiteks räägiti 2020. aasta detsembri Hea Kodaniku klubi arutelul sellest, kas loodusele peaks andma õigused. Asjakohasem küsimus oleks ehk isegi, et mis õigusega looduse õigused üldse ära võeti. Ja mis õigused ennistada? Kas maavarasid tohib endiselt rahaks teha? Kas selleks peab paluma nende eelnevat nõusolekut? Kas mets saab hääletada kohalikel valimistel? Kõlab nagu paras juriidiline sasipundar, aga paraku paistab, et ilma enam ei saa.

Praegu pole Eestis ühiskondlikku kokkulepet selles, mida tähendavad tegelikult sellised sõnad nagu „loodus" ja „keskkond". Ilmselt kõige valjemini kõlavad eeldused, et loodusvarad lihtsalt ootavad tööstuslikku väärindamist, enne seda on nad justkui riigile kasutu ja isegi kahjulik koorem. Samas, sellise vale-eeldusega julgelt peale lennates võib tulemuseks olla täielik läbikukkumine, nagu õpetas lähiminevikust kurikuulsa tselluloositehase juhtum.

## TURULOOGIKA IKE

Oma hiljutises doktoritöös toob **Timothée Parrique** lisaks tasaarengule (*degrowth*) välja kolm alternatiivset mõtteladi, mis käsitlevad inimeste ja keskkonna omavahelist seost tunduvalt koostoimelisemana, kui Lääne ühiskond praegu enamasti harjunud on: *buen vivir* Lõuna-Ameerikas, *ubuntu* Aafrikas ning *ecoswaraj* Indias[1]. Neid majandusmudeleid viljelevate inimeste elud on samuti sügavad ja tähendusrikkad, kuid loodusega kooskõlas, mitte tema vastu. Muidugi saab skeptiliselt välja tuua, et elukeskkonna kurnamine pole võõras üheski nimetatud piirkonnas. Kuid tuleks vaadata lähemalt, kas selline teguviis on seal põline tegumood või pigem hiljutisema aja import. Kui uurisin maailma pärimustehnoloogia kohta raamatust „LoTEK", jättis pea iga peatüki viimane lõik mulle valusa mälestuse – olles just kirjeldanud hämmastavaid sümbioose inimeste ja looduse vahel (elavad sillad, elurikkad põllud), jõudis autor sageli tõdemuseni, et tänapäeva intensiivne tööstuskultuur on seda või teist traditsioonilist ja aastatuhandeid kestnud eluviisi visalt välja juurimas ning kõrgtehnoloogiliste probleemidega asendamas. Kui me suudaks näha loodust õigusliku osana ühiskonnast, ei laseks me ehk sellisel „kultuuripuhastusel" toimuda.

Äkki päästab keskkonna ära turuloogika. Looduse õiguste seminaril rõhutas üks panelistidest, et lõppude lõpuks annaksime me keskkonnale mingisuguse staatuse ikkagi enda isekatest huvidest lähtudes. Mulle tundub selline põhjendus väga libeda nõlvana. Mis saab siis, kui loodus ei suuda olla inimeste seatud standarditest tulenevalt täisväärtuslik ühiskonna liige? Levinud on ökosüsteemiteenuste ehk looduse hüvede hindamine inimeste huvide baasil, hiljuti on valminud ka vastav riiklik kaardistus. Selle uuringu tutvustelt jäi kõrvu, et mingi ökosüsteemi hind sõltub suuresti sellest, kui oluliseks inimesed seda iseenda seisukohalt peavad. Siia on peidetud eeldus, et inimestel on üldse piisavalt täiuslikke teadmisi, et adekvaatselt sellist väärtusotsust teha. Ja piisavalt tarkust, et valida pikaajaline kasu lühiajalise asemel. Senine praktika näitab, et meil pole eriti kumbagi.

Raamatus „Raudne Tahe" („Iron Will") toob autor **Markus Kröger** välja, et loodusväärtuste rahaks ümber arvutamine on mõtteviis, millega „eesliini" kogukonnad kindlasti nõustuda ei tohi. See tooks kaasa alternatiivsete maailmavaadete kui mingisuguste veidruste kõrvaleheitmise „ainuõige" turuloogika taustal. Isegi kui me suudaks mingi ime läbi kokku leppida tõeliselt õiglase hinna looduse inimestele „osutatavatele" hüvedele, ei tähenda see, et loodusel oleks lõpuks võimalik eksisteerida. Süsteemiuurija **Donella Meadows** on üritanud juba pool sajandit seletada, et turuloogika ei tööta majanduslikult tugevalt ebavõrdses ühiskonnas – alati leidub inimesi, kes on piisavalt jõukad, et hoolimata hinnalipikust lasta merest välja tõmmata kriitilist piiri ületav kalasaak või langetada oluline põlismets, mille tagajärjel see konkreetne ökosüsteem kokku kukub. Looduse õigused peavad olema põhimõttelised.

## INIMÕIGUSI TULEB LAIENDADA

Õigusteni jõutakse ikka läbi heitluste. Kuniks seadusloomet tehakse inimkeeli, peavad inimesed olema need, kes looduse eest valjul häälel kostavad. Keskkonnaprotestidel on sageli näha plakateid „Me oleme loodus kaitsmas iseennast". Loodusele õiguste andmine on toimunud viimasel kümnendil reaalselt mitmel pool maailmas laiemalt või juhtumipõhiselt, näiteks Ecuadoris, Boliivias, Colombias, Uus-Meremaal ja USAs[2]. Taolised ideed levivad aga üha edukamalt, nagu märgib ka Markus Kröger – iga uue kogukonna õpikõver neis teemades on eelmisest lühem ning võrgustumine ja tegutsemine üha laialdasem ja kiirem. Nagu hõigati juba tselluloositehase ajal: „Mitte minu tagaaias, ega ka mitte kellegi teise tagaaias" ning „Jõgi peab kuuluma inimestele, kaladele, konnadele ja lindudele". Järgmine tase oleks juurde märkida, et jõgi peab tingimusteta kuuluma ka jõele endale.

Eelmisel sügisel nuputasin ma pikalt, kas ja kes võiks luua Eestis ühismetsaliidu, et seista vastu Eesti Erametsaliidu jõulisele tegevusele. Vastus on muidugi ilmne: selle liidu moodustavad ühiselt kõik Eesti metsaasukad! Härra Tamm koos kolleegide Karu ja Kullerkupuga ning veel tuhandete liikmete toel on koostamas just neil päevil suuremat resolutsiooni. Krögeri näidete varamust saab ka vihjeid selle kohta, kuidas panna looduse hääl kõlama poliitikas, kus ükski kandidaat veel otseselt keskkonna huve ei esinda – kui poliitikud rahva nõudmisel enne kohalikke valimisi mingis konkreetses keskkonnaküsimuses avalikult memorandumeid allkirjastaksid, pakuks see selget pilti, kellele oma hääl anda ja keda hiljem vastutusele võtta, kui sõnaselget lepingut siiski ei täideta. Mõte tulevase sügise kohalike omavalitsuste valimisteks.

Veidral kombel on looduse eest võitlemine mõnes mõttes ponnistus vähemuse õiguste nimel. Umbkaudu eelmise aasta lõpu seisuga on arvutuste kohaselt planeedil Maa rohkem inimeste loodud massi (betoon, kivi, asfalt, metallid, plast ja muu) kui elavat loodust (taimed ja loomad). Samas on justkui enamikule teada see, et terve keskkonnata ei saa kesta ka ühiskond ega majanduski. Seega on erisuste tõmbamine kunstlik. Tõenäoline lõpp-punkt nendel aruteludel on arusaam, et mingit eraldi „looduse õiguste" hartat ei olegi tarvis – olemasolevaid inimõigusi tuleb laiendada. Ja hiljem mõtleme imestunult tagasi, kuidas me varem üldse nii poolikute seadustega ennast demokraatlikuks pidasime. Olukorra võtab hästi kokku **Kalevi Kull** saatelauses **Bruno Latouri** raamatule „Me pole kunagi olnud modernsed": „Modernsus ehk uusaeg kaevas lõhe looduse ja kultuuri vahele, nende lahusus teda iseloomustabki. Ent nad pole ju eraldi. Seda mõistes näeme, lahutus pole kunagi õnnestunud, tehti hoopis põiminguid juurde. Järelikult siis poldudki päris modernsed…"

**Madis Vasser** on Eesti Rohelise Liikumise huvikaitse ekspert ja amatöörgeneralist.

[1] *Parrique, T. 2019. The political economy of degrowth. – Université Clermont Auvergne; Stockholms universitet.*

[2] *Chapron, G.; Epstein, Y.; López-Bao, J. V. 2019. A rights revolution for nature. – Science, nr 363 (6434), lk 1392–1393.*

# KIRJANDUSDEMOKRAATIA SÜLDI JA KLAASKUULI VAHEL

Emakeelepäeval, 14. märtsil antakse taas välja kirjanduse aastaauhinnad. Suursündmuse eel on ehk paslik jagada tähelepanekuid kirjandusauhindade hingeelu kohta, rohkem küll jagaja ja kajastaja kui saajana.

Kirjutas **Pille-Riin Larm**, illustreeris **Liisa Kruusmägi**

Ei ole juhus, et kõnekunst ja demokraatia võrsuvad samast hällist, Vana-Kreekast. Nagu ka kirjandusauhinnad.

Olen tõdenud seda korduvalt pärast mõne auhinna väljakuulutamist, mille žüriisse või komisjoni mul on olnud au kuuluda. Kirjandusauhindade statuudid on enamasti üldsõnalised. Need piiritlevad küll ainese, kuid jätavad žüriile oma töö korraldamisel üsna vabad käed. Tavaliselt püüeldakse konsensuse poole, arutletakse teoste üle, püütakse leida parimatest parimat. Teose kunstiväärtuse kõrval sõltub selle saatus seega päris palju asjaolust, kas teosele leidub žüriis eestkõneleja – keegi, kes sõnastab veenvalt selle plussid – või siis halvemal juhul hoopiski põrmustav oponent. Enamasti konsensusele ei jõuta, võitja tuleb välja selgitada hääletamise teel või punkte jagades, kuid eelnev debatt kahtlemata mõjutab tulemust. Otsus ei ole olnud mulle sugugi alati meelepärane, mõnikord on see üllatanud ka avalikkust. „Võitis demokraatia," olen imestavatele küsijatele vastanud.

*Klaaskuulikogukonda iseloomustab tekstikultus – paberil olevad sõnad raputatakse lahti kõigest välisest. Süldikogukond vaatleb kirjandust ja kultuuri ühiskonna osana.*

Mitte kunst. Mitte matemaatika. Demokraatia.

## TEKST SEEST JA VÄLJAST

Žüriidelt lausa oodatakse debatte. Just arutelu näiline puudumine oli peamine põhjus, miks 2020. aasta Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali aastaauhindade jagamine äratas küllalt laia pahameelt – põhižürii oli otsustanud iga žanri laureaadi valimise omavahel ära jagada. Nurinat tõusis hiljuti ka **Taavi Eelmaa** pärgamisest Betti Alveri debüüdiauhinnaga. Publikule näis, et žürii ei ole võtnud piisavalt arvesse tekstiväliseid kriteeriume, nagu autori luuletajastaaž. Mõned žürii vaidlused peaksid niisiis olema seotud tekstiväliste küsimustega. Seejuures tasub kujundada varakult seisukoht näiteks nn triibuliste nimekirjade suhtes.

*Missuguse signaali me saadame? Selle küsimuse soovitan endale esitada igal auhindajal.*

„Mingeid sookvoote me ju rakendama ei hakka." Seda meie-vormis teadaannet olen kuulnud eri žüriides kaks korda, mõlemal juhul kohe koosoleku alguses naissoost kolleegi suust. Nii mõnedki põhimõtted, mida peetakse tänapäeva demokraatlikes riikides normaalseks, ei ole niisiis Eesti kirjandusüldsuses veel levinud. Kuigi kultuur on sageli ühiskondlike muutuste eestvedaja, siis Eesti ühiskonnas selle muutuse puhul paraku mitte. Kvootidega või mitte, kuid mõlemas mainitud žüriis ilmnes, et naised on võimelised kirjutama sama hästi kui mehed.

## KAS KUNST ON PUHAS VÕI ÜHISKONNA OSA?

**Merlin Kirikal** arutles hiljuti Sirbi veergudel n-ö klaaskuuli- ja süldileeri üle meie praeguses kirjanduslikus mõttevahetuses. Klaaskuulikogukonda iseloomustab tekstikultus – paberil olevad sõnad raputatakse lahti kõigest välisest. „Poliitika kaasatõmbamine kirjanduse uurimisse või selle viljelemisse tähendab selles mõttevaos kauni klaaskuuli kildudeks lõhkumist ning inimestelt selle hea ära võtmist, mida klaaskuul muidu teeks." Teine kogukond vaatleb kirjandust ja kultuuri ühiskonna osana: „Sellisel juhul ei uurita kirjandust mitte klaaskuulina, vaid sültja-viskoosse massina, mis voolab ja hakkab kuhugi kinni, tuleb lahti ja liimub uuesti. Kirjandus on sellisel juhul tugevasti oma loojate ja nautijate külge kleepunud ja vastupidi." Kõige selgemini ilmnes too vastandus mullu ilmselt **Eia Uusi** „Tüdrukuse" ümber lahvatanud poleemikas, kuid iseloomustab ka žüriides toimuvat.

Missuguse signaali me saadame? Selle küsimuse soovitan endale esitada igal auhindajal.

Samuti soovitan igal žüriil oma töökorralduse hästi läbi mõelda. Statuudid võivad olla ebamäärased, kuid omaenda tegevus peab olema väga selge, protsess osalistele ette teada ja ühtmoodi mõistetav. Kindlasti

tuleb varuda aega ning mitte ainult lugemiseks, vaid ka argumenteeritud aruteluks. Demokraatia võtabki teadupärast aega…

## SIGNAALID JA SKANDAALID

Missuguse signaali me saadame? Mingi signaal saadetakse igal juhul. Demokraatlike riikide demokraatlike auhindade puhul teeb seda žürii, mille liikmetelt eeldatakse asjatundlikkust ja erapooletust. Kirjanduloost leiab ka hulga teistsuguseid näiteid. Meie kontekstis on ilmselt tuntuim **Hans Leberechti** jutustus „Valgus Koordis" (1949, vene keeles 1948). Nagu „Eesti kirjandusloos" tabavalt märgitakse, ilmus teos eesti proosapilti „kirjanduspoliitilise skandaali saatel": kui romaanivõistluse žürii jättis selle auhindamata, moodustati võimude korraldusel uus žürii, kes määras jutustusele „kuulekalt" esimese auhinna. „Valgus Koordis" pärjati ka Stalini preemiaga, selle järgi vändati film ja lavastati ooper.

Võimalik, et muu hulgas niisuguste kogemuste tõttu on taas iseseisva Eesti kirjandusauhindade puhul üks tundlikemaid küsimusi olnud eestivene kirjanike s(t)aatus. Neil ei olnud pikalt üldse oma auhinda ja kui see Eesti Kultuurkapitali juurde asutati, oli sellega kaasnev rahasumma mõnda aega väiksem kui eesti autoritel ja tõlkijatel (aga suurem kui artiklikirjutajatel). 2015. aastal tõusis kära **Andrei Ivanovi** romaani „Bizarre" tõlke mittenomineerimisest („parim jäi välja"), kuid selle põhjus ei olnud sisepoliitiline, vaid takerdus statuutidesse. Sama juhtus mullu tema „Isevärki kalmistu asukatega". Sisepoliitika on kirjanduse puhul õnneks siiski pigem muusa rollis. Veel üks näide, sedapuhku eestieesti kirjanduse vallast: tänavu tõstab sama institutsioon oma aastaauhinnaga esile nii sellise autori kogumiku, kes on „EKREle tükk aega pehmet libestamist teinud", kui ka luuleauhinna kandidaadina teose, milles sama erakonna juhtpoliitikuid nimetatakse m…ideks (igaks juhuks rõhutan, et tegu on kujundiga). Näib, et kuidagiviisi mahuvad nüüdseks parnassile ära ja leiavad austuse mis tahes vaatenurgad, kui vaid teos on hästi kirjutatud (klaaskuul). Kas need on samal ajal ka ühiskondlikult kõnekad (sült)? Jah, on, mõlemad.

## KUI PARIM JÄÄB VÄLJA

Mida teha siis, kui ei olda valitsuse, vabandust, žürii otsustega rahul? Kirjandusauhindade pärast keegi tänavale ei lähe, heal juhul protestitakse leheveergudel. Üks võimalus on veel: esita ise oma lemmik mõne auhinna kandidaadiks. Olin paari aasta eest nördinud, kui ei leidnud kirjanduse sihtkapitali aastauhindade kandidaatide nimekirjast **Mehis Heinsaare** luulekogu „Pingeväljade aednik". Otsustasin esitada teose kodanikualgatuse korras samuti väärika Gustav Suitsu nimelise auhinna kandidaadiks. Niisugusel taktikal on küll omad kitsaskohad: tuleb uurida statuute ning žürii ei pruugi lõpuks ikkagi olla sama meelt. „Pingeväljade aednikuga" läks aga õnneks!

Kolmas võimalus on asutada omaenda auhind. Tänavu andsingi esimest korda välja kirjanduse armastaja auhinna Berta. Selle pälvis **Mudlum** raamatuga „Mitte ainult minu tädi Ellen". Berta auhinda iseloomustab muu hulgas tagasihoidlik (puudulik) turundus – sellega ei koormata toimetuste niigi pungil postkaste. Kas ma ainsa žüriiliikmena arutlesin iseendaga? Jah, tuliselt. Ma olin ka sõltumatu ning püüdlesin asjatundlikkuse poole.

Keda huvitavad auhinnanduse ajalugu, statistika, rahvusvaheline preemiaskeene ja laureaadi psühholoogia, lugegu tingimata **Maarja Kangro** „Minu auhindu". Kangro ei pälvinud raamatu eest küll ühtki auhinda, kuid teose väärtus üha kasvab ajas selletagi.

**Pille-Riin Larm** on Sirbi kirjandustoimetaja.



# TUNDLIKKUS INIMESENA ON TÄHTSAM KUI ANDEKUS KIRJANIKUNA

**Kuidas leida kirjaniku ja lugejana tasakaalu ajastu ja ajatu, üksinduse ja koostöö, sümboolse ja argise vahel? Millest on praeguses eesti kirjanduses puudus? Kas ja kuidas hoida autori isikut lahus tema loomingust?**

Intervjuu **Jan Kausiga**. Küsis **Maia Tammjärv**, pildistas **Renee Altrov**

Selle aasta alguses oma 50. sünnipäeva tähistanud kirjanik Jan Kaus ilmselt ülemäära põhjalikku sissejuhatust ei vaja, aga meenutuseks võib öelda ikka, et tulnud kirjandusse plahvatuslikul n-ö rühmituste ajal 1998. aastal Õigema Valema koosseisus, osalenud samas mitme bändi (nt Dreamphish, Jan Helsing) tegevuses, läbinud (või läbimas) nii luuletaja, novelli- ja miniatuuriautori kui ka romaanikirjaniku etappe, tõlkinud (enim soome keelest) ja toimetanud, vahel ka illustreerinud mitmeid raamatuid, korraldanud kirjandusfestivale, põiganud vahepeal ka Eesti Kirjanike Liidu esimehe (2004–2007) ning Sirbi esseistikatoimetaja (1998–2001; 2007–2010) ametikohtadele, on Jan jõudnud nüüdseks oma sõnutsi (taas?) enam koostööprojektideni, hinnates iseäranis just eri kunstivaldkondade kokkupuutepunkte, aktiivset mõttevahetust teiste loojatega. Eelmise aasta lõpus ilmus tema esseekogu „Homme tuntud avarus" (Tallinna Ülikooli kirjastus) ning selle aasta alguses Loomingu Raamatukogu kuldsarjas miniatuurikogu „Tallinna kaart" uustrükk.

**Kultuuris laiemalt valitseb parajasti teatav paljastuste aeg. Juba mitmeid aastaid on tulnud muusikute, filmirežissööride, koomikute, aga ka näitlejate ja kirjanike kohta päevavalgele arvukalt ebameeldivaid või lausa kriminaalseid seiku. Mulle tundub, et see paneb kultuuritarbijad ebamugavasse olukorda, iseäranis juhul, kui tegemist on kellegagi, kelle loomingut on väga imetletud. On neid, kes ei ole mingil juhul nõus süüdistusi uskuma, teised võivad aga pettuda täielikult – ja ei vaatagi enam näiteks oma iidoli filme. Mis sa arvad, kuidas siin tasakaal leida? Kas kunstniku isikut saab ja tohib hoida tema loomingust päris eraldi?**

Mina olen seda arvatavasti kogu aeg teinud. On autoreid, kellega suhtlemist ma väldin, aga kelle looming on minu jaoks huvitav. Ma arvan, et ega siin muud ju üle ei jääg. Kui mind kutsutakse mõnda žüriisse, siis püüan samuti oma isiklikud hoiakud tagaplaanile suruda – see, mida ma *inimesest* isiklikult arvan, ei ole oluline. Oluline on tema teksti tase võrduses teiste tekstidega. Mu sõprade hulgas on ka kirjanikke ja

jätkub >

< eelneb

mõned minu kirjanikest kolleegid on ääretult meeldivad inimesed, aga on ka niisuguseid, kellega mulle ei meeldi suhelda. See ei tähenda aga automaatselt, et nad on halvad kirjanikud.

**Need skandaalid ja paljastused pole muidugi vaid uue aja nähtused, näiteks saate „Vaim vardas"[1] külaline Andrei Hvostov rääkis hiljuti muu hulgas sellestki, et hinnatud kirjanik Fjodor Dostojevski võis olla pedofiil. Su enda mälestuslikus raamatus „Kui mina ei ole mina" (lk 44) on ka näiteks seik, kus kirjeldad, kuidas sind vapustas, kui lugesid kunagi W. Somerset Maughami esseest, et Dostojevski oli „edev, kadetsev, riiakas, kahtlustav, lömitav, isekas, uhkeldav, ebausaldusväärne, hoolimatu, kitsarinnaline ja sallimatu"[2]. Ütled raamatus, et olid sellest *häiritud*.**

Maailmas ei ole praegu ühtegi inimest, keda Dostojevski saaks otseselt oma isikuga mõjutada. Ta saab meid mõjutada vaid oma loominguga. Ma ei ole ise seda asja uurinud, ma tuginen ju Somerset Maughami esseele, aga olen selle peale mõelnud ja ma arvan, et Dostojevskiga võis juhtuda see, mis juhtub aeg-ajalt mõnede loominguliste inimestega – nad valavad loomingusse parima osa endast, kõik nende ülevad mõtted vormuvad loominguks ja sellest väljapoole jääb vaid aheraine. Ma ise eelistan andekatele kirjanikele andekaid inimesi. Oluline on, et inimene on oma suhtluses ja oma tundlikkuses andekas. Seda vist nimetatakse emotsionaalseks intelligentsiks – ta tajub teisi inimesi hästi, on nende suhtes tundlik, hea huumorisoonega… Neid asju hindan ma rohkem kui seda, kas ta on kirjutanud mingi superteose. Ma ei pea kunstilist andekust eraldi väärtuseks.

Eks Somerset Maughamile oli see oluline teema, tema „Kuus ja kuuepennilises" on seda käsitletud kahe väga erineva tegelase kaudu: üks neist on ääretult andekas, lausa geniaalne Stricklandi-nimeline kunstnik (kelle prototüübiks oli **Paul Gauguin**), kes on inimesena aga täielik mölakas, ning teine on *painavalt* keskpärane kunstnik Dirk Stroeve, kes on inimesena samas naiivne ja tundlik ning jääb seetõttu selles sõpruses kaotajaks.

**Huvitav, kas võib juhtuda ka vastupidi, et autor kirjutab väga transgressiivset, jäledat teksti, paigutab kõik halva oma loomingusse nõnda, et temale inimesena jääb alles kõik hea ja puhas?**

(*Naerab*) Aga tegelikult on ju transgressiivse kirjanduse juures väga huvitav, et kuigi ta on pealispinnal transgressiivne, on seal ikkagi mingisugune ülev taotlus sees. Näiteks näidata elu pahupoolt kuidagi eriti kirkalt või eriti tihendatult ja drastiliselt.

**Meie kõige kuulsam transgressiivse kirjanduse näide on muidugi Kenderi „Untitled 12", mille puhul on muu hulgas siin-seal ette heidetud näiteks seda, et tekstil pole piisavalt esteetilist väärtust, mistõttu jääbki alles justkui ainult see võigas tasand.**

Ilma et ma tahaksin seda teksti konkreetselt kaitsta, arvan ma ikkagi, et seda saab vaadata nii, et puhta transgressiooniga taheti osutada valukohale. Selles taotluses *saab näha* õilsat impulssi – näiteks tahet näidata sellise asja kohutavust kogu tema alastuses. Paistis, et Kender apelleeris mingile laiemale valgustavale taotlusele.

**Laiem taotlus oli kindlasti, ilma selleta poleks ju üldse mõtet midagi tähelepanuväärset teha, aga võib ju ka olla, et laiem taotlus oli tegelikult lihtsalt šokeerimine või ehmatamine, mingi reaktsiooni esilekutsumine. Mis ei ole mu meelest *iseenesest* kuidagi halb, suur osa näiteks nullindate kirjandusest oli sama efekti teenistuses.**

See ehmatus mängis nullindate alguses väga olulist rolli, jah. Aga siin on see, mida ma enne ütlesin, et minu jaoks tuleb tundlikkus inimesena enne andekust kirjanikuna. Ja minu meelest selleks, et olla hea kirjanik, ei saa ohverdada oma tundlikkust.

**Aastal 2007 küsis Katrin Viirpalu sinult „Tähelaeva" saates, mis on kirjaniku roll tänapäeva Eesti ühiskonnas ja kes see kirjanik üldsegi on. Tookord vastasid sa nõnda: „Kirjanik ideaalis ja tihtipeale ka reaalsuses on keegi, kes kaardistab ühiskonna hetkeseisu ja inimeste hingeelu ühiskonnas. Kirjaniku asend on väga oluline, aga probleem on selles, et seda olulisust tihtipeale ei teadvustata."[3] Kuidas selle olulisuse ja rolliga tänapäeval on?**

See on nii kompleksne küsimus. Kirjaniku ülesanne pole ju ainult parasjagu toimuva kaardistamine, vaid mulle tundub, et kirjandus võiks osutada ühtaegu ajastule, milles ta sünnib, ja *ajatule* ehk millelegi, mis kordub ajastust ajastusse – see võib korduda eri vormides, aga see kordub. Minu meelest on heas kirjanduses nii ajatuid teemasid kui ka mingisugune ajastuomane rakurss, mille kaudu neid käsitletakse. Ma arvan, et ajatu ja ajastu vaheline tasakaal ongi see, mis mulle tõeliselt meeldib.

Inimesed ju ikka reeglina väldivad üksindust, otsivad mingit kuuluvust, mingeid sotsiaalseid vorme, reeglina ju ikka on inimeste probleemiks nende surelikkus. Reeglina ikka keegi armastab kedagi ja keegi vihkab kedagi. Ma arvan, et need on ajatud teemad, mis ikka korduvad.

**Neid ajatuid teemasid on üsna piiratud hulk.**

Nojah, aga võiks ka öelda, et **Homeros** on sõja kohta enam-vähem kõik ära öelnud. Ta kirjeldab „Iliases" ju nii sõja tekitatud suuri eepilisi tundeid ja taotlusi – mingit ühtsustunnet, mida sõttaminek tekitab –, aga ka sõjakoledusi, „Iliases" on ka väga transgressiivseid kirjeldusi, kus soolikad lendavad jne. Nii et mingis mõttes võib ju öelda, et Homeros on selle teema juba ära käsitlenud ja ammendanud. Aga sõda on muutunud. Sõditakse teistmoodi. Aga ikkagi sõditakse! See on küll ajatu teema, aga ta ei ammendu.

**Kuidas on lood armastusega? Kas armastus ise on nii palju muutunud?**

Igasugused armastusega seotud kombed ja tavad ju ikka muutuvad. Ma ei tea, miks mul just see näide praegu meenub, aga näiteks **Inga Gaile** „Klaas" räägib Läti elust 1930. aastatel. Selle raamatu sotsiaalse olustiku varjus kirjeldatakse armastuslugu ja sealt on näha, kuidas veel kahekümnenda sajandi esimeses pooles määratlesid kombed tundeid. Tänapäeval elame me hoopis teistsuguses maailmas – mulle tundub, et sellises, kus kombed allutatakse tunnetele. Tähtis on see, et ma saan oma tundeid avaldada, neile järgneda. Veel Eesti Vabariigi algusaegadel oli lahutanud naisel märk küljes ja tegelikult ei olnud see ju üldse nii kaua aega tagasi. Kombed on mõjutanud inimeste suhteid sajandeid – sa ei saanud näiteks abielluda kellegagi, keda sa armastasid, sest kombed nägid ette, et pead abielluma kellegi teisega. Praegu elame maailmas, kus meil on käes väga suured vabadused.

Armastuse olemus ei ole aga tõesti muutunud. See armastuse irratsionaalne olemus, et vaatad kellelegi otsa ja ta meeldib sulle ja sa ei suuda seda seletada, lihtsalt meeldib sulle, sa tahad temaga koos olla. See on ajatu, jah.

Aga ka kirjandus on muutunud. Lavaka noortele uut kirjandusseminari ette valmistades lugesin ka ise üle klassikalist kirjandust ja **Umar Hajjami** nelikvärsse lugedes mõtlesin, kui sümboolselt laetud on tema luule. Tal on mingisugused märksõnad, mis moodustavad terviku, mingi ringluse – on näiteks savi, savist valmistatakse kann, kannust juuakse veini, kann puruneb ja muutub põrmuks, põrmust saab savi, millest luuakse uusi kanne, millest juuakse veini, kannud purunevad… Ühesõnaga, käib selline ringlus ja kõik need märksõnad on sümboolselt laetud, nad ütlevad midagi *veel*. Ma arvan, et põhjus, miks ma nüüdisaegset kirjandust üldse üha vähem loen, on see, et sellist sümboolset maailma jääb seal vähemaks, inimesed räägivad rohkem oma elust – milline mina olen, mida ma teinud olen, kus ma olen käinud… Mis on ka okei. Ja eks mina olen ka seda teinud! (*Naerab*)

**Mingi kujutlusvõime kriis?**

Oh, ma ei julge nii suuri üldistusi teha, ma ei tea, mis see on. **George Steiner** on kirjutanud suurepärase käsitluse[4] mälukultuuri taandumisest – kultuur on selles mõttes pihustunud, et me ei jaga enam sama sümbolite süsteemi. Näiteks sellist, mida Wikmani poisid **Jaan Krossi** maailmas veel jagavad – nad õpivad ladina keelt, tunnevad väga hästi antiik- ja piiblilugusid ning tänu sellele on neil mingi ühine sümbolite maailm, milles nad orienteeruvad. Kui sa lähed tänapäeval kuhugi seltskonda ja vaidled seal kellegagi, ütled, et ära aseta mind Prokrustese sängi, siis inimene võib jääda mõtlema, et mis see nüüd oli (*naerab*). Ühesõnaga, selline sidus sümboolsuse maailm, millest sai Lääne kirjandustraditsiooni alus, on killustunud, hajumas. Vahetute tajude kirjeldamine on muutunud olulisemaks. Ja see ei ole öeldud kuidagi kriitiliselt, ma ise ju ka teen seda.

**Ma taipasin seda siis, kui töötasin Värskes Rõhus proosatoimetajana, sest valdav osa tekstidest, mis mulle saadeti, olid sellised, kus autor kirjeldas enda tundemaailma. Tabasin ennast pidevalt kimbatusest, et kuidas autoritele tagasisidet anda, sest lihtsalt see, et loos võiks midagi ka juhtuda (kuigi tõesti pigem võiks!), ei ole päris universaalne soovitus. Selles mõttes sinu kirjeldus Umar Hajjami nelikvärsside kohta – et seal on *midagi veel* – tundub täpsem, aga teisalt ehk liiga abstraktne.**

Ma ei tea, kuidas on sinuga, aga mina olen selle noore autorina läbi teinud, et olen saatnud oma esimesi katsetusi toimetajale ja toimetaja on mulle täpselt samamoodi kirjutanud.

**Aga muidugi, me keegi ei osanud algusest peale. Võib-olla enne, kui mingit n-ö asja saab kirjutajast, peab ta olema piisavalt lugenud.**

Mina hakkasin sellega mingis mõttes valest otsast pihta. Ma hakkasin üldse suhteliselt hilja kirjandust intensiivsemalt lugema, aga alustasin 20. sajandi kirjandusega ja ajas kaugemale läksin küllaltki hilja. Arvatavasti oli esimene kord siis, kui ma pidin **Rein Rauale** tegema EHIs maailmakirjanduse eksamit, sest seal ei käsitletud ainult Euroopa, vaid ka jaapani, hiina, india, pärsia, araabia kirjandust.

Praeguseks on aga läinud nii, et ma ei loe enam eesti kirjandust. Aga mitte põhimõtte pärast, vaid ma lihtsalt tunnen pidevalt, et mul on nii vähe aega käes. Olen hakanud üha rohkem lugema teaduskirjandust, nii traditsioonilist filosoofiat, aga ka loodusteaduslikke raamatuid, bioloogiaalaseid, teoreetilise füüsika alaseid raamatuid… Ma hea meelega loeksin tegelikult eesti kirjandust, ma ju ikka jälgin, mis seal toimub. Aga lihtsalt ei ole aega ja seetõttu ma olen ka eesti kirjanduse mõtestamise rongilt täitsa maha kukkunud. Kui mul oleks paralleelelu, siis seal ma tegeleksin kindlasti ka eesti kirjandusega.

**Märkasin, et Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali aastaauhindade seas ei olnud sel aastal vabaauhinna kategooriat. Mulle näib, et näiteks sina tegeled palju vaheżanrite või piirialadega, kuidas see muutus sulle tundub?**

Mind pani see väga imestama, sest minu meelest see muutub tegelikult iga aastaga üha akuutsemaks – järjest rohkem ilmub selliseid raamatuid, mida on muudesse kategooriatesse raske paigutada. Kui auhind määratakse ilukirjandusliku proosa eest, siis loomulikult on seal automaatselt paremas n-ö löögipositsioonis romaanid ja novellikogud ning väheke hämarama vormistusega asjad kipuvad jääma kõrvale. Ka luule sisaldab palju piiripealseid vorme. Näiteks **Maarja Kangro** „Kaks pead", mis koosneb ooperilibretodest. Sel ei ole kuhugi asetuda, kui ei ole vabaauhinda, sel ei ole mingit kandideerimisvõimalustki. Aga ometi on libreto samuti ilukirjanduslik väljendusvorm. Ma arvan, et vabaauhind muutub ajapikku üha vajalikumaks, sest vahevorme tekib üha rohkem juurde.

**Oled päris mitmes kohas öelnud, et kirjandus on kõige demokraatlikum kunstivorm. Täpselt sama fraasi on kasutatud aga näiteks ka muusikast, täpsemini rokkmuusikast rääkides.**

Sellega ma olen küll nõus, et rokkmuusika on väga demokraatlik kunstivorm, sest näiteks selleks et hakata bändi tegema, ei peagi tingimata eriti pilli mängida oskama, lihtsalt on vaja tahet midagi koos teha ja selle tegemise käigus õpitaksegi. Klassikalises muusikas sa nii teha ei saa, et kuulge, teeks ühe väikse keelpillikvinteti, saame kokku ja proovime, vaatame, mis tuleb (*naerab*).

Mulle meenub, kuidas **John Lydon** ütles kunagi ühe **Kate Bushile** antud auhinnaga seoses, et kui Kate Bush alles muusikasse tuli, siis mõned ei pidanud tema tegevust laulmiseks. Lydonil on endal sama asi, tal on küll väga hea lauluhääl, aga ta laulab tihti ebakonventsionaalselt, mõne jaoks võib tunduda küll, et see ei ole laulmine, aga tema kommentaar oli: „Who the fuck wrote the rules about music?" Sest tõesti, sa võid olla punkbändi laulja ka ilma viisi pidamata. Selles mõttes on rokkmuusika vabadusele, demokraatiale ja ligipääsetavusele küll väga lähedal.

**Need on vist oma impulsilt teatavad vastureaktsioonid, mida tuleb kultuuris aeg-ajalt ikka ette, kui vastukaaluks liiasele kõrgkultuurile või reeglistatusele käiakse vahepeal välja midagi vastupidist. Dadaism tundub oma olemuselt olevat midagi sarnast.**

Võib-olla tõesti, kujutavas kunstis ka näiteks naivism võimaldab sellist täiesti teistmoodi, vabamat lähenemist. Aga ma siiski arvan, et kirjanduses on see ligipääsetavus läbiv, žanrist hoolimata.

**Ühe argumendina seoses kirjanduse demokraatlikkusega oled toonud selle, et kirjanikuks ei saa Eestis üheski kõrgkoolis õppida[5]. Nii see tõesti on, et kirjutamist saab meil statsionaarselt õppida ainult lavakunstikoolis dramaturgi erialal. Miks siis kirjandus teistmoodi on kui teised kunstivormid, et selle valdamine ei saa pärineda koolist?**

Minu väide kõlab küll üheselt, aga päris nii ma seda ei mõtle. See suur demokraatlikkus tähendab lihtsalt seda, et kirjandusele on kõigil inimestel juurdepääs. Kui sa ei ole käinud lavakunstikateedris või Viljandi kultuurikolledžis, siis sa võid küll laval käia, aga arvatavasti harrastusteatri kontekstis, millel on kohe teatud tähendus küljes. Aga samas võid sa saada täiesti tõsiseltvõetavaks kirjanikuks nii, et sa ei ole õppinud ei eesti filoloogiat ega ka mingit muud filoloogiat, ja ka nii, et sa pole isegi ülikoolis käinud. Kõigil on juurdepääs kirjandusele, sest kõik enamasti oskavad lugeda ja kirjutada.

Aga siin tekib muidugi kohe „aga". Mulle väga meeldib üks soome kirjanik **Jari Tervo** ütlus, mis kõlab umbes nii, et inimesed teevad vea, arvates, et kuna nad oskavad lugeda, siis nad oskavad ka kirjutada. Minu arust on väga oluline tajuda ka seda, et see, et sa oled kirjutamist *õppinud*, ei tähenda, et sa seda *oskad*. Üleüldse tundub lause „ma oskan kirjutada" kahtlane. Mina näiteks ei tea, kas ma oskan kirjutada. Ma tean seda, et ma pean seda pidevalt õppima. Muusikud ütlevad, et sa ei saa olla hea interpreet, kui sa kogu aeg ei harjuta. Sa pead kogu aeg seda võimet kuidagi sõrmedes hoidma.

Minu arust on kirjanikuks olemisega samamoodi – sa pead pidevalt lugema ja pidevalt kirjutamist harjutama.

***Ajatu ja ajastu vaheline tasakaal on see, mis mulle kirjanduses tõeliselt meeldib.***

***Ma ei ole kindel, et ma olen suutnud panna mõne loo kirja sedasi, et ma olen sellega lõpuni rahule jäänud.***

***Ideaalis ei ole autor nukumeister, kes tõmbab tegelasi kui marionette, vaid tegelastel on oma elu. Nad ei ole lihtsad. Nad ei ole lõpuni võib-olla isegi autorile mõistetavad.***

***Mida rohkem sa teiste loodud asju, tundeid, motiive, ideid sisse ahmid, seda rohkem on sinu sees seda, millest saab vormuda sinu enda lugu.***

***Ma ei taha lugeda midagi, mis on mulle liiga tuttav, vaid seda, mis on võõras, harjumatu, arusaamatu. Ma otsingi kirjandusest teistsugususe kogemust.***

jätkub >

< eelneb

Ja kirjutamist ei ole võimalik *selgeks saada*. Ma ei ole kindel, et ma olen suutnud panna mõne loo kirja sedasi, et ma olen sellega lõpuni rahule jäänud. Ma olen pannud kirja mingeid lugusid, millele ma vaatan tagasi rahulolutundega. Aga näiteks ilmselt minu üks edukaim raamat „Tallinna kaart" anti Loomingu Raamatukogu kuldsarjas sel aastal uuesti välja. Ja kui ma hakkasin seda 2014. aasta raamatut uuesti üle lugema, siis paaris kohas ma ei suutnud vastu panna ja pisut muutsin sõnastust, ühes tekstis vahetasin lausa terve lause välja.

**Vahepeal kostab ka neid hääli, mis väidavad, et liiga palju jama ilmub.**
Loomulikult ma ei ütlegi, et kõik on üheselt suurepärane või hea, vaid ma püüan lihtsalt konstateerida, et kirjanikuks hakata pole keeruline. Samas see kirjandus, mida mina hindan, eriti kuhugi rambivalgusse ei satu. Rambivalgusse satuvad kirjanikud, kes oskavad tegeleda avalike suhetega, kes on iseenda head müügimehed või kes on eelkõige tuntud mingite teiste eluvaldkondade esindajatena. Kui näiteks ETV saatejuht kirjutab raamatu, siis on enam kui kindel, et ta saab ETVs eetriaega.

**Meediast rääkides tundub mulle, et kirjanikelt küsitakse tõenäolisemalt jälle ühiskondlike asjade kohta, näiteks arvamuslugusid tellitakse pigem neilt kui näitlejatelt ja kunstnikelt. Kas sõnaga tegelemine ise annabki juba parema arusaamise maailma asjadest?**
Ma ei usu. Ma arvan, et kirjanikud kirjutavad arvamuslugusid rohkem sellepärast, et nad ju teenivad kirjutamisega elatist. Kirjutamine on kirjaniku töö. Ma arvan, et see tuleneb lihtsalt sellest, et arvamus on sõnaline. Kirjaniku jaoks pole sõna ainult vahend, vaid ka eraldi eesmärk. Kui me elaksime maailmas, kus arvamust avaldatakse piltide kaudu – ehk sellises, kus on viidud ellu idee, et üks pilt ütleb rohkem kui tuhat sõna –, siis ma usun, et esiplaanil oleksid jällegi kunstnikud.

Üks asi, mida ma küll täheldasin mingil hetkel, ajal, kui ma veel väga palju eesti kirjandust lugesin, oli see, et palju ajakirjanduslikku väljendusviisi oli imbunud ilukirjandusse. Ilukirjanduses saab ju asju öelda vihjelisemalt, ei pea alati kõike lahti seletama, vaid võib piirduda kirjeldamisega. Hiljuti ilmus eesti keeles üks hästi hea raamat, mis sobiks kõikidele kirjanikele õpikuks – see on **Mihhail Bahtini** „Dostojevski poeetika probleemid" (*Ilmamaa, 2021, tlk* ***Aare Pilv*** *ja* ***Enn Siimer*** – M.T.). Bahtin küll seob oma väite just Dostojevski loominguga, aga tegelikult on see minu jaoks alati olnud kirjanduse ideaal, et kui sa kirjutad mingit lugu, siis sa mõtled välja kellegi, kes ei ole päris sina. Kes ei ole sinuga identne. Tegelastel on oma hääl, nad võivad isegi autoriga mingil moel vaielda, nad ei ole autori kontrolli all. See oleks ideaal. Aga eesti kirjandust lugedes kohtasin sageli seda, et autori ja tegelase vahel ei olnud piisavat distantsi, tegelane rääkis autori häälega, rääkis autori juttu. Näiteks minu meelest **Kalle Käsperi** suurimaks takistuseks katsel kirjutada ammendavat jõgiromaani „Buridane" oli see, et kõik need viis põlvkonda Buridane tegelikult räägivad ja mõtlevad enam-vähem samamoodi kui Kalle Käsper ise.

Bahtin räägib aga sellest, et Dostojevski loob tegelastevahelise võrdsuse, kus ka autor on võrdsel positsioonil. Autor ei ole nukumeister, kes tõmbab tegelasi kui marionette, vaid tegelastel on oma elu. Nad ei ole lihtsad. Nad ei ole lõpuni võib-olla isegi autorile mõistetavad. Nii peabki olema, päriselus on ju ka nii. Mitte et kirjandus peaks päriselu peegeldama, aga ma arvan, et vähemalt romaan võiks päriselu mitmekihilisust ja sellega kaasnevat lahendamatust ja ennustamatust mingil moel elus hoida, mitte pakkuda loosunglikke lahendusi. Minu arust on väga oluline, et autor oskaks ennast oma tegelastest distantseerida. Mina näiteks ei ole kindel, kas mul on romaanikirjanikuna õnnestunud seda teha.

**Ma arvan, et alati ei pruugi olla.**
Jah, just. Ma olen isegi nõus sellega. Ja see on võib-olla üks põhjus, miks ma ei olegi enam romaane kirjutanud.

**Aga kas kavatsed veel kirjutada?**
Ma ei ole kindel. Ma ei tea.

**Kas need raamatud, mille kirjutamiseks läheb kauem aega, on lõppeks viimistletumad ja sestap paremad? Yahel võib kirjutamine olla ju just väga afektiivne toiming.**
Tead, see on jube hea küsimus. Olen kirjutanud ühe raamatu täiesti afekti põhjal. Jututsust „Tõrv" hakkasin ma nimelt kirjutama nii, et mul tekkis mingi kujutluspilt ja siis lihtsalt asusin palavikuliselt kirjutama ning kirjutasin selle nädalaga valmis. See on tekst, mille puhul ma olen kõige tugevamalt tundnud, et ma järgnen tekstile – ma küll ka loon seda, aga samal ajal ma ka järgnen sellele. Tekst on justkui kusagil olemas, ma pean lihtsalt hoidma sama tempot, ma pean talle järele jõudma. Ja peategelane jookseb justkui minu eest ära – ühel hetkel hakkas ta loo lõpuosas ka otseselt jooksma. Ma lootsin, et see intensiivsus jääb ka teksti sisse. See ilmus aastal 2015 ja mul oli endal tunne, et nüüd ma olen pannud kirja midagi peaaegu ideaalilähedast, enda jaoks. Aga see raamat võeti vastu *täieliku* jaheduse ja ükskõiksusega.

**90ndate lõpus toimus mingi plahvatus ja korraga tahtis õudne trobikond uusi inimesi kirjandusse tulla.**

Eelmisel aastal esseeraamatut „Homme tuntud avarus" kirjutades hakkasin ma aga aru saama, et seda raamatut ma kirjutasin *aktiivselt* küll kuskil aasta ehk suhteliselt vähe, aga samas, kui palju võttis mul aega kõikide nende raamatute lugemine, mis sellele tekstile mõju avaldasid. Ma mõistsin, et tegelikult olen ma võib-olla kirjutanud seda raamatut paarkümmend aastat. Ma kirjutasin „Tõrva" küll valmis nädalaga, aga võib-olla selleks, et jõuda sellise meeleseisundini, oli vaja paarkümmend aastat kirjutamist harjutada. See kogemus ei ole kunagi hiljem kordunud. Ja siiamaani on see minu jaoks minu kõige parem tekst. Aga seda ei ole senini mõistetud (*naerab*).

**Aga see võib olla täiesti õige! Võib-olla on sinul õigus ja kõik teised eksivad. Vahel on nii.**
(*Naerab laginal*) Vahel võib olla, jah. Võib-olla ühel hetkel keegi avastab selle. Mina arvan, et ta on ääretult ebastabiilne ja ebaühtlane tekst, aga see ongi tema tugevus. Seal ma tundsin, et tegelane väljub minu kontrolli alt, ta elab mingisugust oma suveräänset elu ja mina lihtsalt… See tegelane lõpetab ju Islandil ja mina olin siis Käsmus ja mulle tundus, et vaatasin abitult pealt, ma ei saanud midagi parata… Kõigi eelduste kohaselt ma petsin ennast ja see oli ikkagi illusioon, aga see illusioon oli väga tugev ja haaras mind täielikult.

Ma arvan, et iga raamat, mida sa loed, aitab kaasa sellele, kui sa ligined lõpuks mingile ideaalsele väljenduslikule viimistletusele. Ligined muidugi igavesti, aga jõuad kogu aeg lähemale. Iga loetud raamat, iga nähtud film, iga nähtud teatrietendus ja kuuldud muusikapala avaldab sellele mõju. Mida rohkem sa teste loodud asju, tundeid, motiive, ideid sisse ahmid, seda rohkem on sinu sees seda, millest saab vormuda sinu enda lugu.

**Kas siis millalgi saabub ka mingi küllastumine? Selle loogika järgi võiks ju ka mõelda, et iga autori kõige parem teos on tema viimane.**
(*Naerab*) See ei ole päris nii, sest nüüd ma tunnen, et pärast „Homme tuntud avarust" olen ma mingid asjad enda jaoks vähemalt mingiks ajaks ammendanud, ma olen mingitest kohtadest tühi. Ma tunnen, et nüüd on minus jälle väga palju vaba ruumi. Ja ma saan uusi teoseid juurde lugeda. Loomulikult tekitavad kõik need uued teosed, mida ma loen, seoseid juba kirjapanduga, aga minus on nüüd ruumi, et seal midagi uut vormuks. Mulle tundus, et ma pidin kõik need teemad sinna raamatusse ära panema, et nüüd tegelikult *tegeleda* teemaga, millega ma olen küll kaua tegelenud, aga ilukirjanduslikult. Nüüd ma tahaksin läheneda sellele rohkem teoreetiliselt.

**Mis teemaga?**
Ruumipoeetikaga, selle oma Tallinna fiksatsiooniga. Miks ma mõtlen nii ruumiliselt, miks minu mälu on ruumiline? Ma tahan neid asju enda jaoks teoreetiliselt läbi mõtestada.

**Kuidas sulle praegu tundub, miks see võib nii olla? Miks su mälu on nii ruumiline?**
(*Mõtleb väga pikalt ja väga tõsiselt*) See on seotud inimese ajatajuga. Selleks et uurida ruumi, tuleb uurida aega. Aga aeg on suuresti mentaalne, mingit universaalset aega ei eksisteeri. Aeg ongi ajataju. Aga see ajataju moodustub sündmustest, me elame sündmusi läbi, ja ajataju kõige olulisem osis on võime mäletada, võime sündmusi meeles hoida ja järjestada. Mulle tundub, et mul on kergem sündmusi meeles hoida ja järjestada sedasi, et ma asetan nad kuhugi ruumipunkti. Kuna ma olen elanud suurema osa elust Tallinnas, siis on just Tallinn täis nähtamatuid mälestusmärke, millest räägib see **Mihhail Šiškini** lause, et tähtis ei ole mitte niivõrd kohtumine mälestusmärgi juures, vaid mälestusmärk kohtumise juures. Ma olen seda seni intuitiivselt nii palju kirjeldanud, mitte ainult „Tallinna kaardis", vaid ka (*mõtleb natuke*) kolmes oma romaanis. Nüüd ma tahaksin lahata, miks ma seda teen. Aga selleks oli vaja kõik need teised teemad kõrvale saada.

**Kogumikus „Jalutuskäigud ja kohvijoomised" (*UTKK, 2020, koost. Aare Pilv* – M.T.) kirjutad kahest mulle väga sümpaatsest autorist, nimelt Ene Mihkelsonist ja Madis Kõivust – just nende loomingus ilmnevast mäluaspektist. Näiteks sellest, kuidas mäluga tegelemine võib olla painav ja peibutav ühtaegu. Ja et ta ei pruugi mitte vaid korrastada tegelikkust, vaid viia korrastatusest eemale.**
Kui aeg on ennekõike isiku ajataju, siis isiku ajataju ongi ennekõike ju mäletamine.

Mulle tundub, et Kõiv liitub mingi suurema hoovusega, kus tegeldakse just nimelt üksikisiku ajatajuga, mäletamisvõime ja ka mäletamispainega. Mulle tundub, et Kõiv on meie **Proust** (*naerab*).

**Võib olla küll. Aga ometi on nii Kõivu kui ka Mihkelsoni puhul tegemist autoritega, keda küll kaheldamatult hinnatakse, aga kelle tekste võib-olla väga palju ikkagi ei loeta – n-ö rambivalgusse need ei jõua. Mulle tundub, et see jääb tihti selle taha, et nende tekstidesse on raske siseneda.**
Ma ei saa sellest üldse aru. Mina otsingi sellist kirjandust, millesse sisenemine on raske. Sest see, et sisenemine on raske, tähendab, et ta on mulle mingil moel harjumatu, mingil moel võõras. Ma ei taha lugeda midagi, mis on mulle liiga tuttav, vaid seda, mis on võõras, harjumatu, arusaamatu. Ma otsingi kirjandusest teistsugususe kogemust. Üks põhjus, miks ma filosoofiat loen, on see, et seda on raske lugeda, sinna on raske sisse minna. Aga kui sa seal juba oled, siis hakkad aimama, mida autor otsib või mida ta sulle silme ette tahab manada. Loomulikult on seal ka tuttavaid kohti ja loomulikult sa klammerdud selle külge, mis on sarnane sinu mõtteviisiga, aga korraga saad aru, et ta on sinu mõtteviisi tegelikult juba muutnud. Ta on juba pannud sinna mingisuguse uue nüansi juurde. Sa ei mõtle enam täpselt nii nagu enne selle raamatu lugemist. See ongi raamatute lugemise eesmärk. Või noh, üks eesmärkidest!

**Sinu loomingus paistavad olevat olulised ka koostöö ja eksperimenteerimine eri kunstivormidega. Etenduskunst lähenes kirjandusele „Stiiliharjutustes" (koos Indrek Koffi, Eva Kolditsa ja Toomas Tähega), kunst ja kirjandus kohtusid „Yangerdustes" (koos Flo Kasearuga), lisaks muusikalis-sõnaline improviseerimine The Free Musketeersiga (koos muusikute Mingo Rajandi, Ahto Abneri ja Ekke Västrikuga).**
Jah, mulle on hakanud täiesti otsesed koostöövormid üha rohkem meeldima. Kirjutamine on selline… üksik sooritus, kus loomulikult räägivad küll kaude kaasa väga paljud hääled, aga vahetu tegutsemine toimub ikkagi üksinda. Ma olen hakanud üha rohkem nautima kõikvõimalikke koostöövorme. Ma arvan, et minule vaimselt kõige rohkem korda läinud asi eelmisest aastast oligi koostöö Flo Kasearuga, raamat „Yangerdused", mille puhul ma tundsin, et kokku said kaks iseseisvat kunstnikku, kellest üks väljendas probleemi sõnades ja teine joonistustega – ja kuigi nad käsitlevad sama teemat, siis mõlemad räägivad täiesti omaette loo. Ma tundsin, et ma teen kellegagi tihedalt koostööd, ma olen temaga samas mõttelises ruumis. Me vahetame intensiivselt mõtteid ja mõjutame teineteist, aga mõlemal säilib oma väljendusvorm. Selliseid asju ma otsin. Teater ja muusika on juba oma olemuselt sellised vormid. Ma ütleksin isegi nii, et kui ma veel kunagi mõne romaani kirjutaksin, siis ma kirjutaksin selle kellegagi koos.

**Tekst peab ise enda eest rääkima. See, milline inimene on väljaspool oma loomingut, mida ta teeb või maailma kohta arvab, on kõrvaline.**

**Kollektiivsuse poole hoidmine paistab küll olevat toimunud sul juba päris algusest peale, esimesed bändid 90ndatel ja ka rühmitus Õigem Valem. Kirjanduslikud rühmitused on mu meelest väga huvitav, aga kaduv (või juba kadunud) nähtus. Kas sa oskad öelda, miks näiteks 90ndatel ja natuke veel 00ndatelgi oli rühmitusi vaja ja miks näiteks enam ei ole?**
Ma kardan, et ma ei ole adekvaatne sellele vastama, ma saan rääkida ainult isiklikest aimdustest. Mulle tundub, et üks põhjus, miks kirjanduses enam rühmitusi ei ole, on just nimelt Värske Rõhk. Värske Rõhk annab noortele väga tõsiseltvõetava, väga väärika platvormi ja ma arvan, et osalt katab seda platvormi ka Müürileht. Toona taolist noorteajakirja ju ei olnud. Kirjandusse tulla on seltskonnaga ikka julgem ja parem. Meie Õigemas Valemas neljakesti (*koos* ***Juku-Kalle Raidi***, ***Fagira D. Morti*** *ja* ***Kalju Kruusaga*** – M.T.) koos suutsime ju tugevamat häält teha, kui ma oleksin üksi suutnud.

Ja see oli tore aeg. Mõtle, kuidas maailm on väga lühikese ajaga pöördeliselt muutunud. Meie esimesed esinemised toimusid aastatel 1998 ja 1999. Raekoja platsis Õpetajate Majas oli meil hiliskevadel või varasuvel üks esinemine. Mäletan, et päike paistis akendest sisse, terve saal oli rahvast täis ja kõik suitsetasid. Ma ei ole kunagi suitsetanud ja mulle ei meeldi see, aga just see suits tekitas täiesti sellise tunde, et nüüd me oleme kirjanduslikus salongis. See mälupilt sümboliseerib mu jaoks väga hästi aegade muutumist. Minu sentimendid Õigema Valema kohta on muidugi nagu sentimendid noorusaja bändi suhtes (*naerab*).

**Sellist *vibe*'i, mingit romantilist elevust oli tõesti veel 00ndatelgi ja mulle tundub, et see elevus oli paljuski rühmitustega seotud. Või siis olen lihtsalt ise nüüd vanem (ja targem?). Kas rühmitused ikkagi on mingi n-ö noorte värk?**
Ei, ei. Aga tol ajal küll, sest kui mõelda põhirühmituste peale – TNT ja Õigem Valem Tallinnas ning Erakkond ja Tartu NAK Tartus –, siis kõik olid ju ikka enam-vähem ühe põlvkonna inimesed, seitsmekümnendatel sündinud (*siin on intervjuus koht, kus Jan loetleb paar minutit kõigi rühmituste liikmete sünniaastaid, ainult paaril korral hetkeks kaheldes – oli see 73 või 74?*). Ma arvan lihtsalt, et 90ndate lõpus toimus mingi plahvatus ja korraga tahtis õudne trobikond uusi inimesi kirjandusse tulla. Ja võib-olla nad kuidagi alateadlikult tajusid, et kergem on tulla ja lüüa massiga.

**2004. aasta Kirjanike Liidu esimehe valimiste paiku paistis valitsevat mingi selge vastandus „noorte" ja „vanade" vahel (sinu vastaskandidaatideks olid tookord Kalle Käsper, Teet Kallas ja Sven Kivisildnik), võitis just kõige noorem ehk 33-aastane Jan Kaus. Rein Veidemann n-ö *endorse*'is sind sõnadega: „Ma usaldan noorust, sest kui mina noor olin, siis mind usaldati!" Kuidas sulle endale veidi vanema ja targemana nooruse väärtustamine tundub?**
Kirjanduslikku panust ei saa minu meelest kuidagi hinnata selle põhjal, kas autor on vana või noor või naine või mees. Mis puudutab sotsiaalset võrdsust selle kõige laiemas mõttes, näiteks küsimust, kas naised peaksid saama sama töö eest sama palka kui mehed, siis loomulikult, siin ei ole mingit arutelugi, palgalõhe tuleks kaotada! Aga näiteks küsimus, kas me peaksime kulka auhindade puhul jälgima, et naisi oleks sama palju kui mehi, siis minu jaoks see on juba probleem, sest see tähendab, et me toome mängu mingid teised parameetrid kui kirjandus ise.

**Ma ei usu inimestele liginemisse ideoloogiate kaudu. Inimene on ikka enne ideoloogiat.**

**Ikkagi puhas kunst?**
Mina arvan, jah, et tekst peab ise enda eest rääkima. Loomulikult ma tean väga hästi, et ajaloos on naised olnud sunnitud sotsiaalsetel põhjustel tagaplaanile jääma, ja on väga hea, et ajad on muutunud. Aga kirjandust päris nii minu arust ikkagi hinnata ei saa, sellises küsimuses ei saa juuksekarva lõhki ajada. Samamoodi on noorte ja vanadega. Minu arust ikkagi tasub püüda järgida teksti. See, milline inimene on väljaspool oma loomingut, mida ta teeb või maailma kohta arvab, on kõrvaline. Inimene võib olla minuga hoopis teistsugustel poliitilistel seisukohtadel, aga ma võin tema loomingut täielikult nautida, sest selles ei mängi poliitilised vaated olulist rolli. Näiteks **Mait Vaigu** – keda ma päris oma sõbraks ei julge lugeda, aga me saame hästi läbi – poliitilised seisukohad on minu omadele sageli täiesti vastupidised. Aga seda, mida ta kirjutab, naudin ma väga.

**See on väga hea näide. Aga on ka natuke teistsuguseid konservatiivseid autoreid, näiteks Kivisildnik. Ma ei tea, kas sa tahad sellest üldse rääkida…**
Võin rääkida küll. Kivisildniku probleem on lihtsalt see, et ta valetab iseendale. Ta ei tunnista endale, et ta lihtsalt tahaks rohkem auhindu saada, tahaks rohkem pildil olla. Mida ta kunagi **Hando Runneli** kohta kirjutaski? „[H]aisvad sokid jalas, polüübid ninas, rusikas õieli: „Anna raha! Anna raha!""[6] Mulle tundub, et seda saab praegu tõesti tema enda kohta öelda. Ta on mõelnud ennast sekti liidriks, aga tal ei ole õieti sekti ja siis ta on leidnud sellele mingi poliitilise aseaine. Minu jaoks kehastab Kivisildnik küll sellist laadi, millesse mina ei usu. Ma ei usu inimestele liginemisse ideoloogiate kaudu. Inimene on ikka enne ideoloogiat. Aga samas kõik see kriitiline, mida ma ütlen Kivisildniku isiku kohta, ei tähenda, et ma ei tunneks tema luule vastu huvi. Nullindatel oli Kivisildnik minu jaoks üks kõige huvitavamaid autoreid, ta eksperimenteeris sageli väga edukalt ja tegi väga kihvte asju. Ja hiljem ka! Nii et jõuame tagasi selle juurde, millest rääkisime alguses: tuleb kuidagi lahus hoida need asjad.

[1] *Kiisler, V. 2021. Vaim vardas: Kas kirjanik võib olla pervert? – Delfi, 07.01.*
[2] *Maugham, W. S. 2016. Kümme romaani ja nende autorid, lk 279–280.*
[3] *Tähelaev: Jan Kaus, 27.05.2007.*
[4] *Vt Steiner, G. 2008. Valik esseid.*
[5] *Tähelaev: Jan Kaus, 27.05.2007.*
[6] *Kivisildnik, S. 1990 (1996). Eesti Nõukogude Kirjanike Liit – 1981 aasta seisuga, olulist.*

Muusikarubriigile keerab volüümi juurde: biit me

Fota: Kristiin Kõosalu

# DJ-ANKEET

## HANNALIISA UUSMA

Kui HU? ridades on Hannaliisa Uusma laulnud meie teadvusesse nii mõnedki suurematud popmuusika read, siis praegusel ajal võib teda muusikat tegemas kuulda *indie sound*'i ja elektrobiite sulandavas ning postromantilisi meeleolusid kandvas trios HUNT koos Brigitta Davidjantsi ja Kristin Pärnaga. Kui tahate aga teada, mida eelistab Hannaliisa kuulata siis, kui ta parasjagu ise autori rollis pole, tasub Raadio 2-st üles otsida tema saade „HU.mix". Ja muusikata ei saa ta ka muul ajal – sotsioloogina on ta panustanud muusikateadusesse ja soolisesse võrdõiguslikkusesse soorollide uurimisega ning suviti veab ta Saaremaal koos Teele Varesega eksperimentaalset teatri- ja kontserdilava Triigi Filharmoonia.

**Debüüt:** See oli vist kümmekond aastat tagasi Tartuffi-aegses Tartus. Mängisime alates sellest esimesest augustiööst Jarek Kasari ja Ingomar Vihmariga Rüütliturniiri nime all neljal-viiel korral koos muusikat edasi. Rüütliturniirid on jäänud meelde kui eriliselt lõbusad, sh oli neisse väga tihti pikitud ka kõikvõimalikke tehnilisi apsakaid, vähemalt minu settide ajal. Samas see ei heidutanud üldse.

**Muusikas oluline:** Kui muusika on eriti vaba või hoopis väga kitsastes raamides eriti tabav, saab see sageli oluliseks. Aga jah, tihtipeale kruvib loo oluliseks ikka see sõnulseletamatu tunne. Vahel selge sõnum. Mõnikord tekivad tehnilises suutmatuses mingid eriti spetsid juhuslikud ja haaravad imed, siis jällegi köidavad just kellegi oskused ja erakordsed võtted, vahel piisab ainult meisterlikult keeratud bassidest. Tämber ja hääl, rütm, karakter võivad heas mõttes hulluks ajada, ka halvas mõttes muidugi.

**Muusikas ebaoluline:** Heh, ootamatult suur küsimus. Tavaliselt olen muusikas harjunud otsima just seda olulist. Seda on palju, samas on ebaolulise massiiv veelgi hoomamatum. Ebaolulises massis seiklemine, olulise ülesleidmine ja siis nakatumine ongi üks võluvaimaid protsesse minu muusika armastamise loos.

**Mida mängin:** Eklektilist, tavaliselt jään kuhugi järgmistest žanritest: eksperimentaalne, *techno*, *left field disco* ja *house*, räpp, elektro jne. Iseendale mängin tihti ka klassikalist muusikat.

**Eredaimad mängumälestused:** Mängin nii harva, et põhimõtteliselt on iga kord minu jaoks ere ja tore. Kõige kallim on ehk mulle praegu hoopis saade „HU.mix", mis on Raadio 2 õhtuses vööndis eetris kaks korda kuus neljapäeviti.

**Lugu, mida mängiksin oma parima sõbra pulmas:** Kui üks minu kallimatest sõpradest abiellus, siis mängisin tema pulmas küll. Sellest hoolikalt valitud setist on jäänud kõige eredamalt meelde Led Zeppelini „I'm Gonna Crawl". See lugu ilmus 1979. aastal nende albumil „In Through the Out Door" – igas mõttes tõeline armastuse ja külgetõmbavuse *power*-sümfoonia.

**Koht, kus tahaksin kindlasti mängida:** Juuli lõpus, mõnes soojas öös.

***Guilty pleasure*:** Dua Lipa.

**Alt üles vaatan:** Oma elu muusikale pühendanutele. Ise ma täielikult pühenduda pole osanud, suutnud ega tahtnud.

**Kuus klassikut:** Kraftwerk, Beastie Boys, Claude Debussy, Frédéric Chopin, A Tribe Called Quest, Prince'i vokaal.

**Viis hetkekummitajat:**
Crustation „Purple" (A Tribe Called Quest Remix)
Omma „Rabotala"
Delroy Edwards „Kickin Butts!!"
Lolina „A Path Of Weeds And Flowers"
Jüri Pootsmann „Magus melanhoolia"

**Lõppsõna:** Head kuulamist!

*Kuula meie veebiväljaandest ka Hannalisa Müürlehele tehtud miksteipi või pane kõrv peale aadressil r2.err.ee/arhiiv/hu-mix.*

# KUULA IDA RAADIOST

Fota: IDA Raadio

## KULTUURI JUHTIJA

Kultuur on isetekkeline, metsik ja vohav. Samas on kuskil ka arengukavad, eelarved, kollektiivid, asutused, tööplaanid, püsivad ruumid, küttekulud jms, mida keegi alati juhib. Mida tähendab juhtimine kultuuriväljal ning kust tulevad juhid, kuidas nad enda tööd mõtestavad ja end arendavad? Saatesse kutsutakse vestlema eri valdkondades tegutsevate kultuuriasutuste juhte, nii neid, kelle organisatsiooni kuulub kümneid töötajaid ja mitmeid osakondi, kui ka neid, kes toimetavad omaalgatuslikel platvormidel, kus juhi roll on segunenud transporditöölise, kuraatori, turundaja ja remontija omaga. Saate mõte kasvas välja 2020. aasta suvel-sügisel Laura Tootsi, Evelyn Raudsepa ja Maarin Mürgi aruteludest kunstitöötajate tööõnne ning toetatud enesearengu võimaluste üle. Septembris korraldasid nad EKKMis juhtimise teemadel ühe seminaripäeva ja vestlusringi ning panid teema järjepidevalt tähelepanu all hoidmiseks aluse kord kuus toimuvale saatele IDA Raadios. Lisaks avaliku arutelu taganttorkimisele juhtimiskultuuri ümber on nad kutsunud ellu ka uue mentorprogrammi „Kaasteelised", mille esimene katsetus toimub 2021. aasta kevadel – ikka selleks, et leida viise, kuidas kolleegid üksteist kultuuritööd tehes rohkem toetada saaksid. Saadet juhivad Evelyn Raudsepp, Laura Toots ja Maarin Mürk. Järgmine „Kultuuri juhtija" on eetris 6. aprillil kl 13.

Fota: IDA Raadio

## METROPOLIS

„Metropolis" on 60-minutiline austusavaldus eripalgelistele suurlinnadele ja nende veelgi omanäolisemale muusikaskeenele. Olgu nendeks siis elektrost ja *garage*-muusikast inspireeritud London, *techno*-meka Berliin, Suure Õuna mitmekihiline majamuusikakompott, futuristlik, ent krõbisevalt *lo-fi*-biitides San Francisco, eurodisko kauge kõla ning tempoka *funk*'i mõjutustega Pariis või eksperimentaalne, müstiline ja kammitsematu Moskva.

Iga saade kulgeb ja rändab mööda eri muusikapealinnu, põigeldes tihti samade metropolide mitmesugustel BPMi-radadel ning tehes põnevaid vahepeatusi üllatavates asukohtades. See on ühtviisi nii spontaanne kui ka koordineeritud avastusretk, mille sihtkohaks on muusika, mis inspireerib ja paneb keha igatsema kaugete riikide tantsusaalide hommikusi ehakumas tunde. See on muusikaline pilet Ryanairi turistiklassis nädalavahetuseks Berghaini või salajasele reivile Neevalinna. Võib väita, et tegu on kahe elektroonikamelomaani eskapismiga. Mine sa tea.
Kes aga aimab, kus on „Metropolise" järgmine peatus? Saadet juhivad Kerttu Keermaa ja Peep Ploom. Järgmine „Metropolis" on eetris 23. märtsil kl 17.

IDA ON KULTUURIPLATVORM, MIS TEGUTSEB *ONLINE*-RAADIO NING SÜNDMUSTE KORRALDAJANA TALLINNAS JA HELSINGIS. KUULA RAADIOT AADRESSIL *IDAIDAIDA.NET*.

Ülevalt: Lexsoul Dancemachine (fota: Taavi Muiste), Rita Ray (fota: Taavi Muiste), Siim Aimla Funk Band (fota: press)

## VIHJE

Tänavu viiendat tegutsemisaastat tähistav Estonian Funk Embassy kolib 13. märtsil pidustustega Narva Vabale Lavale ja korraldab sünnipäevapeo telelainel. Funk Embassy TV Festil astuvad üles Lexsoul Dancemachine, Rita Ray, Siim Aimla Funk Band, The Motown Sound ja Sillamäe oma *funk*-bänd Smoke'n'Smile. Ülekanne algab kell 19 ning on tasuta jälgitav Estonian Funk Embassy Facebooki lehel ja veebisaidil *funkembassy.eu/tv* ning Telia Inspira kanalil.

**Joosep Kõrvits – Öö on ilus**
(Vaiguviiul, 2020)
■■■□□

Kuulas Vootele Ruusmaa

Multiinstrumentalisti Joosep Kõrvitsa teine sooloalbum „Öö on ilus" on klaar kuulamine, mille jooksul romantilisemad tunded hajuvad korduste motiividesse ja pääsevad kohati lausa meditatiivselt mõjule.

Võrreldes eelmise plaadiga „Ja sa näed" (2018) on see materjal mõneti klassikalisema helikeelega ning pöörab rohkem tähelepanu tšellole, selle kõlale ja eri mänguvõtetele. Seekord on Kõrvits tõstnud heliloojana esile just meloodia lihtsuse ja selguse, mistõttu nii mõnedki palad jäävad kummastavalt kummitama. Lisaks on muusikalist paletti avardatud kirevamate instrumendikoosluste ning heliefektide mänglevama kokkumänguga.

Vastavalt albumi pealkirjale „Öö on ilus" võib märksõnana esile tõsta just „lootuse". Kõrvitsa loomingust peegeldub usk ja ootus millessegi paremasse, kuid näib, et sellest tulenevalt on materjalis läinud kaduma kontseptuaalsed intriigid – album on liiga sirgjooneline ja ta tundeline, liialt etteaimatav. Äramärkimist väärib interpreedi oskus panna oma meelisinstrument kõlama kui hääl, mistõttu on paljude palade meloodialiinid kui vokaliisid, kuid nii mõnegi loo puhul oleks soovinud hetkelist pöörasust, vastuhakku enese konventsioonidele, nihestatust ja pinget.

**Bourbon Sugar – Make A Wish**
(2020)
■■■■□

Kuulas Andres Tölp

Kollektiiv Bourbon Sugar asub avalooga kohe asja juurde – viski! Tegemist on korraliku *sound*'iga rokkbändiga, kelle kokkumängus peetavad dialoogid ja tugev žanritunnetus muudavad lood vähem etteaimatavaks, kuid samal ajal püsitakse kindlalt rokivormis. Mõni aeg tagasi liitus ansambliga, kus on ees juba väga võimekas laulja ja kitarrist Grigori Rõžuk, ka Taavi Peterson ning paistab, et mõlema mehe kõrged standardid ja kodus kuulatud lindid töötavad plaadi kasuks. Taavi kõrge hääleulatus ja omapära lisavad pundile veelgi karismat ja karakterit. Seda kuuleb juba plaadi alguses, aga alates neljandast loost on hääl eriti soe. Muusikas on tajutavad elav jämmielement ja mõnuga kitarril soleerimine. See pakub vabadust ja ruumi, mida ansambli loomingulised mootorid nii eesliinil kui ka bassil ja trummidel meelsasti ära kasutavad. Eriti äge on, et mõni lugu lõpeb, nagu oleksid *live*'il, kus kogu bänd loo mitme löögiga kinni lööb.

Sügavama mõõtme annab kogu albumile seitsmes pala „Remember", mis eristub teistest oma minimalistlikuma, tänapäevasema ja elektroonilisema helikeele poolest. Siin ei tohiks alahinnata kitarri ega ühegi teise pilli rolli. Lool on absoluutne globaalse hiti konkurentsivõimekus. Järgmine rada „Make Me Feel" näitab samuti bändi tänapäevasemaid ja 80ndatest korjatud mõjutusi, kui plaadi ülduine foon kaldub tugevalt 60 ja 70ndatesse.

Üldiselt on „Make A Wish" hästi kokku miksitud, tasakaalus ja avar *rock'n'roll*, mida on hea kuulata ja mis kannab head energiat. Tunda on, et inimesed on pühendunud. Sobib igasse hästi varustatud helisüsteemi!

**Gretchen Lawrence – Hunger**
(2021)
■■■■□

Kuulas Lauri Tikerpe

Mida teha, kui silmis pole enam nälga, aga seest põletab ereda leegiga? Lihtne. Loo oma seisundist kunstiteos. Nii nagu Londonis resideeriv Grete Ly Valing ehk Gretchen Lawrence, varasemast tuntud kui Regret, kes on öelnud, et „Hunger" ei ole plaat või EP selle tavapärases tähenduses. See on pigem *artwork*. Ja tõesti. „Hunger" tundub kuidagi… füüsiline. Nagu *performance*. Ja veel selline üsna isiklikku laadi. Vaadake või nimiloo videot. See on kokku pandud kunstniku telefonis elavast fotoalbumist ja dokumenteerib Gretchen Lawrence'i teekonda sinna, kuhu ta on nüüdseks jõudnud. Ajahetke, kus silmis pole nälga. „there's time until i die / in a city of angels / i sure felt like the devil / running around / with no hunger in my eyes" kõlab altkulmu põrnitseva pihtimusena hüpnootilis-monotoonse kitarri-*drone*'i saatel. Puhas *lockdown*'i-bluus.

Ähvardav ja samas habras tumeaine valgub üle kogu teose. „Darkness & Hysteria" tundub kohati, nagu sammuksid paljajalu klaasikillupurus. Veritsevate tallaalustega masohhism. „tuesday night / darkness covers the skies / thoughts of making myself go blind". Või siis see: „and i'm not insane for calling your name in my sleep / cause it hurts / it hurts when i touch myself".

Elektrifitseeritud „Fire Burning Inside Me" aga vibab ja võbeleb ning viskab ühel hetkel sisse eriti bossi bassikäigu, mis ähvardab pool Londonit maha põletada. „i found myself crawling towards the heat / i wanna set myself on fire / there's a fire burning inside me". Küte selle sõna parimas mõttes.

**Nagy Bögö – Erinevad maailmad I**
(2021)
■■■■■

Kuulas Kaisa Kuslapuu

Nagy Bögö on otsustanud lasta uue albumi välja mitmes jaos ning „Erinevad maailmad I" tõmbab bändi helikeelele (ja usutavasti ka uutele fännidele!) lahti värske ja konkreetse värava. Kui esimene plaat keskendus vaid instrumentaalmuusikale, siis nüüd koondub tähelepanu ka pärimuslikele tekstidele ja lauluhäältele, mis siristavad täies koosseisus popisugemetega folkrokki. Ja mitte ainult.

Bändi raskevarustus – rida eritämbrilisi puhkpille – on esindatud ka sel plaadil. Hoolega annustatud torupill, flööt ja sopransaksofon ei tekita omavahel hõõrdumisi, vaid sobituvad lausa meisterlikult erisuguste meeleoludega. Värskendav on kuulda uue popmuusika hulgas eestikeelset vokaali, mis ei laula (tavapäraselt) lendamisest või sellest, et aeg on käes, vaid räägib reaalset lugu: vaesele saunamehele kipuvad tuppa metsaelanikud, sademed tulevad katusest läbi jms. Mainitud pala vahemängude jaoks on küll gruuv käsitsi puult nopitud, külmpressitud ja pakendatud. Samuti ei saa mainimata jätta laulu „Sirgu, sirgu, siidivilla", mis tekitab kohe tahtmise lambakasvatusega tegelema hakata ning millel on eriti kaasahaarav ja läbi lae kasvusuunaga refrään.

Loodetavasti osaleb see ansambel järgmisel Eesti Laulul ja murrab end lõppvaliku salalaekasse, kus on viimasel ajal erilise hoolega hoitud 2010ndate stiilis Spotify *club edit*'eid ja katkist võõrkeelekasutust. Nagy Bögö on oma muusika läbi komponeerinud ja salvestanud purki parima. Ootan albumi järgmist osa ja soovitan kõigil end kurssi viia!

■■■■■
suurepärane

■■■■□
väga hea

■■■□□
hea

■■□□□
mittemidagiütlev

■□□□□
halb

**EiK & Luurel Varas – TIKS 097**
(TIKS, 2021)
■■■■■

Kuulas Mihkel Braun

Luuleräppar EiK ja helimeister Luurel Varas on pressinud plaadile oma senise ühisloome küpseimad viljad, mille magnetilised heli- ja sõnavõnked haaravad kaasa ning ulatuvad traditsioonilise hiphopi karjamaadest kaugemalegi.

EiKi on nimetet tabavalt üheks kohaliku uue kooli hiphopiareeni omanäolisimaks tegelaseks. Ta harrastab poeetilist ja sõnakeskset esituusstiili ning viljeleb marjulepajõelikku loomefilosoofiat. Eksperimenteerib uuega, jäädes truuks vana tugevustele. Kõnnib tundlikel teemadel kõneldes ajuti õhukesel jääl, langemata lääge melodraamani. Ei otsi aplalt rambivalgust, ent ei poe tähelepanu eest teeseldud häbelikkusega peitu.

Ühel hetkel on tas Maris Pihlapi pehmele taustahäälele toetuvat melanhooliat („JÄRGMISEL NÄDALAL") ja järgmisel sootuks teise näoga *trip hop*'i („ANNAHETK"). Läbivalt avaldub luuletaja sõnaseadmisanne („Soojus õhkab ennast mööda tõusvat õhku / Jahe itk, mis räsind õla peal / Udub auruna ning veereb lõunast õhtu"), mida kannab koorekihi MCle tunnuslik tugev *flow*.

Nüansirikas on ka muusika. Kui pahatihti käib mööda räpiskeenet ringi üks tont – üheülbalised taustad –, siis Luurel Varga looming on nauditav nii sellele säätud värssidega kui ka nendeta.

Kogumiku kunstiliseks tipuks on avalugu „TRAMM": EiK näitab tõelist meisterlikkust sõnade valitsemisel ja asetab sisutihedaid ridu Luurel Varga hüplik-hüpnootiliste elektroonikarütmidega ühte voolama. Ehkki *nu-funk*'lik „ILUSTI" murendab pisut terviku kompositsioonilist kokkukõla, kannab „TIKS 097" auga välja tiitli „parimad palad".

**Ruutu Poiss – Palav Aed**
(Wake Dream, 2021)
■■■■□

Kuulas Valner Valme

„Palava aia" lood tunduvad käigu pealt iseennast otsivat, ja see on mittetantsulises elektroonikas üldiselt hea märk – selline muusika on mõeldud sutsama sulle otse ajju ja ajul hakkab igav, kui kõik on ette teada. Samas kõlavad palad stiililt ja *sound*'ilt kokku, jääb mulje, nagu album oleks tehtud tillukeses hubases katusekambristuudios kahe õhtuga. Tegelikult on seda sepistatud pea terve eelmise kümnendi jooksul.

Ligi kümme aastat eri leibelite alt üle Euroopa singleid ja EPsid pakkunud Ruutu Poisi ehk Jan Tomsoni esimene album kehtestab end üllatavalt vähe. Kui võiks arvata, et nüüd tuleb tohutu *statement* senise loometee krooniks, siis õnneks mitte, meile ei suruta ette mingit kolossi, vaid suheldakse sõbralikult. Võrreldes eelmise pikema plaadiga „Ruutu Poiss EP" (International Major Label, Austria) ja mitmete tantsulisemate singlitega, nagu „Mjau" (Porridge Bullet), on „Palav Aed" mõnus mõtlik kulgemine. Eriti kannavad õdusat, ilusat eesti *vibe*'i palad „Enne" ja „Jaanid". Samas on see muusika siin täiesti üleeuroopaline, meenutades plaadifirmade Magicwire või Príncipe Discos toodangut, aga ka vana Warpi, mis ju on niikuinii mõjutanud kogu sellele järgnenud otsingulist, tunnetuslikku elektroonikat. Artistidest, võib arvata, on sugulashinged Lone, Placid Angles ja A.k.Adrix, aga see olgu öeldud audiogeograafilises mõttes, mitte otseseks võrdluseks. Heliteed pealkirjadega „Sahinad", „Murded" ja „August" unustavad end kohati ka tantsima, aga kui te seda kaasa teete, peab teile meeldima pausidega, väänlev ja põiklev pidu, mis pigem toimub ikkagi peas. Pisikese söövitusjäljega sünt-*funk*, kosmiliste sirinatega kunst-*techno* ja ilma frakita avangard, *letsgo*.

# KUIDAS RÄÄKIDA KUNSTI-VALDKONNAS RAHAST?

**Leida rahast rääkimiseks sobiv aeg ja viis – see on justkui omaette kunst.**

Kirjutas **Airi Triisberg**, inglise keelest tõlkis **Martin Rünk**

Raha on kunstivaldkonnas ebamugav teema, millest rääkimiseks pole välja kujunenud suhtlusprotokolli. Rahaga on tavaliselt kitsas ja lihtsam on see küsimus maha vaikida. Kuraatoril võib olla piinlik tunnistada, et kunstniku töö tasustamiseks ei ole eelarvesse varutud piisavalt raha. Kunstnik võib tunda ennast ebakindlalt, sest puudub sotsiaalne kokkulepe, millal on sünnis raha kohta küsida. Nii minnaksegi vahel töötasu teemast mööda, sest kõik pooled häbenevad sellest rääkida.

Ühiskonnas ei ole ka täielikku üksmeelt küsimuses, kas kunstitegemine on üldse töö. Isegi need, kes nõustuvad käsitlema kunsti tööna, ei pruugi olla ühel meelel selles, millise tööga on tegu. Kas loomingulist tegevust saab võrrelda palgatööga või tuleks seda kontseptualiseerida hoopis palgata tööna? Kunsti ei tehta tavaliselt raha pärast, esikohal on pigem vaimsed väärtused või ühiskonnakriitilised hoiakud. Võib-olla just seetõttu on levinud arusaam, et rahast rääkimine on kuidagi sündsusetu, labane või vulgaarne. Aeg-ajalt kuulen kunstnikelt uskumatuid lugusid sellest, kuidas raha kohta küsimine näppe kõrvetab: kui kunstnik julgeb „vales kohas" või „valel ajal" rahateemat puudutada, süüdistab tööandja teda kohatus käitumises. Olen ka ise prekaarsete kunstitöötajate eestkõneleja rollis ära teeninud nii mõnegi nipsaka hüüdnime – üks kunstimuuseumi direktor Saksamaal ristis mind näiteks „materiaalseks tüdrukuks" (Madonna tuntud laulu ainetel).

***Kunsti ei tehta tavaliselt raha pärast, esikohal on pigem vaimsed väärtused või ühiskonnakriitilised hoiakud. Võib-olla just seetõttu on levinud arusaam, et rahast rääkimine on kuidagi sündsusetu, labane või vulgaarne.***

***Kui soovid ootamatutest ülesannetest keelduda, siis ära lase olukorra pakilisusel ennast survestada. Istu oma tööandjaga maha ja rääkige asjad sirgeks.***

Kunstivaldkonnas on rahast rääkimine küll üldjoontes tabu, kuid aeg-ajalt on see teema siiski salongikõlbulik. Eelmise majanduskriisi ajal peeti kunstiväljal ebakindlate töötingimuste üle üsna tulist avalikku arutelu. Aastatel 2008–2012 kerkisid mitmes riigis esile omaalgatuslikud kunstitöötajate rühmitused, mis seadsid kriitika alla tasustamata ja alamakstud töö. Eestis kandis selline algatus nime Kaasaegse Kunsti Liit. Nüüdseks on toonases töövõitluste laines tekkinud rühmitused enamasti lagunenud. Mis on meie kümne aasta tagusest tööst õigupoolest veel alles? Mina leian ennast üha uuesti tagasi pöördumas Londonis tegutsenud Prekaarsete Töötajate Brigaadi (Precarious Workers Brigade) visuaalsete tööriistade juurde. 2011. aastal andsid nad välja kaardi „Nabi kinni oma ülemus" („Bust Your Boss Card"), mis julgustab kultuuritöötajaid oma tööandjalt rahalistes küsimustes suuremat läbipaistvust nõudma. Kaardi formaat on laenatud õigusalase teabega kaardilt, millesarnaseid jagatakse tavaliselt meeleavaldustel aktivistidele ja meeleavaldajatele (*bust card* on väike teabeleht nõuannetega selle kohta, kuidas pärast vahistamist käituda). Kas pole hämmastav, et kaart loodi kümne aasta eest, kuid see pole kaotanud grammigi aktuaalsust? Järgnev tekst on kirjutatud Prekaarsete Töötajate Brigaadi vaimus, et kõnealust kaarti veidi täiendada.

## MILLAL ON ÕIGE AEG RAHAST RÄÄKIDA?

Kuigi raha võib tunduda piinlik või plahvatusohtlik vestlusteema, tasub sellest tööandjaga rääkida. Vestlus ei tohiks piirduda ainult töötasu suuruses kokkuleppimisega. Oluline on rääkida läbi vastastikused ootused, jagada vastutusalad, panna paika ajakava, täpsustada maksualaseid küsimusi ning arutada muid töökorraldust puudutavaid üksikasju.

Vabakutseliste kunstitöötajate ja kunstiasutuste vaheline töösuhe pole tüüpiline palgatöö. Töö-, käsundus- või töövõtulepingutega reguleeritakse töösuhteid pigem harva. Sageli on töösuhe peidetud mingi teise lepinguvormi taha: Veneetsia biennaali Eesti paviljonis esineva kunstniku töötasu pole suur, kuid juhuslikult saab ta samal aastal kulka stipendiumi; autorilt tellitakse uus teos, ettekanne või tekst, kuid tasu makstakse litsentsilepinguga; ülikool kutsub kunstniku koosseisuvälise õppejõuna loengut andma, kuid töötasu ei ole vaja maksta, sest kunstnik tegutseb OÜna ja esitab oma teenuste eest arve. Need lahendused loovad mulje, justkui tegu ei olekski töösuhetega, ent näilisuse fassaadi taga teevad vabakutselised loovisikud oma igapäevast tööd. Selle võimusuhte näitamiseks kasutan ajutise töösuhte poolte tähistamiseks alati mõisteid „tööandja" ja „töövõtja". Tööandja on töö tellija. Selleks võib olla näiteks kunstiasutus, omaalgatuslik kunstiruum, sõltumatu kuraator või kunstnikust kolleeg. Töövõtja tähistab siin tekstis vabakutselist kunstitöötajat, kes täidab oma tööülesannet. Ta võib olla füüsiline või juriidiline isik (FIE, OÜ, MTÜ vms) ja vahel on ta mitmes rollis korraga.

*Ära karda rahast rääkida! Täiesti normaalne on alustada töösuhet töötasu ja -tingimuste läbirääkimistega.*

## KUI PALJU RAHA MA TEGELIKULT SAAN?

Palgaläbirääkimistel tuleb täpsustada töötasult makstavaid makse. Sageli tekitab segadust, et tööandja räägib brutotasust, kuid töövõtja peab seda netotasuks. Töövõtja ülesanne on olla oma sõnastuses täpne. Hea tava kohaselt käivad palgaläbirääkimised brutosumma üle. Seoses ettevõtlusmudeli kinnistumisega on tööandjad hakanud viimasel ajal kõnelema brutotasu asemel palgafondist, seetõttu tasub olla palgaläbirääkimiste ajal eriti tähelepanelik. Mis summa jõuab tegelikult su pangaarvele, kui tööandja ütleb, et tal on plaanitud eelarvesse töötasu jaoks 100 eurot? Kui sa oled ettevõtja, siis sa võid esitada arve 100 eurole, kuigi hiljem pead selt summalt võib-olla tasuma maksud. Kui tegemist on litsentsilepinguga, siis saad pärast tulumaksu mahaarvamist 80 eurot. Kui tegemist on käsunduslepinguga, siis saad pärast sotsiaalmaksu, töötuskindlustusmaksu ja tulumaksu mahaarvamist 58 eurot, millele võib veel lisanduda II samba kogumispensioni mahaarvamine.

*Ära unusta uurida maksude kohta – need võivad märgatavalt su netotasu mõjutada.*

## MILLISE LEPINGU ME SÕLMIME?

Lepingute sõlmimine on eriti keeruline välisriigis töötades, sest vabakutselisel loovisikul napib tavaliselt teadmisi kohaliku maksusüsteemi või lepingu õiguslike tahkude kohta. Tuleb usaldada tööandjat, kelle õigusalased teadmised võivad paraku samuti olla väga kesised. Mulle meenub üks rahvusvaheline koostöökogemus, kus tööandja hakkas maksukohustuse kohta uurima alles kaks kuud pärast seda, kui olin töö juba ära teinud. Loomulikult viibis ka töötasu maksmine. Mu tööandjaks ei olnud sõltumatu kuraator ega omaalgatuslik kunstnike rühmitus, vaid äsja asutatud hästi rahastatud biennaal.

*Palu tööandjal selgitada lepingutüübi valikut.* Miks nad eelistavad välja pakutud lepingutüüpi, kui on ka teisi võimalusi? Mis on eri lepingutüüpide eelised ja puudused, nt litsentsileping, töövõtu- või käsunduleping, stipendiumileping, müügileping jmt? Kuidas mõjutavad eri lepingud ligipääsu ravikindlustusele ja teistele sotsiaalsetele garantiidele?

## MILLAL LEPINGU ALLKIRJASTAME?

Olen tegutsenud vabakutselise kunstitöötajana 15 aastat. Sellele ajale tagasi mõeldes torkab tööandjate käitumises silma huvitav muster. Leping saadetakse tavaliselt siis, kui tööülesanne on täidetud ja olen töö juba esitanud, kuid tasu pole veel üle kantud. Kui suur on tõenäosus, et selline ajastus on kokkusattumus? Tööandjale on see kindlasti mugav, sest sellises punktis on mul väga raske alustada läbirääkimisi lepingu tingimuste üle. Mis juhtub, kui see vestlus meid tülli ajab ja mulle ei maksta töö eest, mille olen juba ära teinud?

*Ära oota, millal tööandja sulle hilinemisega töölepingu saadab. Sul on õigus tutvuda sellega enne, kui asud tööülesannet täitma.*

Ääremärkusena meenutan veel, et leping jõustub siis, kui mõlemad pooled on selle allkirjastanud. Sageli võtab tööandja töövõtjalt allkirja ja arhiivib lepingu n-ö kohustusliku formaalsusena, kuid ei anna kahepoolselt allkirjastatud lepingut vastu. Ära kõhkle seda küsimast!

## „OOTA NATUKE, ME POLE SELLEST KORDAGI RÄÄKINUD!"

Kui töövõtja näeb lepingut alles tööprotsessi lõpus, leiab ta sealt vahel ka üllatussätteid. Mina pean sageli avalikke ettekandeid ja kõige tüüpilisem varjatud säte käib loengute ja seminaride salvestamise, voogedastamise või veebis levitamise kohta. Tavaliselt ei maini tööandja selliseid kavatsusi algses kirjavahetuses, mille käigus paneme paika kuupäevad, sisu ja töötasu. Sageli avastan selle ebaolulise pisiasja alles siis, kui mulle viimasel hetkel leping kätte pistetakse või kui helitehnik tuleb enne lavale astumist mu kaelusele mikrofoni kinnitama. „Oota, aga ma ei ole ju selleks nõusolekut andnud!"

Tööandja kohustus on sult ennetavalt nõusolekut küsida.

Seda nõuannet on lihtsam sõnastada kui teostada. Mina tardun neljalehelist standardlepingut lugedes tavaliselt paigale ja alistun ilma vastuväideteta. Mis kasu oleks vaidlemisest mõne Lääne suure kunstiasutuse õigusosakonnaga? Kas on mõtet sellele aega raisata? Mõistsin alles hiljuti, et kunstiasutuste standardlepingute tingimusi on samuti võimalik muuta. Tööandjad ei pruugi seda võimalust küll ise välja pakkuda, kuid ühe või paari lepingusätte muutmise üle on peaaegu alati võimalik läbi rääkida. Lõppkokkuvõttes on ju ka nemad huvitatud sujuvast koostööst.

*Sul on alati õigus läbi rääkida. Ära kõhkle seda õigust kasutamast!*

## KAS PEAN KUNSTISEKTORIS TÖÖTAMISEKS ETTEVÕTJAKS HAKKAMA?

Neoliberaalse majandusmudeli hegemoonia kajastub ka kunstisektoris. Töö- või võlaõiguslepingu alusel palga maksmise asemel on koostöö tegemisel muutunud tavaliseks teenuse ostmine ja vastastikune arveldamine. Netotasuga seotud arusaamatused taanduvad sageli eeldusele, et vabakutseline kunstitöötaja peab olema ettevõtja, kes esitab oma töö eest arve. Ära lase ennast veenda, et oled kuidagi vähem professionaalne, kui sa ei tegutse ettevõtjana.

*Sul on täielik õigus töötada kunstisektoris füüsilise isikuna.*

***Kunstiasutuste ja teiste tööandjate seas on levinud arusaam, et sõltumatud kunstitöötajad on vaba tööjõud turul, mis on „alati valmis".***

Kui soovid ootamatutest ülesannetest keelduda, siis ära lase olukorra pakilisusel ennast survestada. Istu oma tööandjaga maha ja rääkige asjad sirgeks. Sa ei pea nõustuma lepingus sisalduvate üllatussätetega.

## MILLAL VASTATE MU KÜSIMUSELE RAHA KOHTA?

2020. aastal oli mul tööalaseid kokkupuuteid nelja kunstiasutusega. Mäletan kolme juhtu, kus küsisin raha kohta. Kahel neist pidin esitama oma küsimuse kolm korda, kuni sain kaks kuud hiljem vastuse. Kolmandal juhul kiirustasin institutsiooni tagant ja vastus tuli nelja nädala pärast. Minu küsimused ei olnud üldse keerulised, kuid need ei sobitunud meie varasemate rahaliste kokkulepete raamidesse. Kui esitasin kokkulepete piiresse jäävaid küsimusi, vastati mulle kiirelt. Minu õppetund sellest kogemusest on see, et suhtlusreeglites ja -tempos tasub ennetavalt kokku leppida. Oli ka neljas olukord, kus mu tööandja teatas varakult, et lepingu ja tasu vormistamine võtab seekord kauem aega. See säästis mind asjatust kirjavahetusest.

*Vastumeelsus tegeleda küsimustega, mis nõuavad ebastandardseid lahendusi, on kunstiasutuste standardne käitumisviis. Ära lase sellel ennast ootamatult tabada!*

Tähelepanelik tasub olla ka teiste institutsionaalsete enese alalhoiuviiside suhtes. Kui kunstiasutus ei taha tunnistada enda kommunikatsiooniviga, siis nad kutsuvad seda mööda rääkimiseks või arusaamatuseks. See suunab vähemalt osa vastutusest ikkagi sinule. Üks teine levinud trikk on järgmine väide: „Me ei langetanud su tasu, vaid tõstsime produktsioonieelarvet!" Seda taktikat võib nimetada lausa kunstiinstitutsioonide kuldklassikaks.

## KAS MU LOOMETOETUS SATUB OHTU, KUI VÕTAN VASTU 100 VÕI 300 EURO SUURUSE TASU?

Kunstiasutuste ja teiste tööandjate seas on levinud arusaam, et sõltumatud kunstitöötajad on vaba tööjõud turul, mis on „alati valmis". Tegelikkus on mõnevõrra erinev. Vabakutselistel kunstitöötajatel tuleb kuidagi üle elada ka tööpakkumiste vahele jäävad pausid. Paljud loovisikud käivad oma loometöö toetamiseks palgatööl, kuid vahel saadakse abi ka vajaduspõhistest sotsiaaltoetustest. Üks neist on loometoetus, mille saamise ajal tohib iga kuu juurde teenida kuni 292 eurot. Töötukassas arvel olles on alates mööd unud sügisest lubatud kuni 233 euro suurused kuusissetulekud.

Kunstimaailmas on töötuks olemine stigmatiseeritud. Kunst on võistluslik sektor, kus hinnatakse staatust ja saavutusi, nähtavust ja tootlikkust, rahvusvahelist mobiilsust ja tähelepanu. Kui sa saad parasjagu loometoetust või oled töötuna arvel, võid sattuda silmitsi järgmise dilemmaga: „Kas võtta vastu see kehvasti tasustatud, kuid hädavajalikku nähtavust pakkuv lühiajaline tööots, mille tagajärjel ma ei vasta enam sotsiaalabi saamise tingimustele?"

*Ära karda abi saamist oma sõprade, kolleegide ja tööandjatega arutada. Sotsiaalabi saamine ei tohi olla stigma!*

Juhul kui oled tööandja rollis, siis ära eelda, et kõik sõltumatud kunstitöötajad on alati valmis sinu pakutud lühiajalisse vähetasustatud töösuhtesse asuma. Küsi igaks juhuks oma koostööpartneritelt, kas pakutav sissetulek võib sattuda vastuollu nende toimetulekumudeliga. Mida viletsamat tööotsa sa pakud, seda tundlikum ja tähelepanelikum peaksid olema!

*Alexei Gordin „The hell is other people", akrüül, sprei ja kunstveri lõuendil, 2020*

**Airi Triisberg** on kriitik, kuraator, pedagoog ja kultuurikorraldaja. Ta on tegelenud kümmekond aastat vabakutseliste kultuuritöötajate huvikaitsega ning tegutseb sageli kunsti, teooria ja liikumispoliitika kokkupuutekohtadel.

**Alexei Gordin** on Tallinnas elav kunstnik, kes tegeleb peamiselt maaliga, kuid liigub ka eri meediumide vahel. Tema põhiline huviobjekt on kunstimaailm; sellega seotud stereotüübid, absurd ja provokatiivsed narratiivid.

artun.ee/aa

EKA AVATUD AKADEEMIA

Avasta enda loovust.

*Eesti haruldasim kakand.*
*Allikas: Wikimedia Commons*

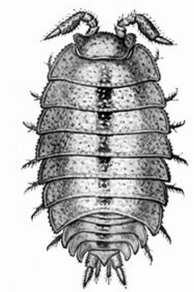

Kuna piirangud tõmbasid Müürilehe märtsikuistele planeeritud kultuurisoovitustele ootamatult kriipsu peale, pakume siinkohal ärksama vaimuga kultuurijanunejatele järeleproovimiseks mõningaid koduseid alternatiive. Ikka käepäraste vahenditega ja tervest talupojamõistusest lähtuvalt!

# Kodune kultuurimaastik ehk Märtsikuu kultuurisoovitused

**Ave Taavet**

## 1. KUIDAS ÕIGESTI JA HÄSTI LAMADA

Kuigi nii mõnelegi kultuursele tegevusele (lugemine, muusikakuulamine, mõtlemine, filmivaatamine) näib olevat kõige loomuomasem horisontaalne asend, on ikka veel palju neid, kes end vedeledes ebamugavalt tunnevad. Õige stardipositsioon määrab aga järgnevate sammude edukuse. Nii tasubki alustuseks sirutada käsi koduse raamaturiiuli poole ja haarata sealt paar eneseabiraamatut, milles on inspireerivalt, kaunisõnaliselt ning praktiliselt kirjeldatud tegevusetut vedelemist.

Tüvitekstiks on siin muidugi **Ivan Gontšarovi** „Oblomov", mis sedastab olulisima eeltingimuse: lamamine peab olema loomulik. „Lamamine ei olnud Ilja Iljitšil vajaduseks nagu haigel või inimesel, kes tahab magada, ega juhuslikkuseks nagu väsinul, ega naudinguks nagu laiskvorstil: see oli tema loomulik olek. Kui ta oli kodus – ja kodus oli ta peaaegu alati –, siis lamas ta alati, ja ikka samas toas, kus me ta leidsime, mis oli talle ühtlasi magamistoaks, kabinetiks ja vastuvõturuumiks." Autori mõtet selle kirjutise kontekstis pisut edasi arendades võime lisada ruumi funktsioonide loetellu ka kino-, kontserdi- ja spordisaali, galerii ning teatri.

Loomulikult küpseb igaühes vahel igatsus minna õue värsket õhku nautima. Olgu või hilisel õhtutunnil ja ihuüksinda. Kuidas seal käituda? Kas sirgeselgselt mööda puiesteed jalutada? Mitte mingil juhul! Lähimal piisavalt mugavate pinnavormidega, varjulisel ja ohutul teeotsal tasub end aga jälle siruli visata, et keha oma loomulikku olekut mitte ei unustaks. Suunanäitajaks ja eeskujuks on siin Ercole Bambucci **Ilja Ehrenburgi** suurematust teosest „Julio Jurenito". Laisk itaallane, kes veetis oma elupäevi ühel Rooma kõrvaltänaval lamades ja kauplusesiltide pihta märki sülitades. Lisaks põhimõttekindlusele ja siilipuhtusele, mida Bambucci lamades ilmutab, juhib ta tähelepanu ka lamava asendi suurepärasele kõrvalsaadusele – vähenenud vajadusele tunda hoolt ja muret oma riietuse pärast: „Kui ma püsti tõusen, ei saa ma ju üldse rääkida, sest kui ma räägin, siis pean ma kätega vehkima, aga kui ma hakkan kätega vehkima, siis kukuvad mul püksid maha. Alati, kui ma pikali ei ole, pean ma pükse üleval hoidma, ja see on kole tüütu."

Kui õiget lamamisasendit on alguses raske saavutada, siis võib alustada lihtsamast ning katsetada täishorisontaali asemel avarama tugitooli meeldivat diagonaali. Siin võiks olla suunanäitajaks tähelepanelik doktorihärra **László Krasznahorkai** romaanist „Saatana tango". Tähelepaneliku loodusvaatleja standardvarustusse kuuluvad pisut lääpas tugitool, pliiats (harilik), vihik (jooneline) ning korralik palinka varu. See viimane ongi ehk kõige olulisem, sest niipea kui naps otsa sai, algasid tohtri elus kõikvõimalikud ebameeldivused.

**Ave Taavet** joonistab siilist filmi ja kirjutab Seenest raamatut.

## 2. KUIDAS ÕIGESTI JA HÄSTI EINESTADA

„Mind huvitab, mida teeb inimene, kes ei tea, et teda jälgitakse. Aga ta ei teegi midagi, lõikab ainult viil viilu järel vorsti ja loputab need nukralt viinaga alla," meenutab pildikesi inimlikust üksindusest minategelane **Jevgeni Vodolazkini** „Aviaatoris".

See on muidugi barbaarne! Isegi inimene, kes ei tea, et teda jälgitakse, peaks ometi olema võimeline kokaraamatut lugema ja teadma, et on sootuks meeldivamaid võimalusi nii vorsti kui ka viina tarbimiseks. Lisaks Boltile ja Woltile tasub koduse restoranielamuse saamiseks pöörduda **Salme Masso**, **Olga Relve** ja **Maire Suitsu** poole.

Bataadifriikad ja raamenid asenduvad taas kauasäilivatest produktidest valmistatud hõrgutistega, nagu makaronid meremehe moodi või kondenspiimatäidisega küpsised Pähklike. Vat selliste pähklite kallal on kohe rõõm pureda! Kui päris ilma *fusion*-köögita siiski läbi ei saa, leiab kokaraamatutest sellekski sobivaid õpetussõnu. Näiteks saab meisterdada koduse mangosmuuti, kui segada kokku võrdsetes kogustes keefirit ja kõrvitsapüreed. Mis muud kui hääd isu!

## 3. RAADIO – AMMENDAMATU RÕÕMUDE ALLIKAS

Vikerraadio on meie argipäevade heliline tapeet. Eestlase au, mõistus ja südametunnistus. On vähe kultuurielu valdkondi, mida rahvusringhäälingu mitmekesine programm ei kataks.

Kõige soojem, kõige südamlikum ja ilma kahtlusteta kõige positiivsem saade, mille saatel köögis võileibu valmistada, on „Õnnesoovid eakatele", mis läheb eetrisse argipäevahommikuti kl 9.50. Kümne minuti jooksul edastatakse algavaks päevaks terve rodu häid soove: tervist, visadust, sära silmisse ja soojust südameisse. Eks adressaadid ole rvaadiokuulajale ju enamasti võõrad, kuid päikest täis ümbrik õhkub soojust postiljoni käeski.

Lisaks vaimule pole unarusse jäetud ka kehalist virkust. Kõigil neil, kes nukrutsevad jõusaalide sulgemise üle, on küllap läinud meelest **Viive Ernesaks** ja **Martin Kõrv**, kelle juhitud „Virgutusvõimlemine" läheb eetrisse kell 11.05. Ilma mingisuguse kuutasuta, koduste vahenditega – trenažöörideks toolid, seinad ja lauanurgad – ning hoogsa klaverimuusika saatel on võimalik kehast välja raputada talihooajal sinna kogunenud tolm.

Muidugi tunneb kultuurne inimene puudust elavast diskussioonist, mis ümbritses loomuliku jätkuna kõikvõimalikke kultuuriüritusi. Vabale mõttevahetusele on pühendatud „Uudis+" saates veerandtund, mil saatejuht võtab vastu kuulajate kõnesid. Ehkki eetris arutelu soodustamiseks esitatakse ka mõni lähtekküsimus, taandub iga diskussioon üsna kärmesti poliitiliseks seisukohavõtuks, meenutades seda enam oma pärisselulisi eeskujusid. Saates saab osaleda nii kuulaja kui ka vestluspartnerina, moderaatoriteks on Vikerraadio vilunud saatejuhid.

## 4. KODUNE FOTOGRAFISKA

Foto on tänapäeva inimese peamine enesetunnetusvahend. Olgu siis oleviku rõõmude kajastaja, tuleviku ihade sütitaja või mineviku meenutajana. Ajal, mil Fotografiska uksed on taas suletud ning Telliskivis tiirutajad peavad leppima napi välisekspositsiooniga, tasub pühkida tolm vanadelt fotoalbumitelt või võtta ette materiaalsete ja digitaalsete fotokarpide süstematiseerimistöö.

Kodune fotokunst kõneleb meile eelkõige ilust. Millised olid pidulikumad riided, mida esivanemad enesele selga ajasid, mis esemetega ja mis hoonete taustal poseerisid, milliseid ilmeid väärikaks pidasid ja mis toite lauale tõid. Fotodesse on jäädvustatud parim, rõõmsaim ja pidulikem osa argipäevast. Otse loomulikult ei ole ükski nüüdisaegne kunstielamus täielik ilma kuraatoritekstita. Kuna koduste fotoalbumite parimateks kuraatoriteks on ikka eakamad sugulased, tuleb arvatavasti rahulduda audiogiidiga, kuid küsimusi piltidel esitletu kohta tasub esitada kindlasti.

## 5. LOOMAAED VANNITOAPLAATIDE ALL

„Pisikesed inimkaaslejad" – sellist nime kandis 2007. aastal Eesti Looduses ilmunud artiklisari, mis tutvustas meie lähedal elavaid ja (enamasti soovitult) vähe tähelepanu pälvivaid mutukaid. Ajal, mil hinge poeb üksildus, tasub vaadata igatseva pilguga oma vannitoaplaatide alla, seinapragudesse, vanade mööblijalgade vahele või keldrisse ning lasta end üllatada seal kihavast elust.

Plaatide vahel võib märgata vilkalt sibavaid putukaid – majasoomukaid, kes armastavad niiskust ja soojust ning on ühed vanimad tegelased maamunal, dinosauruste kaasaegsed. Nende pisike keha on kaetud ilusate hõbehallide läikivate soomustega. Soomuklaste maiuspaladeks on vanade tapeetide tagune jahuklistiir, orgaaniline mustus, suhkur ja karusnahk, aga ka koduse Fotografiska taiesed.

Ühed legendaarseimad majaasukad on aga toonesepad ehk puukoid. Need bachelardlikud putukad elavad otse metafooride südames – vana mööbli ja puittalade sees. Ehk kõlab midagi meie ajastu vaimust vastu selleski, et emane meelitab isaseid kohale oma puidust käigus peaga vastu seina lüües.

Suundudes keldrisse **Lia Virkuse** järjekordse retsepti jaoks kartuleid otsima, võib loodushuviline leida eest vähilaadsete hõimkonda kuuluva keldrikakandi, kellel on kõik justkui tagurpidi: süda paikneb neil tagakehas, suguelundid aga eesmistes jalgades. Tõeliste looduse dekadentidena on nende põhitegevusalaks lagundamine. Looduses elavad kakandid muudavad huumuseks ligi kümnendiku maha langenud lehtedest.

Kui kivid on kergitatud, mööbel nihutatud ja keldrisse valgust lastud, tasub kõik oma algsesse seisundisse tagasi sättida, sest miski ei kosuta meie pisikeste sõprade hinge rohkem kui vaikus ja pimedus.

## 6. TEATER AKNA TAGA

Millest jääb kultuurilembene inimene teatrite, tantsu- ja kontserdisaalide sulgemisega ilma? Absoluutselt mitte millestki! Vastuvõtlik hing leiab väljendusrikkust tänavapildistki. Uurime lähemalt näiteks Vaba Lava märtsikuist mängukava: „Kaks garaaži", „Kuidas kaevata kraavi" (külalisetendus), „Monument", „Mul oli nõbu"… Argitoimetused ja kauged sugulased. Mitte mingisugust müstikat!

Kergitagem vaid eesriiet, vabandust!, kardinat ja akna taga rullubki lahti *tõelisel* vaba lava. On garaaže, on aiapäkapikke, on kergemaid füüsilisi töid. Kontsertide kuulamisest nüristunud kõrv võib end hooajaliste helide nautlemise kaudu taas peenhäälestada. Súgise tulekut kuulutanud madalahäälsed lehepuhurid asenduvad soojemate ilmade lähenedes muruniidukite reipa varahommikuse trilleriga. Nüüdisaegset tantsukunsti, keha plastilisuse ja hapruse imetlust jagub kindlasti ka märtsikuistele Tallinna tänavatele. Külmumised ja sulamised, peen killustik, liiv ja sool – need looduse käsilased on meie elu koreograafideks. Puudu on veel ainult kontseptsioon!

WATCH FREE VIA FUNKEMBASSY.EU/TV & INSPIRA

SUPPORT & VISIT THE REGION: IDAVIRU.EE

CELEBRATING 5 YEARS OF FUNK-SOUL-DISCO AFFAIRS

# FUNK EMBASSY

## TV FEST

13TH MARCH 2021

19.00 - 22.30

VABA LAVA, NARVA

THE MOTOWN SOUND ✸ SMOKE'N'SMILE

SIIM AIMLA FUNK BAND ✸ RITA RAY

✸ LEXSOUL DANCEMACHINE ✸

Funk Embassy Recs

INSPIRA

Integratsiooni Sihtasutus